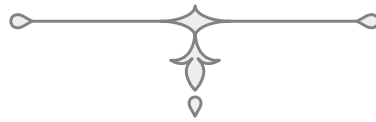
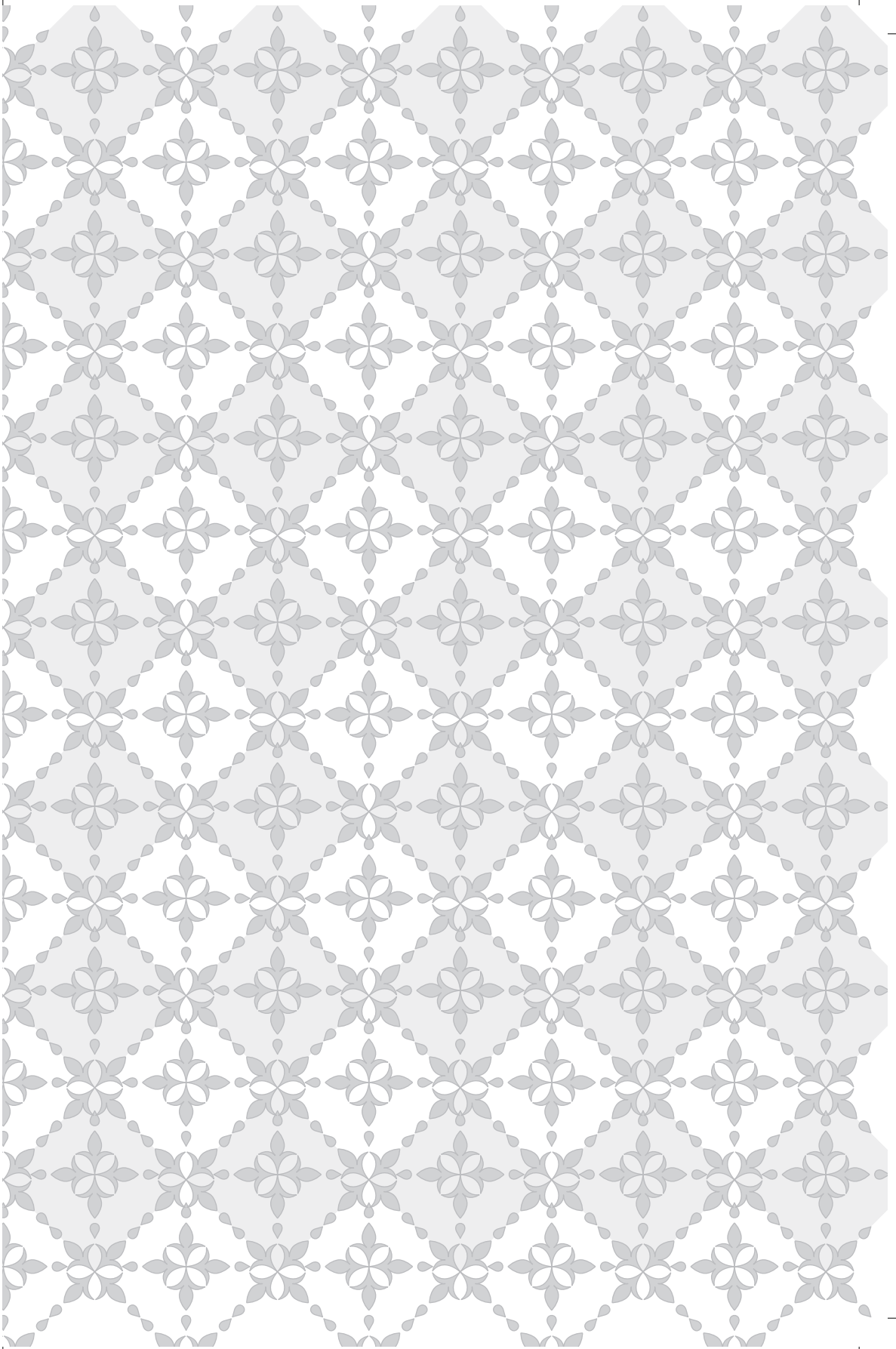

אהלי הלכה

הלכות המועדים
חלק א

אהלי הלכה

הלכות המועדים מבוארות בטעמיהן
ליוצאי אשכנז וספרד
עם פסקי הלכות
מאת הגאון הרב יעקב אריאל שליט"א

שבט תשפ"ד

כתיבה:

הרב מאיר בראלי
הרב יהודה גולדברג
הרב אליעזר יצחקי

מערכת:

הרב בן ציון משה אלגאדי
הרב דוד דודקביץ'
הרב יהודה הלוי עמיחי

עריכת לשון:

'שפה ברורה' 054-4852279

בהוצאת מכון התורה והארץ

ת.ד. 8 ניצן מיקוד 7928700
טל. 08-6847325 פקס. 08-6847055
אתר: www.toraland.org.il
דוא"ל: machon@toraland.org.il

© כל הזכויות שמורות

ISBN 978-965-599-974-7

תוכן העניינים

13	מכתב ברכה
15	הקדמה

ראש חודש

19	הלכות ראש חודש	פרק א
30	ברכת הלבנה	פרק ב

חנוכה

39	חנוכה לשעה ולדורות	מבוא
43	ימי החנוכה	פרק ג
50	הדלקת נרות החנוכה - חביבות המצווה ומעלתה	פרק ד
52	עיקר התקנה בהדלקת הנרות ודין מהדרין מן המהדרין	פרק ה
58	זמן ההדלקה	פרק ו
69	מקום ההדלקה וסידור הנרות	פרק ז
78	דיני הנר	פרק ח
82	משך הזמן שהנרות צריכים לדלוק	פרק ט
86	הברכות וסדר ההדלקה	פרק י
92	הדלקת נרות למי שאינו שוהה בביתו	פרק יא
101	הדלקת נרות בערב שבת ובמוצאי שבת	פרק יב

105	הדלקת נרות בבית הכנסת ובאירועים	פרק יג
110	שימוש בנרות	פרק יד
113	הלכות חנוכה לחיילים	פרק טו

ט"ו בשבט

127	ט"ו בשבט - ראש השנה לאילן	פרק טז
-----	---------------------------	--------

פורים

137	פורים וסגולת ישראל	מבוא
143	ארבע פרשיות	פרק יז
151	חודש אדר	פרק יח
162	התפילה וקריאת התורה	פרק יט
165	קריאת המגילה	פרק כ
176	ברכות המגילה	פרק כא
180	הלכות לבעל קורא	פרק כב
183	מתנות לאביונים	פרק כג
186	משלוח מנות	פרק כד
192	הסעודה והשמחה	פרק כה
204	פורים בערים המוקפות חומה ובערים שאינן מוקפות חומה	פרק כו
211	הספד, תענית ועשיית מלאכה	פרק כז
213	דיני 'פורים משולש'	פרק כח
221	הערות למעיין	

תוכן מפורט

- 13.....מכתב ברכה
- 15.....הקדמה

ראש חודש

- 19.....פרק א הלכות ראש חודש
- ראש חודש - התחדשות, גאולה וכפרה • שבת שלפני ראש חודש
(שבת מברכים) • ערב ראש חודש • ראש חודש - יום שמחה •
מנהג הנשים שלא לעשות מלאכה בראש חודש • "יעלה ויבוא" •
אמירת ההלל • ברכה על ההלל • קריאה בתורה ותפילת מוסף •
סעודת ראש חודש
- 30.....פרק ב ברכת הלבנה
- אמירת ברכת הלבנה בשמחה • ברכת הלבנה כקבלת פני השכינה
• פטור נשים מאמירת ברכת הלבנה • אמירת הברכה בעשרה • זמן
הברכה • אמירת ברכת הלבנה במוצאי שבת • ברכת הלבנה בליל
שבת ובליל יום טוב • לבנה המכוסה בעננים

חנוכה

- 39.....מבוא חנוכה לשעה ולדורות
- 43.....פרק ג ימי החנוכה
- תקנת ימי החנוכה • הלל • אמירת "על הניסים" בתפילה ובברכת
המזון • אמירת וידוי, תחנון ו"למנצח" • קריאת התורה • איסור
התענית • סעודות החג • הספד ועלייה לקבר
- 50.....פרק ד הדלקת נרות החנוכה - חביבות המצווה ומעלתה

- פרק ה** עיקר התקנה בהדלקת הנרות ודין מהדרין מן המהדרין.....52
 עיקר התקנה ונרות ההידור • דין מהדרין מן המהדרין • חובת הנשים במצוות נר חנוכה • מהדרין מן המהדרין לבנות הבית • ילדים קטנים • נוכחות בני הבית בהדלקה • יציאת הבעל ידי חובה בהדלקת אשתו
- פרק ו** זמן ההדלקה.....58
 זמן ההדלקה לכתחילה • הדלקת נרות וערבית • עד מתי אפשר להדליק נרות • הדלקה בְּזִמְנָא אחד מבני הזוג עתיד לחזור הביתה לאחר שתכלה רגל מן השוק • הדלקה בְּזִמְנָא אחד מבני הזוג עתיד לחזור הביתה קודם שתכלה רגל מן השוק • הדלקת הנרות מפלג המנחה • אכילה ומלאכה לפני הדלקת נרות • לימוד תורה לפני הדלקת נרות • העמדת 'שומר' או יצירת תזכורת להדלקת הנרות
- פרק ז** מקום ההדלקה וסידור הנרות.....69
 הדלקה בפתח הבית • מקום הנחת הנרות בפתח הבית • גובה הנר • הדלקה בחלון • הדלקה בתוך הבית • הדין בזמן הזה • בית עם חצר • בניין קומות • סידור הנרות בחנוכייה וסדר ההדלקה
- פרק ח** דיני הנר.....78
 כמות השמן • שמן זית ונרות שעווה • נורה חשמלית
- פרק ט** משך הזמן שהנרות צריכים לדלוק.....82
 נר שפָּכָה • מצב הנר בשעת ההדלקה • הדלקה בתיבת זכוכית • העברת הנרות ממקום למקום • כיבוי הנרות
- פרק י** הברכות וסדר ההדלקה.....86
 ברכות ההדלקה • הקדמת הברכות להדלקה • "הנרות הללו", פיוטים ומזמורים • עשיית מלאכה בזמן שהנרות דולקים • ברכת הרואה את הנר • ברכת הרואה על נרות שכבר דלקו חצי שעה • ברכת הרואה על נרות בית הכנסת
- פרק יא** הדלקת נרות למי שאינו שווה בביתו.....92
 משפחה המתארחת אצל אחרים אך יִשְׁנָה בביתה • משפחה המתארחת ויִשְׁנָה בבית המארחים • רווק המתארח אצל אחרים • מקום ההדלקה - במקום אכילתו של האדם • הדלקה במוצאי שבת למתארחים בשבת • נשוי שאינו בביתו • בחורי ישיבה • דירת רווקים • הדלקת נרות לְיִשְׁן תחת כיפת השמיים או באוהל

- 101..... **הדלקת נרות בערב שבת ובמוצאי שבת** פרק יב
 מנחה והדלקת נרות • נרות חנוכה ונרות שבת • גודל נרות החנוכה
 בערב שבת • הדלקת נרות חנוכה במוצאי שבת
- 105..... **הדלקת נרות בבית הכנסת ובאירועים** פרק יג
 הדלקה בבית הכנסת • ברכה על הנרות באירועים ציבוריים •
 הדלקת נרות בבית למי שהדליק את נרות בית הכנסת
- 110..... **שימוש בנרות** פרק יד
 איסור השימוש בנרות • שיירי השמן והפתילות
- 113..... **הלכות חנוכה לחיילים** פרק טו
 הלל • זהירות מסכנה בהדלקת נרות חנוכה • הדלקת נרות לחייל
 רווק • הדלקת נרות לחייל נשוי • הדלקת נרות לאשת חייל
 המדליק בצבא • הדלקת נרות במקום שאינו בית • הדלקת נרות
 לחייל היוצא לפעילות מבצעית בזמן ההדלקה • עד מתי אפשר
 להדליק נרות • מקום ההדלקה • באילו שמנים מדליקים נרות
 חנוכה • מה יכול לשמש נר חנוכה • נר שפָּכָה • מצב הנר בשעת
 ההדלקה • כיבוי הנרות • ברכת הרואה את הנר • הדלקת נרות
 במסיבת חנוכה

ט"ו בשבט

- 127..... **ט"ו בשבט - ראש השנה לאילן** פרק טז
 ט"ו בשבט - יום שמחה • ראש השנה לאילן לעניין תרומות
 ומעשרות • ראש השנה לאילן לעניין איסור ערלה • קביעת ראש
 השנה לאילן בט"ו בשבט - החשבת השורש הפנימי • מנהגי ט"ו
 בשבט • מעלת אכילתם של פירות ארץ ישראל • פירות הארץ
 מעידים על הגאולה • אכילת פירות יבשים • נטיעת עצים

פורים

- 137..... **פורים וסגולת ישראל** מבוא
 143..... **ארבע פרשיות** פרק יז
 פרשת שקלים • פרשת זָכוֹר • פרשת פרה • פרשת החודש

151. פרק יח **חודש אדר**
משנכנס אדר מרבנים בשמחה • ז' באדר • תענית אסתר • זכר למחצית השקל • פורים קטן • הכנות לחג הפורים • הבדלה ותפילת ערבית במוצאי שבת שחל בו פורים
162. פרק יט **התפילה וקריאת התורה**
"על הנסים" • קריאת התורה • תחנון והלל
165. פרק כ **קריאת המגילה**
קריאת היום וקריאת הלילה • שומע כעונה • חיוב נשים בקריאת המגילה • חיוב קטנים בקריאת המגילה • קריאה מ'פֿלג המנחה' • קריאה בעשרה וברוב עם • שמיעת המגילה ממכשירים חשמליים • החסיר מילה מהמגילה • טעות בקריאה • מנהגים בקריאת המגילה • הכאת המן • השלמת מילים שלא נשמעו • הפסק בדיבור בשעת קריאת המגילה • אכילה ומלאכה לפני קריאת המגילה
176. פרק כא **ברכות המגילה**
ברכת "שהחיינו" ביום • נוסח הברכה לנשים • עמידה ושיבה בקריאת המגילה ובברכותיה • ברכות המגילה כאשר הקורא כבר קיים את המצווה • ברכת "הרב את ריבנו" • אמירת "ארור המן וברוך מרדכי"
180. פרק כב **הלכות לבעל קורא**
183. פרק כג **מתנות לאביונים**
טעם המצווה • מספר האביונים ומספר המתנות • שיעור הנתנה • חיוב נשים וילדים במתנות לאביונים • זמן קיום המצווה • נתינת מתנות לאביונים באמצעים דיגיטליים
186. פרק כד **משלוח מנות**
טעם המצווה • מספר המשלוחים ומספר המנות • הגדרת 'מנה' • נשים וקטנים במשלוח מנות • משלוח מנות מאיש לאישה ולהפך • זמן קיום המצווה • משלוח מנות מפירות שביעית • משלוח מנות לַאֲבָל • לחץ חברתי סביב מצוות משלוח מנות
192. פרק כה **הסעודה והשמחה**
טעם המצווה • לימוד תורה לפני הסעודה • זמן הסעודה • אכילה בחבורה • שתיית יין • שכרות • תפילה בשכרות • ברכת המזון בשכרות • קריאת שמע וברכותיה מתוך שכרות • שיכור

גמור • אכילת זירעונים • השתתפות אָבֵל בסעודת פורים • מנהג התחפושות • תחפושת של איש לאישה ולהפך

פרק כו פורים בערים המוקפות חומה ובערים שאינן

204 מוקפות חומה

פרזים ומוקפים • מקומות הסמוכים לעיר המוקפת חומה או נראים ממנה • ירושלים וערים מסופקות • אמירת "על הנסים" בערים המסופקות • י"ד באדר למוקפים וט"ו באדר לפרזים • תושב ירושלים שנוסע לעיר שאינה מוקפת חומה • תושב עיר שאינה מוקפת חומה שנוסע לירושלים

פרק כז הספד, תענית ועשיית מלאכה

211 הספד ותענית • עשיית מלאכה

פרק כח דיני 'פורים משולש'

213

הקדמתן של קריאת המגילה ונתינת מתנות לאביונים ליום שישי • דחייתם של הסעודה ומשלוח המנות ליום ראשון • דיני יום שישי (י"ד באדר) • דיני שבת (ט"ו באדר) • דיני יום ראשון (ט"ז באדר) • תושב עיר שאינה מוקפת חומה שעולה לשבות בירושלים • תושב ירושלים שנוסע לשבת לעיר שאינה מוקפת חומה

הערות למעיין

221

מכתב ברכה

לכב' הרב מאיר בראלי שליט"א וצוות העוסקים בבירור
ההלכות וכתובתן ב"אהלי הלכה"

שלו' רב לאוהבי תורתך וכו'.

ישר כוחכם על עבודתכם הגדולה בבירור ההלכות, פסיקתן
והסברתן בסגנון השווה לכל נפש.

התייחסתם גם לשאלות חדשות העולות על הפרק, יגעתם
וחיפשתם בספרי הפוסקים האחרונים, ומצאתם הכרעות
בשאלות אלו. ציינתם את המקורות לכל פסיקה, על מנת שכל מי
שמעוניין לדעת על מי אתם סומכים, יוכל לעיין במקור וללמוד
על מה הוא מסתמך. זו דרכה של תורה, שצעירים מסתמכים על
זקנים, וזקנים על זקנים מהם. כולם רואים את עצמם אחראים
להמשך רצוף של התורה, מסיני ועד לעתיד לבוא.

ישר חילכם לאורייתא, ואני מאחל לכם שתזכו להפיץ את עמל
תורתכם ברבים ולזכות את עם ישראל בלימוד הלכה למעשה,
לשמור ולעשות ולקיים.

וזכות הרבים תעמוד לכם להתברך בכל מילי דמיטב. ה' יסייע
בידכם לגדול בתורה, ללמוד וללמד, ולהגדיל תורה ולהאדיר.

כעתירת

הרב יעקב אריאל

רמת גן

הקדמה

משה קיבל תורה מסיני. לא רק תורה קיבל משה רבנו מסיני, אלא גם הדרכה איך ללמדה. "אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה, לא תעלה על דעתך לומר אשנה להם הפרק וההלכה עד שתהא סדורה בפיהם, ואיני מטריח עצמי להבינם טעמי הדבר ופירושו, לכך נאמר אשר תשים לפניהם – כשלחן הערוך ומוכן לאכול לפני האדם". לא די ללמד את ההלכה באופן שתהיה סדורה בפי הלומד, אלא יש גם ללמד את טעמה של כל הלכה.

בחיבור שלפנינו השתדלנו לכנס הלכות באופן שתהיינה בהירות, סדורות ומובנות בטעמיהן. כדרכנו בכרכים הקודמים על הלכות ימים נוראים, סוכות ופסח, שהתקבלו בסייעתא דשמיא בשמחה וברצון, כך גם בכרכים אלו, השתדלנו שלא לערוך משל עצמנו מאומה. אין מגמתנו בחיבור זה לחדש קולות או חומרות, שיטות הלכתיות או דרכי הוראה. מגמתנו להביא את ההלכה המסורה והמקובלת בישראל, על פי גדולי הפוסקים שעם ישראל נשען עליהם – מרן השלחן ערוך, הרמ"א וגדולי האחרונים. במקום שהאחרונים נחלקו בקביעת ההלכה, סמכנו סמיכה של ממש על המשנה ברורה, "שקבע לו כבר נחלת עולמים בתור ספר פוסק, מבוסס, שהלכה כמותו בכל מקום" (מאמרי הראי"ה ח"א עמוד 132), מלבד במקומות שגדולי הדור הבאים אחריו נטו מפסקיו, או במקרים שבהם יוצאי ספרד אינם נוהגים כמותו.

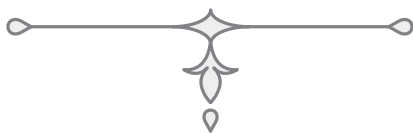
בשאלות המתחדשות, המסורות לגדולי תלמידי החכמים שבדור, או במקומות שבהם הכרעת ההלכה אינה ברורה, נועצנו במורנו ורבנו הגאון הרב יעקב אריאל שליט"א, המלווה את המכון ומדריכו מראשית דרכו. יאריך ה' ימיו בטוב ושנותיו בנעימים, ויזכה להמשיך להרביץ תורה לעדרים הצמאים לדבר ה', זו הלכה.

תפילתנו שמפעל זה יהיה בבחינת מוסיף והולך, להאיר את אורחות חיינו היהודיים בימות החול, במועד ובשבת.

ראש חודש

פרק א

הלכות ראש חודש

ראש חודש - התחדשות, גאולה וכפרה

ראש חודש הוא היום שבו מתחילה הלבנה להיראות מחדש לאחר שהלכה ונתמעטה, והוא יום שמחה וקדושה לישראל¹, וזמן כפרה להם². חודשי הלוח העברי נקבעים על פי מחזוריות הירח, שמקיף את כדור הארץ היקף מלא בכל חודש. בתחילת החודש נראה הירח כסהר קטן, באמצע החודש הוא מלא, והולך ונחסר עד שנעלם לגמרי, והשלב שבו הוא מתחיל להיראות מחדש הוא תחילת החודש. בזמן שבית המקדש היה קיים, בית הדין בירושלים היה מקדש את החודש על פי עדים שהעידו שראו את חידוש הלבנה. בזמן הזה, ראשי החודשים נקבעים לפי לוח קבוע שנערך על ידי הלל, בנו של רבי יהודה הנשיא, על פי חישוב אסטרונומי של תנועת הירח³.

מצוות קידוש החודש היא המצווה הראשונה שהצטוו בה ישראל, והיא אבן יסוד בהשקפת העולם של התורה. רש"י הירש בפירושו לתורה מבאר כי התופעה הטבעית של מולד הלבנה והתחדשותה, היא כעין עדות על חידוש העולם ועל בריאתו ברצון חופשי של ה', וממנה לומדים האדם והעם על יכולתם להיוולד מחדש, לבחור ולהשתנות, וממילא לשוב ולהיגאל⁴.

השקפת העולם של האלילות הייתה שהעולם קדמון, היה מאז ומעולם, ולא נברא בידי אלוקים, וממילא אין בו כל חידוש – היום הוא תוצאה ישירה של אתמול ומחר הוא תוצאה של היום, והכל מתנהל בכורח של ברזל, בלא

1. השגות הראב"ד על רמב"ם ברכות י"א טז, וטור סוף סימן תכ, ולבוש ת"ז א, וברכי יוסף ת"ט א.
2. תפילת מוסף לראש חודש: "ראשי חדשים לעמך נתת, זמן כפרה לכל תולדותם".
3. אנציקלופדיה תלמודית ערך לוח השנה פרק א.
4. רש"י הירש שמות פרק יב פסוק א, ובמדבר פרק כח פסוק י"א.

יכולת להתחדש ולהשתנות. כשם שהאלילות הכחישה את עובדת בריאת העולם ברצון חופשי של ה', כך היא הכחישה גם את בחירתו החופשית של האדם. לדידה, האדם נסחף בזרם עיוור של כורח בלתי משתנה, ואין בכוחו לרומם את מוסרו, לבחור, להשתנות ולשוב בתשובה.

רעיון קידוש החודש שהעמידה התורה הוא הרעיון ההפוך להשקפתה של האלילות. כבר בארץ מצרים – ארץ שבה הנהיגה ההשקפה האלילית-המטריאליסטית מבנה מדיני וחברתי שכבל כל התפתחות והתקדמות רוחנית – כבר שָׁם קרא ה' למנהיגיה העתידיים של האומה וציווה אותם על קידוש החודש. הוא הראה להם את מגל הירח הנאבק להיחלץ מאפלה לאורה ואמר – זה יהיה לכם לדוגמה, כשם שהירח נחלץ מן החושך והולך ומתמלא, כן אתם היו מתחדשים ומתעלים, ואף מלמדים לעמים כולם את רעיון החידוש, החירות והמוסר.

חידוש הלבנה רומז אפוא על תנועת ההתחדשות של המציאות כולה. הוא מבשר כי העולם אינו קדמון, אלא נברא ברצון חופשי של ה', וממילא טמונים בו כוחות של התחדשות, התרוממות, תשובה וגאולה. כאשר ציווה ה' על עם ישראל לקדש את החודש, הוא העמיד את כוח ההתחדשות בתור היסוד שעליו עומדת האומה וכל יחיד בתוכה. מכך אנו למדים כי יש ביד האדם כוח לקום לתחייה, להיגאל מכל רע מוסרי, חברתי ופיזי, להתעלות לקרבת ה' כנגד כל החושך ושכחת האלוקים ששקע בהם, ולשאוף לחזון של מוסר וישע⁵. חידוש הלבנה הוא אות ומופת המבטיח את התחדשות המציאות ואת גאולתם השלמה של ישראל, כפי שהקשת היא אות לאנושות על קיום העולם. וכך כתוב בספר ערוך השלחן: "כשם שהלבנה תחשך ותאיר, כמו כן ישראל, כמו שאנו אומרים בברכתה: וללבנה אמר שתתחדש עטרת תפארת לעמוסי בטן שהם עתידים להתחדש כמותה"⁶.

מתוך כך גם מובן מדוע ראש חודש הוא יום כפרה. כפרה היא היכולת לחיות חיים חדשים לגמרי ולהפוך לאדם אחר, וחידוש הלבנה מלמד כל אחד מאיתנו שבכוחו להיוולד מחדש. ראש חודש הוא הזמן שבו נותן לנו הקב"ה

5. רש"ר הירש שם ושם.

6. ערוך השלחן תכו ב.

כוחות חדשים, ואף אם נכשלנו בחטא בחודש הקודם חלילה, בכוחנו לתקן את שהיה, לעשות תשובה ולהתחיל מחדש⁷. וכן נאמר בתפילת מוסף לראש חודש: "זיכרון לכולם יהיו ותשועת נפשם מיד שונא", ומבואר באורחות חיים כי ראש חודש הוא יום של ישועה מן השונא – מן היצר הרע השונא את ישראל ומחטיאם, ואף עולת החודש באה לכפר על כל החטאים שהיו בחודש הקודם⁸. ראש חודש הוא אפוא יום שבו מתחדשת בנו רוח חדשה ונברא לנו לב חדש לדעת ה' ויראתו⁹, ובכוחנו לעשות בו תשובה על העבר ולהתחיל מחדש.

שבת שלפני ראש חודש ('שבת מברכים')

בשבת שלפני ראש חודש, נוהגים להכריז לפני תפילת מוסף באיזו יום הוא יחול¹⁰, כדי שאנשים ידעו שראש חודש חל באותו שבוע ויזכרו לקיים את הדינים והמנהגים הנוהגים בו¹¹. בשעה שמכריזים על החודש, מתפללים שהקב"ה יחדש על עם ישראל את החודש לטובה ולברכה, ומוסיפים ומתפללים על הגאולה, כיוון שחידוש הלבנה לאחר היעלמותה רומז לחידוש אורם של ישראל וגאולתם השלמה¹².

7. עיין נפש התשובה על אורות התשובה לרב אליעזר קשת'אל עמ' 36, ושבת ומועדי קדשך (שבת ויום טוב) עמ' רצג.
8. ארחות חיים חלק א הלכות ראש חודש אות ב.
9. עיין עין איה ברכות פרק ט אות קסג.
10. משנ"ב תיז א, כף החיים תיז א, חזון עובדיה עמ' רנח. ועיין משנ"ב תיז א, ושער הציון שם ב, שאין מכריזים מתי יחול חודש תשרי בשבת שלפני חודש תשרי, כיוון שראש חודש תשרי הוא ראש השנה, וכולם יודעים את זמנו. ועיין כף החיים תיז ח, שרצוי לדעת מהו זמן המולד בשעה שמברכים את החודש, ועיין מקור חיים (בכרך) סימן רפד ד"ה מברכין וערוך השולחן תיז ח, שיוצאי אשכנז נוהגים להכריז בברכת החודש את זמן המולד, זכר לכך שבזמן קידוש החודש על פי הראיה, בית הדין היה מחשב את זמן המולד, כדי לדעת אם לקבל את העדות על ראיית הלבנה, ועיין מעין אומר חלק ב עמ' תצט, שיש מיוצאי ספרד הנוהגים להכריז את זמן המולד, יש מיוצאי ספרד שאינם נוהגים להכריז את זמן המולד.
11. משנ"ב תיז א, ומשנ"ב מהדורת דרשו תיז הערה 3.
12. עיין ערוך השולחן תיז ט.

נוהגים לעמוד בשעה שמכריזים באיזה יום יחול ראש חודש, זכר לקידוש החודש, שהיה נעשה בעמידה¹³.

ערב ראש חודש

ערב ראש חודש הוא יום של תשובה¹⁴, כיוון שראש חודש הוא זמן של כפרה, כפי שאומרים בתפילת מוסף של ראש חודש: "ראשי חודשים לעמך נתת, זמן כפרה לכל תולדותם"¹⁵. כל עוד אדם דבק בעוונותיו ואינו עוזבם, אין הוא ראוי לכפרה, אך על ידי התשובה בערב ראש חודש, זוכה אדם לכפרת עוונותיו בראש חודש¹⁶.

יש הנוהגים להתענות בערב ראש חודש כדי להתעורר לתשובה על ידי התענית¹⁷, ויש הנוהגים לומר סליחות ויודוי בתפילת מנחה¹⁸, כפי שמופיע בחלק מסידורי התפילה¹⁹.

ערב ראש חודש מכונה 'יום כיפור קטן' כיוון שנוהגים בו מנהגים הדומים למנהגי יום כיפור – חוזרים בו בתשובה, ויש שמתענים בו²⁰.

13. משנ"ב תיז א, כף החיים תיז ד. ועיין סידור אבותינו עמ' 507, שמנהג יוצאי מרוקו שרק החזן עומד, והקהל יושב.

14. של"ה פסחים דרך חיים תוכחת מוסר אות תקכז, ומשנ"ב תיז ד, וכף החיים תיז יא. ועיין אנציקלופדיה תלמודית ערך יום כיפור קטן.

15. עיין בית יוסף תכג ד"ה ועומדים להתפלל. ועיין סידור בית יעקב ליעב"ץ דיני ערב ראש חודש פשפש א אות ח עמ' 208, שראש חודש הוא זמן כפרה לעוונות שנעשו בחודש הקודם.

16. עיין משנ"ב סימן תיז סוף ס"ק ד, ודעת חכמה פרק ג בתוך: דברי חכמים (פוחוביצר) עמ' קה.

17. משנ"ב תיז ד, כף החיים תיז יא. ועיין מורה באצבע אות קעד, וכף החיים תיז יא, שאדם שמתענה ואינו חוזר בתשובה "כמעט ולא עשה כלום". ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק א סעיף א, שאם המולד חל בערב ראש חודש, מתענים ביום שלפניו, ועיין משנ"ב תיז ד, שלא הזכיר דבר זה. ועיין חזון עובדיה עמ' רנד, והלכות חגים שם סעיף ג, שמי שחלש בטבעו או שהתענית תגרום לו למעט בלימוד תורה או שהוא שכיר אצל אחרים, לא יתענה.

18. משנ"ב תיז ד.

19. תפילה זו מכונה 'תפילת יום כיפור קטן'.

20. עיין של"ה פסחים דרך חיים תוכחת מוסר אות תקכז, ואנציקלופדיה תלמודית ערך יום כיפור קטן אות א.

בתפילת מנחה של ערב ראש חודש אין אומרים תחנון²¹, משום שהארת ראש חודש הולכת ומאירה מחצות היום²².

ראש חודש - יום שמחה

ראש חודש הוא יום שמחה וקדושה²³. אין מתענים בו²⁴, אין מספידים בו²⁵, אין אומרים בו תחנון²⁶ ומצווה ללבוש בו בגדים נאים כדי לכבדו²⁷.

מנהג הנשים שלא לעשות מלאכה בראש חודש

מותר לעשות מלאכה בראש חודש²⁸, אך הנשים נוהגות שלא לתפור ולסרוג בו²⁹,

21. שו"ע קלא ו.
22. עיין לבושי שרד רצב ב. ועיין בית יוסף קלא ד"ה כתב הרוקח.
23. השגות הראב"ד על רמב"ם ברכות יא טז, וטור סוף סימן תכ, ולבוש תיז א, וברכי יוסף תיט א. ועיין ילקוט יוסף שבת חלק ה (מהדורת תשנ"ד) סימן תיח עמ' רסג.
24. שו"ע תיח א. ועיין ר"ן תענית ז א (בדפי הרי"ף) ד"ה אין גזרין (השני), שאיסור התענית הוא משום שראש חודש נקרא מועד. ועיין ביאור הלכה תיח א ד"ה ראש חודש, ואשרי האיש פרק מ אות א, שאסור אפילו להתענות עד חצות, ועיין אשרי האיש שם, שדי לשתות מים כדי שלא לעבור על האיסור להתענות.
25. שו"ע תכ א, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב שם, שמותר להספיד תלמיד חכם בראש חודש. ועיין חזון עובדיה חנוכה עמ' רנה, שאין לעלות לבית הקברות בראש חודש בסיום השבעה או בסיום השלושים, ועיין לוח דינים ומנהגים אהבת שלום (תשפ"ב) עמ' 231, שחולק וסובר שמותר לעלות לבית הקברות בסיום השבעה או בסיום השלושים, אך לא ביום השנה ("ארציית"), ועיין גשר החיים (תשע"ה) חלק א פרק כט עמ' שמח, והליכות שלמה ראש חודש פרק א סעיף כג, שחולקים וסוברים שנוהגים ללכת לבית הקברות בראש חודש גם ביום השנה.
26. שו"ע קלא ו.
27. עיין מחזיק ברכה תיט ב, כף החיים תיט ו, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק א סעיף ה, הלכות חג בחג ראש חודש עמ' פב. ועיין הלכות חג בחג שם, שיש מגדולי ישראל שהסתפקו בשינוי פריט לבוש אחד.
28. שו"ע תיז א.
29. עיין שו"ע תיז א, וביאור הלכה שם ד"ה והנשים, שנשים אינן רשאיות לעשות מלאכה בראש חודש, ועיין רמ"א תיז א, שהאיסור כולל רק מלאכות שנהגו להימנע מהן, ועיין דעת תורה למהרש"ם תיז א ד"ה והנשים, שנהגו להימנע מטווייה ותפירה, ועיין ארחות רבנו (תשע"ד) חלק א עמ' שכה, והליכות שלמה ראש חודש פרק א סעיף כב, וחוט שני שבת חלק ד עמ' שיח, שנהגו להימנע מתפירה וסריגה, ועיין הלכות חג בחג עמ' ע, שכן הוא מנהג רוב המקומות, ועיין שו"ת רבבות אפרים חלק ג סימן רחצ: "העיקר שלא תופרות וסורגות וכדומה, אבל דברים אחרים לא קבלו עליהן". ועיין הליכות שלמה שם, שיש שנמנעות גם מגיהוץ אך נשים רבות מקילות בגיהוץ.

כדי שיהיה ניכר שראש חודש הוא יום קדוש ואין הוא כשאר ימי החול³⁰. ויש נשים מיוצאות ספרד שנוהגות שלא לעשות בו כל מלאכה, מלבד מלאכת אוכל נפש³¹.

בזמננו נשים רבות אינן תופרות ואינן סורגות כל השנה, והמנהג שלא לעשות מלאכה אינו מורגש. לכן כדאי שכל אישה תבחר מלאכות מסוימות שהיא רגילה לעשות בימי החול, ותימנע מעשייתן בראש חודש³².

הטעם לכך שרק נשים נוהגות שלא לעשות מלאכה בראש חודש הוא ששנים-עשר ראשי החודשים היו צריכים להיות ימי חג, אך כאשר חטא עם ישראל בעגל ניטלו ממנו ימי חג אלו, ונשאר מהם רושם מועט לנשים, שכר על

ועיין הליכות שלמה שם, והלכות חג בחג שם, שגם כיבוס ביד אסור, ועיין הלכות חג בחג שם, שכן הוא מנהג רוב המקומות, ועיין רבבות אפרים שם, שחולק ומתיר כיבוס, ועיין ארחות רבנו שם, שהנשים בבית הגר"י קנייבסקי נהגו שלא לתפור ולסרוג, ולא נמנעו מכיבוס, ועיין הליכות שלמה שם, וחזון עובדיה עמ' רנו, שכיבוס במכונה מותר, ועיין חוט שני שם, והלכות חג בחג עמ' עא סוף הערה 11, בשם הגר"ש אלישיב, שחולקים ואוסרים כיבוס במכונה. ועיין הליכות שלמה ראש חודש פרק א דבר הלכה לג: "ורבים נהגו לדקדק בזה רק לנשואות, אולם יש נוהגים כן גם בפנויות", ועיין ארחות חיים (ספינקא) תיז ג, וילקוט יוסף שבת חלק ה (תשנ"ד) סימן תיז הערה א, שגם פנויות בכלל המנהג, ועיין שו"ת שבט הקהתי חלק א סימן קלה אות ד. ועיין באור הלכה סוף סימן תיז, שהסתפק אם גם בליל ראש חודש יש לנשים להימנע מעשיית מלאכה, ועיין שו"ת שבט הלוי חלק ו סימן נ אות א, שמחמיר, ועיין חזון עובדיה חנוכה עמ' רמט, שמקל. ועיין משנ"ב תיז ד, שבחודשים שבהם ראש חודש הוא יומיים, יש סוברים שאין לעשות מלאכה בשני הימים, ויש חולקים וסוברים שביום הראשון של ראש חודש מותר לעשות מלאכה, ועיין הליכות שלמה ראש חודש פרק א סעיף כב, ואור לציון חלק ג פרק א הערה א, וחוט שני שבת חלק ד עמ' שיט, שהמנהג הוא להימנע מעשיית מלאכה בשני הימים, ועיין חזון עובדיה חנוכה עמ' רמו הערה א. ועיין הלכות חג בחג עמ' סג ואילך, שהאר"י בביאור מנהג הנשים שלא לעשות מלאכה בראש חודש.

30. עיין באור הלכה תיז א ד"ה והנשים.

31. עיין בן איש חי שנה שניה פרשת ויקרא סעיף א, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק א סעיף ה. ועיין הלכות חג בחג עמ' עב הערה 12, שיוצאי אשכנז אינם נוהגים כן. ועיין ברית כהונה מערכת הר"ש אות ג: "צרכי הבית כגון כיבוס, כיבוד, ברירה ובישול וכיוצא בהם עושים, ואין מקפידים להמנע רק ממלאכת תפירה וטוויה וכיוצא בהם". ועיין אור לציון חלק ג פרק א הערה א, שרק מלאכה שיש בה טורח אסורה, כגון תפירה, רקמה, כיבוס ביד ותליית כביסה. ועיין חזון עובדיה חנוכה עמ' רמו, שמותר לנשים לעשות מלאכה לצורך בני הבית ללא קבלת שכר, ועיין בן איש חי שם, והלכות חגים לגר"מ אליהו שם, ואור לציון חלק ג פרק א שאלה א, ששמע שגם מלאכה לצורך בני הבית אסורה.

32. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

כך שהן לא חטאו בחטא העגל³³. וכך אמרו חכמים במדרש: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים וְכוּ' פָּרְקוּ נְזַמִּי הַזֶּהָב אֲשֶׁר בְּאֶזְנֵי נְשִׂיכֵם בְּנִיכֵם וּבְנֵיכֵם וְהָבִיאוּ אֵלַי"³⁴, שמעו הנשים ולא רצו לתן נזמיהן לבעליהן, אלא אמרו להם: לא נשמע לכם לעשות שקוץ ותועבה שאין בו כח להציל! ונתן להן הקדוש ברוך הוא שכון בעולם הזה, שהן משמרות ראשי חדשים יותר מן האנשים. ונתן להן שכר לעולם הבא, שהן עתידות להתחדש כמו ראשי חדשים שנאמר: 'בְּתַחֲדֵשׁ כְּנֶשֶׁר נְעוּרֵיכֶי'³⁵. וראוי שנשים תתארגנה ותדאגנה לקיומם של ימי עיון ושיעורי תורה עבורן בראשי חודשים, כפי שנהגה האישה השונמית, שהקבילה את פני הנביא אלישע בכל ראש חודש³⁶.

נשים העושות מלאכה בראש חודש כבכל יום, יש להן על מי לסמוך³⁷.

מותר לנשים שנמנעות מעשיית מלאכה בראש חודש ללכת לעבודתן כהרגלן, כיוון שהיעדרות ממנה כרוכה בהפסד כספי, ובמצב זה לא נהגו להימנע מעשיית מלאכה³⁸.

33. טור סימן תיז, משנ"ב תיז ג. ועיין אור זרוע חלק ב סימן תנד, טעם נוסף לכך שדווקא הנשים נהגות שלא לעשות מלאכה בראש חודש, משום שקדושת ראש חודש תלויה בהתחדשות הלבנה, וטבע גופן של הנשים מכוון להתחדשות ולטהרה חודשיים (עיין שבת ומועדי קודשך חלק שבת ויום טוב עמ' רצה), ועיין בן איש חי שנה שניה ויקרא סעיף ב, שלפי הקבלה נשים שייכות לקדושת ראש חודש יותר מגברים "ומזה תבין עד כמה צריכה האשה להזהר בקדושת ראש חודש, כי בכמה מצות הנשים טפלות לאנשים, ורק בזאת, הנשים הם עיקר יותר מן האנשים". והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שלדעת הטורי אבן מגילה כב ב, גם גברים לא עשו מלאכה בראש חודש בזמן שבית המקדש היה קיים, כיוון שאין לאדם לעשות מלאכה ביום שמקריבים בשמו קורבן מוסף.

34. שמות לב ב.

35. תהילים קג ה. פרקי דרבי אליעזר פרק מה.

36. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

37. ילקוט יוסף שבת חלק ה (תשנ"ד) סימן תיז סעיף ב. ועיין שם, שנשים נהגות כן סומכות על הפוסקים הסוברים שכונות חכמים שאמרו שנשים נהגות שלא לעשות מלאכה בראש חודש היא שמנהג זה הוא מנהג טוב, אך אין כוונתם לומר שמנהג זה מחייב את כל הנשים.

38. ערוך השלחן תיז י, עיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק א סעיף ה, ילקוט יוסף שבת חלק ה (תשנ"ד) סימן תיז סעיף ב, משנ"ב מהדורת איש מצליח תיז א הערה 1. ועיין חוט שני שבת ד עמ' שיט, שאוסר לעשות מלאכה לצורך פרנסה, ועיין ברית כהונה מערכת הרי"ש אות ג: "נוהגים הנשים שלא לעשות מלאכה, בין שהמלאכה להרויח בין שהיא מלאכת עצמם", ועיין חזון עובדיה חנוכה עמ' רמו.

”יעלה ויבוא”

בברכת המזון ובתפילות ערבית, שחרית ומנחה, מוסיפים את תפילת ”יעלה ויבוא”³⁹. פרטי דין זה יבוארו בעזרת ה’ באהלי הלכה – הלכות ברכות ובאהלי הלכה – הלכות תפילה.

אמירת ההלל

נוהגים לומר הלל בראש חודש, אך אין אומרים את כל ההלל, אלא מדלגים על שני קטעים מתוכו⁴⁰. זאת כיוון שההלל תוקן להיאמר רק בימי חג האסורים במלאכה או בימים שנעשו בהם נסים לישראל, אך לא בראש חודש, שהוא מותר במלאכה ולא נעשו בו נסים; וכדי להבליט שאמירת הלל בראש חודש היא מדין מנהג ולא מכוח תקנת חכמים, אין אומרים את כולו⁴¹.

הטעם לכך שנהגו לומר הלל בראש חודש הוא שיהיה היכר לקדושת ראש חודש⁴². ועוד טעם לכך הוא שראש חודש תלוי בחידוש הלבנה, וחידוש הלבנה רומז לגאולה השלמה – כשם שבסוף החודש הלבנה נעלמת, ובתחילת החודש היא חוזרת להאיר עד למילואה השלם באמצע החודש, כך גם עם ישראל, אף שנפל ממדרגתו עד שאורו כמעט נעלם, עתיד הוא לחזור למעלתו הראשונה ולהיות לאור עולם. לכן ביום שרומז לגאולה נהגו לומר הלל, כפי שעתידים לומר בגאולה השלמה⁴³.

מצווה לומר את ההלל בעמידה⁴⁴, כיוון שההלל הוא עדות על הניסים והנפלאות שעשה ה’ לעם ישראל, ועדות צריכה להיאמר בעמידה⁴⁵.

39. שו”ע סימן תכב סעיף א וסימן תכד סעיף א.

40. שו”ע תכב ב. הקטעים שמדלגים עליהם הם תחילת פרק קטו ותחילת פרק קטז בתהלים, ועיין אליה רבה תכב יב, שמדלגים על קטעים אלו כיוון שהתוכן העקרי שלהם מוזכר בקטעים אחרים בהלל. ועיין בן איש חי שנה שניה פרשת ויקרא סעיף טו, שצריך לומר את ההלל בשמחה, בנחת ובקול רינה.

41. משנ”ב תכב יב.

42. השגות הראב”ד על רמב”ם ברכות יא טז.

43. עיין ערוך השלחן תכב ו.

44. שו”ע תכב ז. ועיין ערוך השלחן תכב יג, שאדם חלש שקשה לו לומר את ההלל בעמידה, רשאי לאומרו בישיבה.

45. משנ”ב תכב כח. ועיין שו”ע תכב ג, שאסור לדבר באמצע ההלל.

ברכה על ההלל

נחלקו הראשונים אם יש לברך על ההלל בראש חודש. לדעת רבנו תם יש לברך על ההלל, כשם שמברכים על מצוות שחיובן מדברי חכמים⁴⁶; ולדעת הרמב"ם אין לברך על ההלל⁴⁷, כיוון שאמירת הלל בראש חודש היא מנהג, וחכמים תיקנו לברך רק על מצוות מהתורה או מדברי חכמים, אך לא על מנהגים⁴⁸. להלכה, השלחן ערוך פסק כדעת הרמב"ם, שאין לברך על אמירת ההלל בראש חודש⁴⁹, וכן הוא המנהג המקובל בקרב יוצאי ספרד⁵⁰ ובחלק מקהילות החסידים⁵¹; והרמ"א פסק כדעת רבנו תם, שיש לברך על ההלל, וכך נוהגים יוצאי אשכנז⁵².

בני קהילות ספרד שנהגו לברך על ההלל בעודם בחוץ לארץ, כגון קהילת יהודי מרוקו, יש סוברים שבבואם לארץ ישראל עליהם לקבל את מנהג יוצאי

46. ברכות יד א תוספות ד"ה ימים. ועיין עץ ארז (דיני) חלק א עמ' 13 ואילך, והרב בן ציון כהן באור תורה אייר תשנ"ז עמ' תרלח ואילך.

47. רמב"ם חנוכה ג ז.

48. חידושי סרן רי"ז הלוי על הרמב"ם ברכות יא טז ד"ה והנראה לומר, ורשימות שיעורים לגר"ד סולובייצ'יק מסכת ברכות יד א ד"ה ונראה שלא.

49. עיין שו"ע תכב ב.

50. חזון עובדיה חנוכה עמ' רצג, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק א סעיף יא, אור לציון חלק ג פרק ג שאלה א. ועיין חזון עובדיה עמ' רצו, שיוצא ספרד השומע יוצא אשכנז מברך על ההלל, לא יענה אמן על ברכתו, כיוון שלשיטת השומע ברכה על ההלל בראש חודש היא ברכה לבטלה, ועיין ביאור הלכה רטו ד ד"ה ואסור, והליכות שלמה ראש חודש פרק א סעיף י, ואור לציון חלק ג פרק ג שאלה ב, והגר"ם מזוז שליט"א באור תורה אייר תשע"ב סימן צה עמ' תשלו, שחולקים וסוברים שיוצא ספרד השומע יוצא אשכנז מברך על ההלל רשאי לענות אמן על ברכתו, כיוון שלשיטת המברך אין זו ברכה לבטלה.

51. שו"ת יחיה דעת חלק ד סימן לא ד"ה תשובה, הגר"א וייס שליט"א בקובץ תורני צהר (אהל ברך) אלול תש"ס עמ' תרט.

52. רמ"א תכב ב. ועיין באור הלכה תכב ב ד"ה הלל, שגם נשים מברכות על ההלל למנהג יוצאי אשכנז. ועיין משנ"ב תכב טז, שאדם שאיחר לתפילה והגיע לבית הכנסת בשעה שהציבור אומר הלל, יאמר עמהם את ההלל ויתפלל לאחר מכן, כיוון שיש סוברים שניתן לברך על ההלל בראש חודש רק כאשר הוא נאמר בציבור. ועיין רמ"א תכב ב, שאדם שאינו אומר את ההלל בציבור, ישתדל לומר את הפסוקים "הודו לה' פי טוב פי לעולם חסדו, יאמר נָא יִשְׂרָאֵל פִּי לְעוֹלָם חֶסֶד וכו'" במעמד שלושה אנשים, כדי לאומרם בדרך שירה, כפי שאומרים אותם בבית הכנסת, ועיין אהלי הלכה פסח פרק טז, שם התבארה דרך אמירת פסוקים אלו לפי מנהג יוצאי ספרד ולפי מנהג יוצאי אשכנז.

ספרד בארץ ישראל, ואין הם רשאים לברך על ההלל⁵³, ויש סוברים שהם רשאים להמשיך במנהגם ולברך על ההלל, כפי שנהגו בארצות מוצאם⁵⁴.

קריאה בתורה ותפילת מוסף

לאחר אמירת ההלל, קוראים בתורה את פסוקי פרשת פנחס העוסקים במצווה להקריב קרבן מוסף בראש חודש⁵⁵. בראש חודש מעלים לתורה ארבעה עולים, וזאת בשונה מימי שני וחמישי, שמעלים בהם לתורה שלושה עולים⁵⁶; כדי להראות שקדושתו של ראש חודש גדולה מקדושת ימי החול⁵⁷.

אין אומרים בראש חודש את הפרק "לְמַנְצַח וכו' יַעֲנֶה ה' בְּיוֹם צָרָה" שקודם "ובא לציון", כיוון שראש חודש אינו יום צרה⁵⁸.

מתפללים תפילת מוסף, כנגד קרבן מוסף שהיו מקריבים בבית המקדש בראש חודש⁵⁹, ונוהגים לחלוץ את התפילין לפני תפילת מוסף⁶⁰. הטעם לכך הוא שבזמן שבית המקדש היה קיים, זמן הקרבת קרבן מוסף היה נחשב כמו יום טוב, ומשחרב בית המקדש, תפילת מוסף משמשת תחליף לקרבן מוסף,

53. יחזה דעת חלק ד סימן לא וחזון עובדיה חנוכה עמ' רצד, אור לציון חלק ג פרק ג שאלה א, סידור אבותינו עמ' 667, בשם הגר"ש עמאר שליט"א.

54. שם"ש ומגן חלק ד אורח חיים סימן טו אות ה, מגן אבות (לבהר) אורח חיים עמ' תקמד, בשם הגר"מ אליהו והגר"ש אלישיב. ועיין שם"ש ומגן שם, שבמרוקו נהגו כדעת הראשונים הסוברים שמברכים על ההלל בראש חודש רק כאשר הוא נאמר בציבור. ועיין בדברי הגאון רבי רחמים חי חיותה הכהן באור תורה שבט תשכ"ט סימן קז עמ' קסו, שמחלק בין ציבור שבא יחד לעיר ליחידים שבאו לעיר. ציבור יכול להמשיך במנהגו ולברך על ההלל בראש חודש, ואילו יחידים אינם יכולים להמשיך במנהגם. ועיין נתיבות המערב (מנהגי מרוקו) מנהגי ראש חודש עמ' קח סעיף יד: "נהגו בראש חודש לברך על ההלל בציבור, וכיום פשט המנהג שלא לברך אף בציבור". ועיין עץ ארז (זיני) חלק א עמ' 71 ואילך.

55. שו"ע תכג ב.

56. שו"ע תכג א.

57. לבוש תכג א.

58. שו"ע תכג ג, וערוך השלחן תכג ה.

59. שו"ע תכג ג.

60. שו"ע תכג ד. ועיין משנ"ב כה נט, בשם המגן אברהם, ובן איש חי שנה שניה פרשת ויקרא סעיף יז, וחזון עובדיה עמ' שא, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק א סעיף יא, שיש לחלוץ את התפילין אחרי הקדיש שלפני תפילת מוסף, ועיין פסקי תשובות כה כז, שכן הוא מנהג העולם, ועיין משנ"ב סימן כה ס"ק נט וסימן תכג ס"ק י, שיש חולקים וסוברים שיש לחלוץ את התפילין לפני הקדיש.

והזמן שבו מתפללים מוסף נחשב גם הוא כעין יום טוב; וכשם שאין מניחים תפילין ביום טוב, כך גם אין מניחים תפילין בזמן תפילת מוסף⁶¹.

סעודת ראש חודש

מצווה לערוך סעודה בראש חודש⁶², כיוון שראש חודש הוא יום כפרה לישראל⁶³. טוב לאכול בסעודה זו פת⁶⁴, אך אין בכך חובה⁶⁵, ומצווה להרבות בסעודה זו בבשר ובדגים ובכל מיני פירות וכיוצא בהם, לכבוד היום⁶⁶.

61. לבוש תכג ד, משנ"ב תכג י. ועיין מגן גיבורים אלף המגן כה לב, ומשנ"ב כה סא, טעם נוסף, שהתפילין הם ככתר והנחתם בשעה שאומרים "כתר יתנו לך" היא זלזול בהם, כאילו לא די בהם.
62. שו"ע תיט א. ועיין כף החיים תיט ד, שנשים מצוות גם הן לערוך סעודה בראש חודש. ועיין משנ"ב תיט ב, שדי לערוך סעודה ביום ואין צורך לערוך סעודה גם בליל ראש חודש. ועיין בן איש חי שנה שניה פרשת ויקרא סעיף י, וכף החיים תיט ה, שיש לאכול את סעודת ראש חודש בדרך כבוד כמו שאוכלים בשבת, ועיין מחזיק ברכה תיט א: "כשם שחייב אדם לכבד את המועדים כך חייב הוא לכבד ראשי חדשים שגם בהם יש הארת נפש".
63. כלבו סימן מג, אליה רבה תיט א. ועיין כלבו שם, טעמים נוספים לכך.
64. עיין משנ"ב תיט א, ושער הציון שם א.
65. משנ"ב תיט א, וחזון עובדיה חנוכה עמ' רנז.
66. עיין שו"ע תיט א, ומשנ"ב שם, וחזון עובדיה חנוכה עמ' רנה. ועיין הלכות חג בחג ראש חודש עמ' רכד, שהראשונים נחלקו אם מצוות שמחה נוהגת בראש חודש, ואם חובה לאכול בו בשר ולשתות בו יין, ולהלכה אין בכך חובה אך יש בכך מצווה. ועיין משנ"ב תיט ב, שהמדקקים נוהגים להוסיף בסעודת ראש חודש דבר מאכל שאין אוכלים בדרך כלל בסעודה, כדי שיהיה ניכר שהסעודה היא לכבוד ראש חודש.

פרק ב ברכת הלבנה

ברכת הלבנה

תנועת הירח סביב כדור הארץ גורמת לכך שמראה הירח משתנה במשך החודש. בתחילת החודש הוא נראה כפס צר ודק, ובאמצע החודש הוא נראה כעיגול מלא. מאמצע החודש הירח הולך ונחסר עד שנעלם לגמרי בסוף החודש, והוא חוזר ונראה בתחילת החודש הבא, וכך חוזר חלילה. תנועה זו של הירח ניכרת ובולטת יותר מתנועתם של כל הכוכבים האחרים, ועל ידה ניכרת גבורתו של ה', שיצר את סדרי הטבע ואת תנועת גרמי השמיים ומקיימם. כדי שנשים לב ונודה לה' על כך, תיקנו חכמים את ברכת הלבנה, שבה מודים לה' על יצירת השמיים והכוכבים, על תנועתם המסודרת והקבועה ועל אור הלבנה¹.

אמירת ברכת הלבנה בשמחה

תנועת הירח, יותר מכל תופעת טבע אחרת, מסמלת את היכולת לקום מנפילות ולהתחדש, ורומזת לחזרת עם ישראל למדרגתו הראשונה. לאחר

1. לבוש סימן תכו סעיף א וסעיף ג, ערוך השלחן תכו ב. ועיין אשי ישראל (תשס"ח) פרק ט הערה ב, שהפוסקים נחלקו אם ברכת הלבנה היא ברכת השבח, ברכת הנהנין או ברכת המצוות, ועיין לבנה בחידושה עמ' שכב ואילך ועמ' תכב ואילך, שהאריך בזה. עיין משנ"ב תכו א, שאדם עיוור חייב בברכת הלבנה, כיוון שברכה זו תוקנה כדי להודות על יצירת השמיים והכוכבים ועל תנועתם המסודרת והקבועה. ואף שהברכה כוללת גם הודאה על ההנאה מאור הלבנה, גם אדם עיוור נהנה מאור הלבנה, כיוון שעל ידו אנשים אחרים יכולים להורות לו את הדרך ולהוליכו בבטחה, ועיין באור הלכה תכו א ד"ה ונהנין, שטוב יותר שאדם עיוור לא יאמר את הברכה בעצמו, אלא ישמע אותה מאחר ויתכוון לצאת ידי חובה, כיוון שיש אחרונים שחולקים וסוברים שאדם עיוור אינו רשאי לומר את ברכת הלבנה.

שבסוף החודש הירח מתכסה ונעלם, הוא חוזר להאיר בתחילת החודש ומוסיף אור מיום ליום, עד למילואו השלם. כך גם עם ישראל, אף שנפל ממדרגתו עד שאורו כמעט נעלם, עתיד הוא לחזור למעלתו הראשונה, לדבוק בה' דבקות נצח ולהיות לאור עולם. כיוון שחידוש הלבנה רומז לחידוש הדבקות בין הקב"ה לעם ישראל, נוהגים לומר את ברכת הלבנה בשמחה².

יוצאי אשכנז נוהגים גם לרקוד לאחר אמירת ברכת הלבנה, שכן הקשר בין הקב"ה לעם ישראל נמשל לקשר שבין איש לאישה, וכיוון שברכת הלבנה רומזת לחידוש קשר זה, רוקדים בה כפי שרוקדים בחתונה³.

ברכת הלבנה כקבלת פני השכינה

ברכת הלבנה נחשבת כקבלת פני השכינה⁴, ולכן יש לאומרה בעמידה וברגליים ישרות, כפי שעומדים בתפילת שמונה עשרה⁵, וכן יש לצאת מבית הכנסת ולאומרה תחת כיפת השמיים, כפי שיוצאים מהבית לקבל פני מלך⁶;

2. עיין שו"ע ורמ"א תכו ב, וערוך השלחן תכו ב. ועיין ערוך השלחן שם, שעם ישראל נמשל ללבנה גם משום שאין ללבנה אור עצמי והיא מאירה מאור השמש, וגם לישראל אין אור עצמי והם מאירים מאורו של הקדוש ברוך הוא, המאיר להם על ידי התורה. וכן כאשר הלבנה נכסית מאיתנו עדיין היא מאירה בשמיים, וכך גם עם ישראל, כאשר הוא נפל ממדרגתו ואורו לא ניכר, עדיין אורו הפנימי לא כבה ומהותו הפנימית נשארת קדושה וטהורה. ועיין בן איש חי שנה שניה פרשת ויקרא אות כב, ומאמר מרדכי לגר"ם אליהו הלכות לימות החול פרק כז סעיף ב, שיש לומר את ברכת הלבנה בשפה ברורה ובנחת.

3. רמ"א תכו ב. ועיין לבנה בחידושה עמ' קז, וברכת הלבנה (שושן) עמ' תפח, שיוצאי ספרד אינם נוהגים לרקוד אחרי ברכת הלבנה. ועיין לבוש תכו א, שהטעם לריקוד לאחר ברכת הלבנה הוא משום ששמחים בקבלת פני השכינה.

4. סנהדרין מב א, משנ"ב תכו כא.

5. עיין שו"ע ורמ"א תכו ב, ובן איש חי שנה שניה פרשת ויקרא סעיף כג. ועיין יסוד ושורש העבודה שער ט פרק א, ושו"ת בצל החכמה חלק ג סימן סד, שבזמן אמירת ברכת הלבנה יש לכוון את הגוף לכיוון ירושלים, ועיין הליכות שלמה ראש חודש פרק א הערה 130, שדבר זה לא נזכר בפוסקים והגרש"ז אירבך לא דקדק בזה, ועיין תשובות והנהגות חלק א סוף סימן רב, שמנהג העולם שלא לדקדק בזה, ועיין הלכות חג בחג ראש חודש וקידוש לבנה עמ' רעח, שחולק וסובר שיש לומר את ברכת הלבנה כאשר הגוף מכוון כנגד הלבנה, ועיין שם, שכן נהג הגרי"ש אלישיב.

6. רמ"א תכו ד, ומשנ"ב שם. ועיין הלכות חג בחג עמ' רעב, שמותר לומר את ברכת הלבנה במרפסת שאינה מקורה, ועיין ארחות רבנו (תשע"ד) חלק א עמ' שכו, שהחזון איש אמר את ברכת הלבנה במרפסת מקורה, כיוון שניכר שהיציאה למרפסת היא לכבוד השכינה. ועיין משנ"ב שם כא ושער הציון שם כה, שאדם חולה שאינו יכול לצאת מביתו יאמר את ברכת הלבנה בבית

ומצווה מן המובחר לאומרה כאשר לובשים בגדים נאים⁷. הטעם לכך שברכת הלבנה נחשבת כקבלת פני השכינה הוא שראיית הלבנה הנעה בסדר קבוע מעוררת את האדם להכיר בגדלות ה', בכוחו ובגבורתו, והכרה זו היא כקבלת פני השכינה⁸.

ברכת הלבנה נקראת בפי יוצאי אשכנז 'קידוש לבנה'⁹, כיוון שברכת הלבנה היא גם זכר למצוות קידוש החודש¹⁰.

פטור נשים מאמירת ברכת הלבנה

נשים פטורות מאמירת ברכת הלבנה משום שזו מצווה התלויה בזמן¹¹. ואף נשים יוצאות אשכנז, הנוהגות לברך על מצוות עשה התלויות בזמן, אינן אומרות את ברכת הלבנה, וזאת על פי הקבלה¹².

כנגד חלון, ולכתחילה יפתח את החלון.

7. שו"ע תכו ב, ומשנ"ב שם ד.
8. עיין רבנו יונה ברכות כא א (בדפי הר"ף) ד"ה כאילו, לבוש תכו א, ערוך השולחן תכו ב, באור הלכה תכו ב ד"ה ומברך.
9. עיין רס"א תכו ב, וסידורי תפילה של יוצאי אשכנז.
10. מנחת אשר שמות (תשפ"ג) סימן כג אות א, ועיין לבנה בחידושה עיונים סימן מב עמ' תיד-תיה, שהאריך בזה.
11. משנ"ב תכו א. ועיין כף החיים תכו א, וחזון עובדיה חנוכה עמ' שעא, שיש חולקים וסוברים שברכה התלויה באירוע טבעי המתרחש מדי חודש אינה נחשבת ברכה התלויה בזמן, ולכן ראוי שנשים תשמענה את הברכה מגבר ותכונה לצאת ידי חובה בברכתו. ועיין חזון עובדיה עמ' שעג, והלכות חג בחג עמ' שד, ולבנה בחידושה עמ' י, בשם הגרצ"פ פראנק והגרי"ש אלישיב, שקטן שעתידי להגיע למצוות בחציו הראשון של החודש, יאמר את ברכת הלבנה בחודש בר המצווה שלו לאחר שיגיע לגיל מצוות, כדי שהברכה תיאמר בזמן שהוא גדול וחיוב בה, ועיין הליכות שלמה הלכות ראש חודש פרק א סעיף כח, ואשי ישראל (תשס"ד) פרק ס הערה י, בשם הגר"ח קנייבסקי, שחולקים וסוברים שקטן שעתידי להגיע לגיל מצוות בחציו הראשון של החודש יכול לומר את ברכת הלבנה מיד כשהגיע זמנה, ואין הוא צריך להמתין ולאומרה לאחר שיגיע לגיל מצוות.
12. עיין משנ"ב תכו א, ודברי יציב אורח חיים סימן צד ד"ה ולזה.

אמירת הברכה בעשרה

מצווה מן המובחר לומר את ברכת הלבנה בעשרה, שנאמר: "בְּרַב עֵם הַדָּרַת מִלֶּךְ"¹³, כלומר כבוד הוא למצווה כאשר היא נעשית ברוב עם.

זמן הברכה

אין לברך את ברכת הלבנה בימים הראשונים לחידושה, כיוון שאורה מועט ואין הנהגים ממנו¹⁴. מנהג יוצאי אשכנז לומר את ברכת הלבנה לאחר שעברו שלוש יממות מחידוש הלבנה ('המולד')¹⁵, ומנהג יוצאי ספרד לומר את ברכת הלבנה לאחר שעברו שבע יממות מחידוש הלבנה¹⁶, וכן נוהגים חלק מקהילות החסידים¹⁷. הזמן המדויק שניתן לומר בו את ברכת הלבנה בכל חודש כתוב בלוחות ההלכות והמנהגים המתפרסמים מדי שנה, ובהם מפורטים הלכות השנה ומנהגיה.

13. משלי יד כח. באור הלכה תכו ב ד"ה אלא, כף החיים תכו יג. ועיין כף החיים שם, שכאשר לא ניתן לומר את הברכה בעשרה, יש להשתדל לומר אותה בשלושה, וכן משמע מדברי הביאור הלכה שם. ועיין קיצור שולחן ערוך (גאנצפריד) סימן צד סעיף ט, וחזון עובדיה עמ' שסז, שאין לדחות את אמירת הברכה כדי לאומרה בעשרה, כיוון שמעלת זריזים מקדימים למצוות עדיפה על מעלת ברוב עם.

14. בית יוסף תכו ב ד"ה גרסין. ועיין רמ"א תכו א, ומשנ"ב שם ב, שאין לומר את ברכת הלבנה בזמן בין השמשות, כיוון שאור הלבנה אינו ניכר בזמן זה.

15. עיין משנ"ב תכו כ, ולוח ארץ ישראל (טוקצינסקי), ולוח ההלכות והמנהגים (זלזניק). ועיין משנ"ב עם הערות ביצחק יקרא לגר"א נבנצל על משנ"ב תכו כ, בשם הגרש"ז אוירבך, שאדם שטעה וברך את ברכת הלבנה לפני שעברו שלוש יממות מהמולד, יצא בדיעבד ידי חובה.

16. שו"ע תכו ד, ולבוש תכו ג, וכף החיים תכו סא, וחזון עובדיה חנוכה עמ' שנו, ומאמר מרדכי לגר"ם אליהו הלכות לימות החול פרק כז סעיף ה. ועיין בית יוסף שם, שהטעם לכך שאין אומרים את ברכת הלבנה לפני שעברו שבע יממות הוא על פי הקבלה. ועיין קיצור שולחן ערוך (טולדיאנו) סימן שסט סעיף לג, ונתיבות המערב מנהגי ראש חודש אות כה, שיש מיוצאי מרוקו שנוהגים לומר את ברכת הלבנה במוצאי שבת הסמוך למולד, גם אם עברו רק שלוש יממות מהמולד. ועיין חזון עובדיה חנוכה עמ' שסב, שניתן לומר את ברכת הלבנה במוצאי שבת גם אם חסרות כמה שעות להשלמת שבע יממות מהמולד, כיוון שיש לסמוך במצב זה על הסוברים שדי במקצת היממה השביעית, ועיין מאמר מרדכי לגר"ם אליהו הלכות לימות החול פרק כז סעיף ה, שחולק, וכן משמע מכף החיים תכו סא-סב.

17. עיין סידור הרב לאדמו"ר הזקן פסקי הלכות לפני קידוש לבנה, ולוח הלכות ומנהגים של חסידי בעלז (וינד), וכן כתב לנו הגר"ם אריאל שליט"א, והוסיף שבחורף מומלץ שלא להמתין שבע יממות לאמירת ברכת הלבנה.

ברכת הלבנה היא על חידוש הלבנה, לכן ניתן לברכה כל זמן שהלבנה הולכת ומתמלאת, אך כאשר הלבנה הולכת ונחסרת לא ניתן עוד לברך את ברכת הלבנה¹⁸. הלבנה מתחילה להתחסר לאחר כחמש עשרה יממות מזמן המולד¹⁹. הזמן האחרון שניתן לומר בו את ברכת הלבנה בכל חודש הוא סביב ליל ט"ו לחודש, והוא מצוין במדויק בלוחות ההלכות והמנהגים המתפרסמים מדי שנה, ובהם מפורטים הלכות השנה ומנהגיה.

אמירת ברכת הלבנה במוצאי שבת

כאמור לעיל, מצווה מן המובחר לומר את ברכת הלבנה בשמחה וללבוש בגדים נאים לכבודה, לכן נוהגים לומר את ברכת הלבנה במוצאי שבת, כיוון שבזמן זה לבושים בבגדים נאים ושרויים בשמחה²⁰. אמנם אם יש חשש שדחיית הברכה למוצאי שבת תגרום להפסד הברכה, כגון שלפי תחזית מזג האוויר, הימים ממוצאי שבת עד סוף הזמן שניתן לומר בו את ברכת הלבנה יהיו מעוננים ויש חשש שהלבנה לא תיראה בהם, יש לומר את הברכה ביום חול ולא לחכות למוצאי שבת²¹. לכן בחודשי החורף, אם מוצאי שבת חל באחד עשר לחודש (או לאחריו), אין להמתין למוצאי שבת אלא יש לומר

18. שו"ע תכו ג, ומשנ"ב שם.

19. עיין שו"ע תכו ג, שניתן לומר את ברכת הלבנה עד שיעברו חמש עשרה יממות מהמולד, ועיין רמ"א שם, שחולק וסובר שניתן לומר את ברכת הלבנה רק עד כחמש וחצי שעות לפני שיעברו חמש עשרה יממות מהמולד (עיין קיצור שולחן ערוך גאנצפריד סימן צד סעיף י). ועיין באור הלכה תכו ג ד"ה ולא, שבדיעבד יש לסמוך על דעת השלחן ערוך, ועיין חזון עובדיה חנוכה עמ' שמט, שכתב כעין זה, ועיין שו"ת רב פעלים חלק ב אורח חיים סימן לח ד"ה העולה, וכף החיים תכו נג, ומאמר מרדכי לגר"ם אליהו הלכות לימות החול פרק כז סעיף ה, ואור לציון חלק ג פרק ד שאלה ו, שחולקים.

20. שו"ע תכו ב, ומשנ"ב שם ס"ק ד וס"ק כ. ועיין משנ"ב תכו כ, שהגר"א ועוד אחרונים חולקים וסוברים שאין לדחות את אמירת ברכת הלבנה למוצאי שבת, אלא יש להזדרז ולאומרה מיד כשניתן לעשות זאת, אף ביום חול, ועיין משנ"ב שם, שהנהוג כן יש לו על מי לסמוך "ובפרט בימי החורף, בודאי הזריז לקדש הרי זה משובח", ועיין לבנה בחידושה עמ' לב הערה קכז, שמנהג רוב העולם להמתין למוצאי שבת גם בימי החורף, ואפשר שדברי המשנ"ב לא נאמרו על ארץ ישראל, שהענגות מצויה בה פחות מאשר באירופה, ועיין ארחות רבנו (תשע"ד) חלק א עמ' שכו, והליכות שלמה ראש חודש פרק א הערה 108, שהחזן איש, הגר"י קנייבסקי והגרש"ז אורבך נהגו כדעת הגר"א.

21. עיין שו"ע ורמ"א תכו ב, ומאמר מרדכי לגר"ם אליהו הלכות לימות החול פרק כז סעיף ט.

את הברכה קודם לכן, שמא ליל מוצאי שבת וארבע הלילות שלאחריו יהיו מעווננים והלבנה לא תיראה בהם, ולא יהיה ניתן לומר את ברכת הלבנה²². אך בחודשי הקיץ נוהגים לומר את ברכת הלבנה במוצאי שבת, גם כאשר הוא חל באחד עשר לחודש, כיוון שבחודשי הקיץ אין חוששים שהשמיים יהיו מעווננים ושהלבנה לא תיראה במוצאי שבת ובארבע הלילות שלאחריו²³.

ברכת הלבנה בליל שבת ובליל יום טוב

בליל שבת ובליל יום טוב אין אומרים את ברכת הלבנה²⁴, כיוון שבלילות אלו אין השמחה בברכת הלבנה ניכרת, שכן שמחים בהם גם בלעדיה מחמת השבת ומחמת יום טוב²⁵. אמנם אם ההימנעות מאמירת הברכה בליל שבת או בליל יום טוב תגרום להפסד הברכה, אומרים את הברכה גם בליל שבת או בליל יום טוב, כדי שלא להפסידה²⁶.

על זמן אמירת ברכת הלבנה בחודש תשרי, עיין אהלי הלכה ימים נוראים פרק יט ופרק לו, ועל זמן אמירת ברכת הלבנה בחודש אב, עיין הלכות תשעת הימים פרק נ.

לבנה המכוסה בעננים

ניתן לברך את ברכת הלבנה רק כאשר אור הלבנה ניכר בארץ וניתן ליהנות ממנו. לכן אין לברך את ברכת הלבנה כאשר הלבנה מכוסה בעננים ואורה

22. רמ"א תכו ב, ומשנ"ב שם.

23. עיין הלכות חג בחג ראש חודש וקידוש לבנה עמ' רצב, לבנה בחידושה עמ' לב.

24. עיין רמ"א תכו ב, ומשנ"ב שם יב.

25. בן איש חי שנה שניה פרשת ויקרא סעיף כו. ועיין משנ"ב תכו יב, שיש לדין זה טעמים על פי הקבלה.

26. משנ"ב תכו יב, חזון עובדיה עמ' שלה. ועיין מאמר מרדכי לגר"ם אליהו הלכות לימות החול פרק כז סעיף יא, ואור לציון חלק ג פרק ד שאלה ה, שחולקים וסוברים שכאשר אומרים את הברכה בליל שבת ובליל יום טוב, אין לאומרה כרגיל מתוך סידור אלא יש לקחת גמרא מסכת סנהדרין דף מב עמוד א, שם כתובה ברכת הלבנה, ולומר את הברכה בדרך לימוד. ועיין ערוך השלחן תכו י, שכאשר אומרים את ברכת הלבנה בליל שבת או בליל יום טוב, יש לומר את הברכה ללא האמירות הנלוות לה.

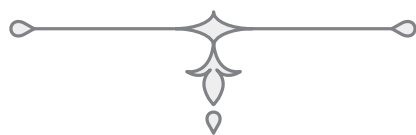
קלוש²⁷. אך אם היא מכוסה בעננים דקים ואורה נראה דרכם עד שניתן להבחין בעזרתו בין סוגים שונים של מטבעות, אפשר לברך עליה²⁸. ויש מחמירים שלא לומר את ברכת הלבנה גם כאשר היא מכוסה בעננים דקים, ורבים מיוצאי ספרד נוהגים כן²⁹, אך אין לנהוג כן אם הדבר יגרום להפסד הברכה³⁰.

לכתחילה הלבנה צריכה להיות גלויה במשך כל זמן אמירת הברכה³¹, ולכן אין לומר את ברכת הלבנה כאשר הלבנה עתידה להתכסות בעננים בזמן אמירת הברכה³². אדם ששיער שהלבנה לא תכוסה בעננים תוך כדי הברכה, ולבסוף היא כוסתה בעננים תוך כדי ברכתו, יסיים את הברכה³³.

27. משנ"ב תכו ג, חזון עובדיה עמ' שכב. ועיין הליכות שלמה ראש חודש פרק א דבר הלכה מד, שאם חלק מהלבנה גלוי אפשר לומר את ברכת הלבנה, ואין צורך שכל הלבנה תהיה גלויה.
28. משנ"ב תכו ג, וחזון עובדיה חנוכה עמ' שכב.
29. בן איש חי שנה שניה פרשת ויקרא אות כג, ועיין כף החיים תכו יח, ודעת תורה למהרש"ם חלק ד סימן תכו סעיף א, ומאמר מרדכי לגר"ם אליהו הלכות לימות החול פרק כז סעיף ז, וארחות רבנו (תשע"ד) חלק א עמ' שכז. ועיין חזון עובדיה חנוכה עמ' שכג, שהנהגה זו, שלא לומר את ברכת הלבנה כאשר הלבנה מכוסה בענן דק, אינה מן הדין אלא ממידת חסידות.
30. חזון עובדיה חנוכה עמ' שכג.
31. משנ"ב תכו ג, ועיין שו"ע תכו ב, שיש להסתכל בלבנה לפני הברכה, ועיין מורה באצבע סימן ו אות קפו, ומשנ"ב תכו יג, וערוך השלחן תכו ה, וחזון עובדיה חנוכה עמ' שכט, ומאמר מרדכי לגר"ם אליהו הלכות לימות החול פרק כז סעיף כט, שלאחר שמסתכלים בלבנה כדי לברך עליה, אין להסתכל בה יותר וזאת על פי הקבלה, ועיין יוסף אומץ (האן) סימן תעד, והלכות חג בחג הלכות ראש חודש וקידוש לבנה עמ' רעח, שהמניעה מהסתכלות בלבנה היא בהתבוננות יתרה, אך ראייה בעלמא מותרת.
32. משנ"ב תכו ג, חזון עובדיה עמ' שכב. ועיין הלכות חג בחג ראש חודש וקידוש לבנה עמ' רסח, ולבנה בחידושה עמ' טט, שאם ישנו ספק אם הלבנה תתכסה תוך כדי הברכה, ניתן לומר את הברכה.
33. משנ"ב תכו ג.

חנוכה

מבוא

חנוכה לשעה ולדורות

חג החנוכה הוא החג של ניצחון האור על החושך – החג שבו אנו חוגגים את ניצחון החשמונאים על היוונים בימי בית המקדש השני. אמנם נשאלת השאלה מה המקום לחג זה, הרי הניצחון הצבאי על היוונים הועיל לנו רק בימים ההם, אך לאחר החורבן נקטפו מאיתנו פירות הניצחון. ואם כן, האם יש טעם לחוג היום, ניצחון שתוצאותיו כבר נעלמו לפני שנים רבות? ניצחונות רבים ניצח עם ישראל במלחמותיו במשך הדורות, אך אין אנו חוגגים לכבודם חגי ניצחון, כי אין להם משמעות אקטואלית. מדוע אפוא יש לחוג את ניצחון החשמונאים על היוונים?

ניצחון החשמונאים על היוונים בימי החנוכה, שונה הוא מניצחונות צבאיים אחרים שאירעו במשך ההיסטוריה. ניצחון החשמונאים לא היה ניצחון צבאי או מדיני בלבד, אלא ניצחונה של תרבות ישראל על תרבות יוון. העילה להרמת נס המרד על ידי מתתיהו, לא הייתה בעיית ביטחון או שאיפה מדינית, אלא הסכנה לקיום התורה. השלטון היווני השתמש בכוחו המדיני כדי לקדם את מטרותיו התרבותיות; ולכן אף שהמאבק בין היהדות לבין ההלניזם היה בעיקרו מאבק תרבותי, היה צורך להילחם בשלטון היווני, כדי להבטיח את חירותה הרוחנית של תורת ישראל. ורק מתוך כך התעוררו החשמונאים לכינונה של מלכות יהודית. אם כן, ניצחון צבאי-מדיני זה הוא ניצחונה של תורת ישראל על תרבויות הניכר שניסו להטמיעה, ולכן הוא ניצחון על-זמני, האקטואלי עד היום.

כדי שתובן היטב מהותו של נס הניצחון במלחמה ולא תוחלף המטרה באמצעי, בא עמו יחד נס פך השמן במנורת המקדש. מבחינה הלכתית, נס

פך השמן לא היה נחוץ, כיוון ש"טומאה הותרה בציבור", כלומר כאשר אין שמן טהור, מותר להדליק את המנורה בשמן טמא. נס פך השמן היה נחוץ מבחינה רעיונית, להדגיש את עיקר מהותו של הניצחון, שלא יתפרש שלא כראוי. מתחילת ימי בית שני, הפכה המנורה לסמל לאומי המסמל את לימוד התורה. השמן והנר הם סמל ההתמדה והשקידה, סמל אור החכמה מעל חשכת הבערות והסכלות. ועל כן הנס שאירע בנרות המנורה בא להעיד על המהפך הרוחני הכללי שבא עם הניצחון הצבאי על היוונים, והוא ניצחונה של תורת ישראל על החכמה היוונית והתרבות ההלניסטית. בכך מתברר ערכו של הניצחון הצבאי, בהיותו אמצעי לניצחון הרוחני.

אם כן, נס הניצחון במלחמה ונס פך השמן אינם שני נסים, אלא שני פנים של מאורע אחד. ניצחון ישראל על יוון בימי החשמונאים היה ניצחון כפול – בחומר וברוח; אלא שהתוכן הרוחני של הניצחון היה המטרה, והניצחון המדיני הצבאי היה אמצעי לו. לכן אף שנס פך השמן היה רק שבעה ימים, שכן ביום הראשון השמן דלק בדרך הטבע, חוגגים אנו שמונה ימים – יום אחד כנגד הניצחון, שהיה הכרחי כאמצעי, ושבעה ימים כנגד נס פך השמן – אך כל החג הוא יחידה אחת. אין כאן שני דברים נפרדים – ניצחון צבאי מדיני וניצחון רוחני, אלא שניהם קשורים זה בזה כשלהבת בנר. גבורת הגוף וגבורת הרוח התלכדו יחד לאבוקה אחת, כאשר הגוף הלאומי נושא על גביו את רוח ישראל, שהיא העיקר, והיא תכלית לו.

לכן גם כשמלכות בית חשמונאי הפכה את האמצעי לתכלית, והחלה להתפורר, גם כשבא החורבן בעקבות התפוררות זו, ובטלו כל ההישגים הצבאיים והמדיניים – ערכו הרוחני של החג נשאר לדורי דורות. ניצחון הטהרה על הטומאה וניצחון האור על החושך, אינם בטלים, אף כאשר פסקה מלכות בית חשמונאי.¹

כוח העמידה המפעים של החשמונאים, שהתמודדו מול תרבות שכבשה את העולם כולו ואף חלק ניכר מעם ישראל, נחקק בנו לנצח. בימים ההם נתפסה תרבות יוון כתרבות הנאורה והמתקדמת ביותר, ונחשבה לאור גדול.

1. פסחים עז א.
2. מאהלי תורה חלק ב סימן קצא.

היא כבשה את העולם כולו, בלעה ומחקה תרבויות עתיקות יומין, ורבים נהו אחריה. נגד כל העולם האנושי, ונגד הלחץ התרבותי, החברתי, התודעתי, ואף הצבאי והמדיני האדיר, שהפעילה מלכות יוון, נשאר החשמונאים דבקים בתורת ישראל. הם נשאר דבקים באמונתם ובידיעת האמת הברורה שתרבות ישראל היא האור, ואילו תרבות יוון היא חושך לישראל ואף לאנושות כולה: "וְהָאָרֶץ הִיְתָה תְהוֹ וְנִבְהוּ וְחָשֶׁךְ עַל פְּנֵי תְהוֹם... וְחוֹשֶׁךְ זֶה גְלוֹת יוֹן, שֶׁהַחֲשִׁיכָה עֵינֵיהֶם שֶׁל יִשְׂרָאֵל בְּגִזְרֹתֶיהֶן, שֶׁהִיְתָה אוֹמֶרֶת לָהֶם, 'כִּתְבוּ עַל קֶרֶן הַשּׁוֹר שְׂאִין לָכֶם חֶלֶק בְּאֵלֶי יִשְׂרָאֵל"³. בני חשמונאי לא התבלבלו מן הרוחות הנושבות, לא זזו מעמדתם, ואף יצאו להילחם במעצמה האדירה שכבשה את העולם, ביודעם כי "מעט מן האור דוחה הרבה מן החושך"⁴. מתוך גבורת החשמונאים, יכולים אף אנו לשאוב כוח ולעמוד איתן מול תרבויות הניכר המנסות לכבוש את העולם כולו ואותנו, וחותרות לשנות את ערכינו, את זהותנו ואת תודעתנו. יכולים אנו לעמוד באמונתנו ובנאמנותנו לתורה ולתרבות ישראל האמיתית, ולהילחם נגד הקמים עלינו, מתוך הכרה בהירה שישודות רבים בתרבותם, בעיקר בתרבות הפנאי, הם חושך לעולם, ותרבות ישראל היא האור שיביא ברכה והצלחה לעולם כולו.

מכוח גבורת החשמונאים ומכוח נרות החנוכה המפרסמים את הנס לדורות, נזכה שתקוים בנו נבואת הנביא ישעיהו: "קוּמִי אוּרִי כִּי בָּא אוֹרְךָ וְכָבוֹד ה' עִלְיָךָ זָרַח. כִּי הִנֵּה הַחֲשֶׁךְ יִכְסֶה אֶרֶץ וְעֶרְפֶּל לְאֻמִּים וְעִלְיָךָ יִזְרַח ה' וְכָבוֹדוֹ עִלְיָךָ יִרְאֶה. וְהָלְכוּ גוֹיִם לְאוֹרְךָ וּמְלָכִים לְנֶגְהָ זָרַחְךָ"⁵.

3. בראשית רבה פרשה ב סימן ד.

4. חובות הלבבות שער ייחוד המעשה פרק ה.

5. ישעיהו פרק ס פסוקים א-ג.

פרק ג ימי החנוכה

תקנת ימי החנוכה

בפתיחת הלכות חנוכה, מבאר הרמב"ם את עניינם של ימי החנוכה, את הצרה שהייתה לישראל בזמן מלכות יוון ואת הישועה שנושעו בימים ההם:

"בבית שני גזרו מלכי יוון גזרות על ישראל, ולא הניחו אותם לעסוק בתורה ובמצוות, ופגעו בבנותיהם ובממונם, ונכנסו להיכל ופרצו בו פרצות וטמאו הטהרות, והצרו מאוד לישראל ולחצום לחץ גדול. עד שריחם עליהם אלוקי אבותינו והושיעם מידם והצילם, וגברו בני חשמונאי הכהנים הגדולים והרגום והושיעו ישראל מידם. והעמידו מלך מן הכהנים, וחזרה מלכות לישראל יותר ממאתיים שנה עד החורבן.

וכשגברו ישראל על אויביהם ואָבְדוּם, בחמישה ועשרים בחודש כסלו היה, ונכנסו להיכל ולא מצאו שמן טהור במקדש אלא פך אחד, ולא היה בו להדליק אלא יום אחד בלבד, והדליקו ממנו את נרות המנורה שמונה ימים, עד שכתשו זיתים והוציאו שמן טהור.

ומפני זה התקינו חכמים שבאותו הדור שיהיו שמונת הימים האלו ימי שמחה והלל, ומדליקין בהם הנרות בערב על פתחי הבתים להראות ולגלות הנס, ואין מספידיים בהם ואין מתענים בהם".¹

כפי שמבואר ברמב"ם, שתי מצוות תיקנו חכמים בחנוכה: להדליק נרות ולומר הלל; ושני איסורים אסרו: להתענות (לצום) ולהספיד.

1. רמב"ם חנוכה פרק ג הלכות א-ג.

הלל

בכל יום מימי החנוכה אומרים הלל שלם בברכה². אין מסתפקים באמירת הלל פעם אחת, כיוון שנס פך השמן התחדש בכל יום, ולכן אומרים בכל יום הלל, על הנס שארע באותו יום³.

נשים פטורות מאמירת הלל בחנוכה, כיוון שזו מצווה התלויה בזמן⁴. אך טוב שגם הן תאמרנה הלל בחנוכה⁵, ושני טעמים לכך. טעם אחד הוא שאישה המקיימת מצווה התלויה בזמן, מקבלת על כך שכר כמי ש'אינה מצווה ועושה'⁶. וטעם שני הוא שיש פוסקים הסוברים שאישה חייבת באמירת הלל בחנוכה, כיוון שגם הנשים נושעו מגזרות היוונים, ועליהן להודות לה' על כך⁷; ואף שאין הלכה כדבריהם, טוב לחשוש לדעתם⁸.

לדעת הרמב"ם ועוד ראשונים, אישה המקיימת מצווה התלויה בזמן אינה רשאית לברך לפני קיום המצווה, כיוון שנוסח הברכה הוא: "אשר קידשנו במצוותיו וציוונו", והיא אינה מצווה⁹. כדעה זו פסק מרן השלחן ערוך, וכן נוהגות יוצאות ספרד¹⁰. לכן אישה יוצאת ספרד האומרת הלל בחנוכה, לא תברך על ההלל¹¹. אך לדעת רבנו תם ועוד ראשונים, אישה

2. שו"ע תרפג א. ועיין רמב"ם מגילה ג ט, שזמן אמירת ההלל הוא ביום ולא בלילה.
3. לבוש תרפג א.
4. עיין ביאור הלכה תכב ב ד"ה הלל, הליכות שלמה פרק יז סעיף ו, קובץ תשובות לגרי"ש אלישיב חלק ג סימן קה ד"ה ודבריו לכאורה, חזון עובדיה עמ' ריג. ועיין נטעי גבריאל פרק מט הערה ד, בשם הגרש"ז איירבך, ומקראי קודש לרב הררי פרק יב הערה לח, בשם הגר"א נבנצל שליט"א, שכן המנהג. ועיין הליכות שלמה פרק יז דבר הלכה ח, שאף שנשים חייבות בהדלקת הנר כיוון שאף הן היו באותו הנס, הן אינן חייבות בהלל, שכן ההלל לא נתקן על הנס, אלא מחמת היום.
5. עיין ביאור הלכה תכב ב סוף ד"ה הלל, עיין אור לציון חלק ד פרק מט שאלה א.
6. עיין ביאור הלכה תכב ב סוף ד"ה הלל.
7. מקור חיים לחוות יאיר סימן תרמד, מנחת פתים סימן תרפג, התעוררות תשובה חלק ג סימן תנא, שו"ת אגרות משה חלק א סימן קצ ד"ה והנכון לענ"ד בזה.
8. עיין אור לציון חלק ד פרק מט הערה א.
9. רמב"ם הלכות ציצית פרק ג הלכה ט, ותוספות ראש השנה לג א ד"ה הא.
10. עיין שו"ע תקפט ו, וחזון עובדיה ימים נוראים עמ' קלב, ואור לציון חלק ד פרק ה הערה יז. ועיין כף החיים תקפט לא, ושו"ת שמ"ש ומגן חלק ב סימן נה אות ד וסימן עב אות ג, שיש נשים מיוצאות ספרד הנהוגות לברך על מצוות עשה התלויה בזמן, כדעת רבנו תם, ועיין הערה 14.
11. חזון עובדיה עמ' ריג, אור לציון חלק ד פרק מט שאלה א, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

המקימת מצווה התלויה בזמן צריכה לברך לפני קיום המצווה, והיא יכולה לומר "אשר קדשנו במצוותיו וציוונו", כיוון שעם ישראל בכללו הצטווה בכך, והנשים הן חלק מעם ישראל¹². כדעה זו פסק הרמ"א, וכן נוהגות יוצאות אשכנז¹³. לכן אישה יוצאת אשכנז האומרת הלל בחנוכה, תברך על ההלל¹⁴.

אמירת "על הניסים" בתפילה ובברכת המזון

כדי להוסיף בהודאה, תיקנו חכמים לומר בתפילה ובברכת המזון את תפילת "על הניסים", שמתואר בה בקצרה נס הניצחון במלחמה, וגם נס פך השמן רמוז בה. בתפילה אומרים "על הניסים" בברכת "מודים", ובברכת המזון אומרים "על הניסים" בברכת "נודה לך"¹⁵. תפילת "על הניסים" נאמרת דווקא בברכות אלו, משום שהן עוסקות בהודאה, ועניינה של תפילת "על הניסים" היא הודאה. בברכת מעין שלוש אין חלק מיוחד להודאה, ולכן אין מזכירים את חנוכה בברכה זו¹⁶.

כיוון שחג החנוכה אינו חג מהתורה, הזכרתו בתפילה אינה חשובה עד כדי כך שיצטרכו לחזור על ברכה כדי להשלימה¹⁷. לכן אדם ששכח לומר "על הניסים" ושם לב לכך תוך כדי ברכת "מודים", קודם שאמר את שם ה' שבחתימת הברכה, ("ברוך אתה ה'"), יחזור למקום שטעה ויאמר "על הניסים". אך אם הוא שם לב לכך אחרי שאמר את שם ה' שבחתימת

ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק ס סעיף יט, שחולק וסובר שנשים יוצאות ספרד תברכנה על ההלל, כיוון שהוא חלק מסדר התפילה, ונשים חייבות בתפילה.

12. תוספות קידושין לא א ד"ה דלא, ועיין ר"ן ראש השנה ט ב (בדפי הרי"ף) ד"ה ומ"ס.

13. רמ"א תקפ"ט ו.

14. עיין ביאור הלכה תכב ב סוף ד"ה הלל, אשי ישראל (פיפר) פרק מח סעיף יא. ועיין חזון עובדיה עמ' רטז, שיש פוסקים הסוברים שגם נשים יוצאות אשכנז לא תברכנה על ההלל, כיוון שלדבריהם, נשים נוהגות לברך על מצווה התלויה בזמן רק אם יש בה עשייה; ומנהג יוצאות אשכנז לברך על ההלל בחנוכה, ועיין נטעי גבריאל חנוכה חלק התשובות סימן ב עמ' תקכא, שמבסס את מנהגם.

15. שו"ע תרפ"ב א.

16. לבוש סימן תרפ"ב סעיף א וסימן רח סעיף יב, ואליה רבה תרפ"ב.

17. עיין שו"ע תרפ"ב א, ומשנ"ב שם.

ברכת "מודים", לא יחזור ויאמר "על הניסים", אלא ימשיך בתפילתו כרגיל. זאת כיוון שאם יחזור למקום שטעה ויאמר "על הניסים", הברכה שאמר תיחשב ברכה לבטלה. במקרה זה טוב לומר בסוף התפילה לאחר "אלוקי נצור", לפני "יהיו לרצון": "הרחמן הוא יעשה לנו ניסים ונפלאות כשם שעשה לאבותינו בימים ההם בזמן הזה, בימי מתתיהו וכו'"¹⁸.

וכן הדין בברכת המזון – אם אדם שכח לומר "על הניסים" ושם לב לכך תוך כדי ברכת "נודה לך", לפני שאמר את שם ה' שבסיום הברכה, יחזור למקום שטעה ויאמר "על הניסים". ואם נזכר לאחר שאמר את שם ה' שבחתימת ברכת "נודה לך", לא יחזור ויאמר "על הניסים", אלא ימשיך בברכתו כרגיל. וטוב במקרה זה לומר בסוף הברכה הרביעית של ברכת המזון: "הרחמן הוא יעשה לנו ניסים וכו'"¹⁹.

אמירת וידוי, תחנון ו"למנצח"

אין אומרים וידוי ותחנון בחנוכה, וכן אין אומרים את מזמור "לְמַנְצֵחַ וכו' יַעֲנֶה ה' בְּיוֹם צָרָה" שקודם ל"ובא לציון"²⁰, שכן ימי חנוכה הם ימי שמחה והלל, ולא ימי צרה²¹.

קריאת התורה

בחנוכה קוראים בתורה את פסוקי פרשת נשא העוסקים בקרבנות שהקריבו הנשיאים בחנוכת המשכן, כיוון שבחנוכה חנכו את המקדש בזמן החשמונאים; ומעלים לתורה שלושה עולים²². ביום שחל בו ראש

18. שו"ע תרפב א, ופרי מגדים סימן רצד משבצות זהב ג, ומשנ"ב תרפב ד.

19. שו"ע ורמ"א תרפב א, ומשנ"ב שם. ועיין תפילת דוד לאדר"ת עמ' קכא (מהדורת סכון התורה והארץ). שהמקום המתאים לומר "הרחמן הוא יעשה לנו ניסים וכו'" הוא בסיום הברכה הרביעית (למנהג יוצאי אשכנז, לאחר המילים: "ומכל טוב לעולם אל יחסרנו", ולמנהג יוצאי ספרד, לאחר המילים: "ורוח והצללה וכל טוב"), ועיין משנ"ב תרפב ה, ששמעו שהמקום המתאים לומר "הרחמן הוא יעשה לנו ניסים", הוא במקום שאומרים את "הרחמן" המיוחד לשבת ולמועדים.

20. שו"ע קלא ו, ורמ"א תרפג א.

21. דרכי משה קלא ד.

22. שו"ע תרפד א, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב תרפד ב, שאם טעו וקראו ביום אחד קריאה של יום

חודש טבת, מוציאים שני ספרי תורה, ומעלים לתורה ארבעה עולים. בספר הראשון קוראים את הפסוקים בפרשת פנחס העוסקים במצווה להקריב קרבן מוסף בראש חודש, ומעלים לקריאה זו שלושה עולים, ובספר השני קוראים בפרשת הנשיאים, ומעלים לקריאה זו עולה אחד.²³

איסור התענית

אסור להתענות בחנוכה, כיוון שימי החנוכה הם ימי שמחה, והתענית פוגעת בשמחה²⁴. לכן חתן או כלה יוצאי אשכנז הנוהגים להתענות ביום חתונתם, לא יתענו כאשר יום חתונתם חל בחנוכה²⁵. וכן הנוהגים להתענות ביום פטירת הוריהם, לא יתענו כאשר יום הפטירה חל בחנוכה²⁶.

סעודות החג

אף שאסור להתענות בחנוכה, אין חובה לעשות סעודה בחנוכה²⁷, ודי לאכול במשך היום אכילה קלה או לשתות מים²⁸. ואף שבפורים יש מצווה לעשות סעודה, בחנוכה לא תיקנו חכמים לעשות כן, כיוון שדרך ההודאה על הישועה מותאמת לגזרה שממנה נושענו. בפורים הגזרה הייתה על הגוף, "להשמיד להרוג ולאבד", ולכן ההודאה על הנס היא בסעודה, המשמחת את הגוף. אך בחנוכה הגזרה הייתה על הרוח, "להשכיחם תורתך ולהעבירם מחוקי רצונך", ולכן ההודאה היא רוחנית – בהלל ובתפילת "על הניסים"²⁹.

אחר, כגון שקראו ביום השני את הקריאה של היום השלישי, יצאו ידי חובה.
23. שו"ע תרפד ג, ועיין משנ"ב תרפד יז, וחזון עובדיה עמ' רמ, שאם אירעה טעות והעולה הראשון בירך על הקריאה של חנוכה, יקראו את הקריאה של חנוכה, ולאחר מכן יעלו שלושה עולים לקריאה של ראש חודש.

24. עיין משנ"ב תרע סוף ס"ק א. ועיין ביאור הלכה תיח א ד"ה ראש חודש, ואשרי האיש פרק מ אות א, שאסור אפילו להתענות עד חצות.

25. רמ"א תקעג א.

26. רמ"א תרע ג, חזון עובדיה עמ' סא.

27. שו"ע תרע ב.

28. אשרי האיש פרק מ אות א.

29. משנ"ב תרע ו, ועיין כף החיים תרע יא, שהביא טעמים נוספים לנעניין זה.

אמנם רבים נוהגים לעשות סעודות בחנוכה לכבוד החג³⁰, כיוון שיש פוסקים שסוברים שגם בחנוכה יש מצווה לעשות סעודה³¹. ואף שאין הלכה כדבריהם וסעודות אלו נחשבות סעודות רשות, נוהגים לומר בהן דברי תורה וזמירות ותשבחות, ועל ידי זה הסעודה מתעלה ונחשבת סעודת מצווה³².

יש הנוהגים לאכול בחנוכה מאכלי חלב, זכר לנס שנעשה על ידי יהודית, בתו של יוחנן כהן גדול, שהאכילה את ראש האויבים גבינה כדי שיצמא, ואחר כך השקתה אותו יין עד שהשתכר ונרדם, וכרתה את ראשו; וכשראו החיילים שגיבורם מת, ברחו³³. וכן נוהגים לאכול סופגניות ולביבות מטוגנות בשמן, זכר לנס שנעשה בשמן³⁴.

טוב ללבוש בחנוכה בגדים מכובדים לכבוד החג³⁵.

30. לבוש תרע ב, ב"ח תרע ד"ה ולענין.

31. עיין ב"ח תרע ד"ה ולענין, שכן היא דעת הרמב"ם, המרדכי והמהרש"ל. ועיין מצות ראייה למרן הרב קוק זצ"ל סוף סימן תרע, שהכריע להלכה כדעה זו. ועיין רמ"א תרע ב, שטעם המרבים בסעודה הוא משום שבימים אלו הייתה חנוכה המקדש.

32. רמ"א תרע ב, חזון עובדיה עמ' יח, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נט סעיף יא. ועיין מעשה כהן לר"ם כהן חלק א עמ' תקנט, בשם הגר"ח קנייבסקי, וענפי משה (חליוה) חנוכה עמ' י, בשם הגר"א נבנצל שליט"א, שכונת הרמ"א לסעודות שעורכים לכבוד החג, אך ארוחה רגילה שאמרים בה שירות ותשבחות אינה נחשבת סעודת מצווה, ועיין קובץ יתד המאיר גיליון 194 עמ' 125 הערה 33, שהגר"ש דבליצקי חולק על זה, והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שאם מוסיפים לארוחה רגילה מנה מיוחדת ולא שגרתית לכבוד החג, ואמרים בסעודה זו שירות ותשבחות, הסעודה נחשבת סעודת מצווה.

33. רמ"א תרע ב, ומשנ"ב שם, חזון עובדיה עמ' יח, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נט סעיף ט.

34. עיין חזון עובדיה עמ' יח-יט, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נט סעיף ח.

35. עיין דרכי חיים ושלום סימן תתיב, מקראי קודש לרב הררי נספח ז אות ג, בשם הגר"ם פיינשטיין, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נט סעיף ו. ועיין נטעי גבריאל פרק כג הערה ז, שיש שנהגו ללבוש בחנוכה בגדי יום חול.

הספד ועלייה לקבר

אסור להספיד בחנוכה³⁶, כיוון שהספד מעורר צער ובכי ופוגע בשמחת החג³⁷. אך דיני אבלות נוהגים בחנוכה, וכן מנחמים אבלים בחנוכה³⁸.

יש מיוצאי ספרד שנוהגים שלא לעלות לקבר בסיום השבעה, בסיום השלושים או ביום השנה היוצאים בימי החנוכה, כדי שלא להגיע לידי צער ובכי, אלא עולים לקבר לפני חנוכה או לאחריו³⁹. ומנהג יוצאי אשכנז וחלק מיוצאי ספרד לעלות לקבר בחנוכה⁴⁰. ומותר לפקוד קברי צדיקים בחנוכה⁴¹, כיוון שהדבר אינו מעורר צער ובכי⁴².

36. שו"ע תרע א. ועיין ילקוט יוסף אבלות (תשס"ז) עמ' תקנו, שהאיסור להספיד הוא לא רק בשעת הלוויה אלא גם ביום השלושים וביום השנה. ועיין שו"ע תרע ג, שמותר להספיד תלמיד חכם בפניו, כלומר בפני המיטה, קודם הקבורה.

37. לבוש תרע ג.

38. עיין כף החיים תרע כ, וילקוט יוסף (תש"פ) עמ' סב. ועיין משנ"ב תרעא מד, שאדם שהוא בשנת אָבָל על אחד מהוריו, לא יהיה שליח ציבור בתפילת שחרית בחנוכה, ועיין גשר החיים פרק כג סעיף ד אות ה, שאָבָל יכול להיות שליח ציבור בתפילת שחרית עד ההלל, ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נח סעיף לא, ומשנ"ב עם הערות איש מצליח על משנ"ב שם, שלמנהג יוצאי ספרד אָבָל יכול להיות שליח ציבור בחנוכה ללא הגבלה.

39. עיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת וישב אות כב, כף החיים תרע כג, חזון עובדיה עמ' יא, עיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נט סעיף ז. ועיין ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' סא סוף הערה ט, שהכול תלוי אם יבוא לידי בכי או לא, ועיין שם, שהמנהג להימנע מעלייה לקבר בחנוכה ביום השנה, הוא רק ביום השנה הראשון, אך בשנים הבאות אין נמנעים מעלייה לקבר בחנוכה, כיוון שהחשש שיגעו לידי בכי פחא.

40. שמ"ש ומגן חלק ד סימן טו, ונתיבי עם סימן רכד אות ב, וגשר החיים חלק א פרק כט אות ה, ועיין הלכות שלמה פרק זי הערה 31, ואשרי האיש פרק ס אות יב, וקובץ מבית לוי גיליון י עמ' כא. ועיין גשר החיים שם וקובץ מבית לוי שם, שמנהג יוצאי אשכנז שלא לומר השכבה ו"אל מלא רחמים", אלא רק את פרקי התהלים שנוהגים לומר על יד הקבר, ועיין נתיבי עם שם, שאומרים השכבה.

41. בן איש חי שנה ראשונה פרשת וישב אות כב.

42. ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' סא.

פרק ד

הדלקת נרות החנוכה - חביבות המצווה ומעלתה

כמבואר לעיל, מלבד מצוות ההלל, תיקנו חכמים בחנוכה את מצוות הדלקת הנרות. על מצווה זו כותב הרמב"ם שהיא "מצוה חביבה עד מאוד"¹. ואכן, התייחודה מצווה זו בכמה עניינים המלמדים על חביבותה וחשיבותה. למשל, יש בה שתי רמות של הידור – 'מהדרין' ו'מהדרין מן המהדרין'², דבר שאינו קיים בשום מצווה אחרת. כמו כן, עני שאין לו כסף לקנות נרות לחנוכה, צריך לבקש צדקה או למכור את בגדיו כדי שיוכל לקיים את המצווה³, וחובת השתדלות גדולה כל כך כמעט שאינה קיימת בשום מצווה אחרת⁴. וכל זה מחמת חביבות המצווה וחשיבותה, שיש בה פרסום ניסי ה'⁵, ומתוך פרסום ניסי ה' אנו מתעוררים להתבונן בהשגחת ה' ובאהבתו המיוחדת לעם ישראל ולשומרי בריתו, ואלו יסודות עיקריים בתורה.

יש בהדלקת נרות החנוכה מהארת נרות המנורה בבית המקדש. כאשר הצטער אהרון הכהן על שלא היה שותף לקורבנות הנשיאים בחנוכת המשכן, אמר לו הקב"ה: 'אל תתיירא, לגדולה מזאת אתה מוכן, הקורבנות

1. רמב"ם חנוכה ד יב.

2. שבת כא ב.

3. שו"ע תרעא א.

4. עיין אליה רבה סימן כה סוף ס"ק א. ועיין ביאור הלכה תרנו א ד"ה אפילו, שהאריך בזה.

5. עיין רמב"ם חנוכה ד יב, והגהות רע"א לשו"ע (מהדורת פרידמן) סימן תרעא ס"ק א.

נוהגים רק בזמן שבית המקדש קיים, אבל נרות המנורה שאתה מדליק, נוהגים לעולם'. ואף שגם הדלקת נרות המנורה אינה נוהגת כשבית המקדש אינו קיים, פירש הרמב"ן שהכוונה היא לנרות החנוכה, שיש בהם מהארת נרות המקדש⁶; וכל אחד מישראל שמדליק נרות בפתח ביתו, הרי הוא ככהן המדליק את נרות הקודש בבית המקדש⁷.

בספרי חסידות הוסיפו שיש בנרות חנוכה מהארת האור הגנוז שנברא ביום הראשון לבריאה, וגנוז הקב"ה לצדיקים לעתיד לבוא. ורמז לדבר, שאותו האור האיר לאדם הראשון ל"ו שעות, ומספר הנרות שמדליקים בכל ימי חנוכה יחד, גם הוא ל"ו⁸.

מנרות חנוכה אנו לומדים מהו כוחן של אמונה ותורה, ושואבים עידוד וביטחון ביכולתנו להאיר את העולם, גם בשעותיו הקשות. ימי כסלו, הימים שבהם אור היום מועט וחושך הלילה מרובה, והרוחות והקור מתגברים בעולם, הם הימים להיזכר כי תרבות קטנה וטהורה תכניע בסופו של דבר תרבויות חומרניות וגדולות. האיכות תנצח את הכמות, והאור ינצח את החושך.

יש להדליק את הנרות מתוך שמחה יתרה, כיוון שמצווה זו מזדמנת פעם בשנה. וטוב ללבוש בגדים מכובדים לקראת ההדלקה, כדי לכבד את המצווה⁹.

6. רמב"ן במדבר ח ב.

7. מועדי הראי"ה (תשע"ה) עמ' 164, בשם הגר"ם חרל"פ.

8. בני יששכר מאמרי חודש כסלו מאמר ב אות ח.

9. עיין כף החיים תרעו ח, והלכות חגים לגר"ם אליהו רק נז סעיפים ד-ה. ועיין אוצרות חיים לבן איש חי חנוכה סעיף לו (עמ' שסה), והלכות חגים לגר"ם אליהו שם, שנשים שייכות להארת ימי החנוכה יותר מאשר גברים, ולכן טוב שתלבשנה בגדי שבת ותענדנה תכשיטים לקראת הדלקת הנרות, לבטא מעלה זו.

פרק ה

עיקר התקנה בהדלקת הנרות ודין מהדרין מן המהדרין

עיקר התקנה ונרות ההידור

מעיקר הדין, די להדליק בכל יום משמונת ימי החנוכה נר אחד לכל בני הבית: ביום הראשון נר אחד, ביום השני נר אחד וכן הלאה, עד היום השמיני. ואפילו בני הבית מרובים, מדליקים רק נר אחד מדי יום. וזהו מה שאמרו בגמרא שהתקנה מעיקרה היא "נר איש וביתו"¹. המהדרין מדקדקים שכל אחד מבני הבית יקיים את המצווה בעצמו, וידליק נר אחד בכל יום. למשל, כשיש בבית חמישה אנשים, ביום הראשון כל אחד מדליק נר אחד, וכן ביום השני כל אחד מדליק נר אחד, וכן הלאה, עד היום השמיני. והמהדרין מן המהדרין אינם מסתפקים בנר אחד בכל יום, אלא מוסיפים בכל יום נר נוסף, כך שביום הראשון מדליקים נר אחד וביום השמיני שמונה נרות². זאת כיוון שככל שעברו הימים, כך התרבה הנס, ולכן מוסיפים נר בכל יום³.

1. שבת כא ב.

2. שבת כא ב.

3. פני יהושע שבת כא ב ד"ה פליגי.

דין מהדרין מן המהדרין

הפוסקים נחלקו כיצד לפרש את דין המהדרין מן המהדרין. לדעת הרמ"א, המהדרין מן המהדרין מקיימים את הידור המהדרין, שכל אחד מבני הבית מדליק נרות בעצמו, והם מוסיפים הידור נוסף, שבכל יום מוסיפים נר לכל אחד. כלומר לשיטתם, ביום הראשון מדליק כל אחד מבני הבית נר אחד, ביום השני – שני נרות וכן הלאה, עד היום השמיני, שבו כל אחד מבני הבית מדליק שמונה נרות; וכן נוהגים יוצאי אשכנז.⁴

לדעת השלחן ערוך, המהדרין מן המהדרין מוותרים על הידור המהדרין, שבו כל אחד מקיים את המצווה בעצמו, והם מהדרים רק בכך שמוסיפים נר בכל יום. כלומר לפי שיטתם, רק בעל הבית מדליק נרות, והוא מוסיף כל יום נר – ביום הראשון הוא מדליק נר אחד, ביום השני – שני נרות וכן הלאה, עד היום השמיני שבו הוא מדליק שמונה נרות, וכל בני הבית יוצאים בהדלקתו; וכן הוא מנהג יוצאי ספרד.⁵ הטעם למנהג זה הוא שלפי דעה זו, עיקר ההידור הוא בהדגשת התגדלות הנס מיום ליום, ולשם כך צריך שיהיה ניכר שמוסיפים נר בכל יום. כאשר כל אחד מבני הבית מדליק נרות, קשה לעמוד על מספר הנרות, ותוספת הנר שבכל יום אינה ניכרת, ואילו כאשר רק בעל הבית מדליק נרות, הוספת הנר מיום ליום ניכרת.⁶

4. רמ"א תרעא ב. שיטת הרמ"א מבוססת על דעת הרמב"ם (חנכה ד א), אלא שלפי הרמב"ם, בעל הבית מדליק את כל הנרות, לדוגמה: במשפחה בת עשרה נפשות, בעל הבית מדליק ביום השמיני שמונים נרות; ולפי הרמ"א, כל אחד מבני הבית מדליק נרות בעצמו.

5. שו"ע תרעא ב. שיטת השלחן ערוך מבוססת על דעת התוספות (שבת כא ב ד"ה והמהדרין), ועיין ט"ז תרעא א, שהלכה זו חריגה בכך שיוצאי אשכנז הפוסקים בדרך כלל כדעת התוספות, פוסקים בעניין זה כדעת הרמב"ם, ויוצאי ספרד הפוסקים בדרך כלל כדעת הרמב"ם, פוסקים בעניין זה כדעת התוספות. ועיין נר ציון (בן סניור) חנכה פרק ה סעיף טו, שאבי המשפחה הנמצא מחוץ לביתו ומדליק שם נרות, רק בני הבית שנמצאים אתו יוצאים בכך, אבל בני הבית שאינם אתו, אינם מצטרפים אליו, וצריכים להדליק בעצמם, וכן משמע מהליכות שלמה פרק יג דבר הלכה אות יא ואות יג, ועיין הערה 12. ועיין אשרי האיש פרק לט אותיות כג-כד, שיוצא ספרד המתארח אצל יוצא אשכנז, ינהג כמנהגו הרגיל ויצא בהדלקת בעל הבית, ויוצא אשכנז המתארח אצל יוצא ספרד, ינהג כמנהגו הרגיל וידליק בעצמו.

6. תוספות שבת כא ב ד"ה והמהדרין.

למנהג יוצאי ספרד, מצוות הדלקת נרות מיוחדת בכך שגם המקיימים אותה בהידור אינם מדליקים את הנרות בעצמם, אלא כל בני הבית יוצאים בהדלקת אבי המשפחה. בדרך כלל, כל אדם מקיים את מצוות החג בעצמו, ואבי המשפחה אינו אוכל מצה עבור כל בני הבית, ואינו יושב בסוכה עבורם. לעומת זאת, בחנוכה המצווה היא "נר איש וביתו" – כל המשפחה מתלכדת ויוצאת בהדלקה אחת. אפשר שהסיבה לכך היא שאחת המטרות של היוונים הייתה לפגוע בתא המשפחתי ובקדושת הבית היהודי. הם גזרו שכל בתולה שנישאת, תיבעל להגמון (שר יווני) תחילה, במטרה לטמא את הקשר המקודש בין איש לאשתו⁷. וכן מובא בקובץ מדרשים מתקופת הגאונים, שהיוונים גם עקרו את דלתות הבתים⁸. הדלת מאפשרת לתחום את המרחב הביתי ולייצר מרחב משפחתי, ועקירתה אינה מאפשרת לקיים מרחב משפחתי אינטימי, צנוע, מאחד ומלכד, ומכניסה את הרחוב לתוך הבית. כנגד זה תיקנו חז"ל שנקיים את מצוות נר חנוכה בדרך של "נר איש וביתו" – במקום שכל אחד ואחד ידליק את הנר הפרטי שלו, כל בני הבית יתלכדו ויתאחדו סביב הנר של אבי המשפחה, ידליקו יחד אור של מצווה וקדושה, ויחזקו על ידי זה את קדושת הבית⁹.

כאשר כמה אנשים מדליקים נרות באותו בית, יש להרחיק את החנוכיות זו מזו, כדי שיהיה ניכר כמה נרות הדליק כל אחד¹⁰.

חובת הנשים במצוות נר חנוכה

אישה חייבת במצוות נר חנוכה, אף שזו מצוות עשה התלויה בזמן, כיוון שגם הנשים נושעו מגזרות היוונים. כמו כן, אחד מניסי החנוכה נעשה על ידי אישה, יהודית בתו של יוחנן כהן גדול, שהאכילה את ראש האויבים גבינה כדי שיצמא, ואחר כך השקתה אותו יין עד שהשתכר

7. עיין כתובות ג ב.

8. עיין קונטרס כל מדרשי חנוכה (תשע"ט) עמ' 43, ואוצר מדרשים (אייזנשטיין) חלק א עמ' 189.

9. עיין שו"ת מבשן אשיב סימן מג אות ה.

10. רמ"א תרעא ב.

פרק ה - עיקר התקנה בהדלקת הנרות ודין מהדרין מן המהדרין

ונרדם, וכרתה את ראשו, וכשראו חייליו שגיבורם מת, ברחו¹¹. לכן נשים שגרות לבדן בבית, תקפדנה להדליק נרות חנוכה.

מהדרין מן המהדרין לבנות הבית

גם למנהג יוצאי אשכנז, שכל אחד מבני הבית מדליק לעצמו, אישה נשואה אינה צריכה להדליק נרות בפני עצמה, שכן אשתו של אדם כגופו, והיא יוצאת בהדלקתו¹². וכן בנות הבית אינן צריכות להדליק בפני עצמן, ויוצאות בהידור בהדלקת אבי הבית¹³. זאת כיוון שחכמים לא רצו לקבוע נורמה שבת מהדרת במצווה יותר מאימה¹⁴. ועוד, שחכמים לא חייבו אישה לנהוג בהידור בתקופת רווקותה, כאשר היא לא תמשיך לקיים הידור זה לאחר נישואיה, כיוון ששלמות הופעת האיש והאישה היא כאשר הם נשואים, ותקופת הרווקות היא תקופה זמנית ועראית¹⁵.

11. שו"ע תרעה ג, ומשנ"ב שם. ועיין פרק ד הערה 9.

12. משנ"ב תרעה ט, ושער הציון שם י, וכן הוא מנהג העולם. ועיין נפש הרב עמ' רכו אות ד, בשם הגר"ד סולוביצ'ק, שחולק וסובר שראוי שאישה נשואה תדליק בעצמה, ועיין מקראי קודש לרב הררי נספח ז אות טו, בשם הגר"ם פיינשטיין. ועיין שמעתתא דמשה עמ' תסד סימן תרעא אות א, והליכות שלמה פרק יג דבר הלכה יא, ואשרי האיש פרק לט אות יד, שבעל שנמצא מחוץ לביתו, ומדליק שם נרות, ואשתו אינה נמצאת עימו, אשתו אינה יוצאת בהדלקתו, ועיין שמעתתא דמשה שם, ואשרי האיש שם, שאם הבעל שוכר את החדר שבו הוא ישן, הרי הוא כביתו, ואשתו יוצאת בהדלקתו, ועיין קובץ מבית לוי גיליון י עמ' כב, בשם הגר"ש ווזנר, ושלמי תודה (פלמן) חנוכה סימן יט אות ג עמ' קפג, בשם הגר"ל שטיינמן, שחולקים וסוברים שהאישה יוצאת בהדלקת בעלה גם כאשר הבעל מדליק נרות מחוץ לביתו (אך לא כאשר הוא משתתף בהדלקת אדם אחר), ועיין הערה 22.

13. משנ"ב תרעה ט, בשם שו"ת עולת שמואל סימן קה, משמרת שלום (קוידניוב) סימן מח אות ב, מקראי קודש לגרצ"פ פרנק חנוכה סימן יד, הליכות שלמה פרק טז דבר הלכה ד, תשובות והנהגות חלק ב סימן שמב, שו"ת דבר חברון אורח חיים סימן תרד.

14. משמרת שלום (קוידניוב) סימן מח ס"ק ב. ועיין חתם סופר שבת כא ב ד"ה והמהדרין, שכתב טעם אחר, שמקום ההדלקה העיקרי הוא בפתח החצר, ובזמן התקנה, נשים כמעט לא יצאו מהבית, ולכן לא רצו לחייב לצאת לרחוב להתערב בין הגברים ולהדליק נרות, שהיה בכך היעדר צניעות (עיין שו"ת באהלה של תורה חלק ה סימן נו אות ד ד"ה יתרה).

15. שו"ת באהלה של תורה חלק ה סימן נו אות ד. ועיין הליכות שלמה פרק טז דבר הלכה סוף אות ד, שכתב כעין זה.

למנהג יוצאי אשכנז, אף שאישה נשואה ובנותיה יוצאות בהידור בהדלקת בעל הבית, אם הן רוצות להדליק נרות בפני עצמן, הן רשאיות להדליק ולברך¹⁶.

ילדים קטנים

למנהג יוצאי אשכנז, גם ילדים קטנים שהגיעו לחינוך (גיל שש בערך) מדליקים נרות בפני עצמם¹⁷. וילד קטן מיוצאי ספרד שרוצה מאוד להדליק נרות לעצמו, יכול להדליק בברכה, שכן כיוון שקטן חייב במצוות רק מדין חינוך, הוא יכול לנהוג כשיטה הלכתית מבוססת, אף שאביו אינו נוהג כן¹⁸. וגם כאשר הקטן אינו מדליק נרות לעצמו, אפשר לשתף אותו במצווה ולתת לו להדליק את נר השמש של בעל הבית¹⁹.

נוכחות בני הבית בהדלקה

ראוי שכל בני הבית יהיו נוכחים בשעת ההדלקה, כדי להרבות בפרסום הנס²⁰, וכדי שכל בני הבית ישמעו את אבי המשפחה מברך את ברכת

16. משנ"ב תרעה ט, עיין ירושלים במועדיה עמ' רכח. ועיין מועדי ישראל עמ' 19, בשם הגר"ם פיינשטיין, וברכת רפאל (רובינשטיין) סוף סימן כט, שאישה נשואה המדליקה נרות בעצמה, תדליק את הנרות לפני בעלה, כדי שלא תצא בהדלקתו, ועיין משנ"ב תרעז טז.

17. רמ"א תרעה ג.

18. אור לציון חלק ד פרק מב הערה א, תבואות שם"ש חלק א סימן ז, מקראי קודש לרב הררי פרק ט הערה כז, בשם הגר"ם אליהו. וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, שכיוון שכאשר הקטן יגדל ויהיה בעל בית הוא ידליק ויברך, גם עכשיו הוא יכול להדליק ולברך. ועיין אור לציון שם, שקטן שהגיע לגיל חינוך, יש לחנכו שלא ידליק בעצמו ויברך, ורק אם הוא רוצה מאוד להדליק ולברך, יש לאפשר לו. ועיין תבואות שם"ש שם, שאפילו בן גדול יכול להתכוון שלא לצאת בהדלקת אביו, ולהדליק ולברך בעצמו, ועיין חזון עובדיה עמ' קמט ועמ' קנד שחולק, ועיין אגרות הראשון לציון חלק א עמ' קנה, שגם לילד קטן אין לאפשר להדליק ולברך, מכיוון שהוא יוצא בעל כורחו בהדלקת אביו.

19. בן איש חי שנה ראשונה פרשת וישב אות יח, כף החיים תרעא פג. ועיין בן איש חי שם, וכף החיים שם, והלכות גנים לגר"ם אליהו פרק נח סעיף קד, שאין לתת לקטן שהגיע לגיל חינוך להדליק את נרות הידור של בעל הבית, ועיין חזון עובדיה עמ' כא, ודבר חברון מועדים עמ' שכד, שחולקים.

20. חיי אדם קנד כ, עיין הלכות גנים לגר"ם אליהו פרק נח סעיף י.

פרק ה - עיקר התקנה בהדלקת הנרות ודין מהדרין מן המהדרין

”שעשה ניסים”, ויצאו בזה ידי חובת הסוברים שכל אדם שאינו מדליק נר בעצמו, צריך לברך ברכת ”שעשה ניסים” כאשר הוא רואה את נרות החנוכה.²¹

יציאת הבעל ידי חובה בהדלקת אשתו

מכיוון שאישה חייבת בהדלקת נר חנוכה, היא יכולה להוציא את בעלה ידי חובה²², אך ראוי שהבעל יקיים את המצווה בעצמו, ולא יצא בהדלקת אשתו, כיוון ש'מצווה בו יותר מבשלוcho'²³. לכן, אדם שנמצא בדרך כלל בעבודה בזמן הדלקת הנרות, ישתדל מאוד לשוב הביתה מוקדם מהרגיל, כדי להדליק את הנרות בעצמו, ולא יסמוך על הדלקת אשתו²⁴. וכן מי שעוסק בתורה, ובדרך כלל מאחר לחזור לביתו, יזדרז לשוב לביתו כדי לקיים את מצוות נר חנוכה, ולא יצא בהדלקת אשתו²⁵.

21. עיין פרק י הערה 30. חובת הדר הלכות נר חנוכה פרק א סעיף ב, אור לציון חלק ד פרק מו הערה ז.

22. שו"ע תרעה ג, ומשנ"ב שם, וביאור הלכה שם ד"ה אשה. ועיין משנ"ב תרעה ט, שלמנהג יוצאי ספרד שרק אחד מבני הבית מדליק נרות, אישה שמדליקה נרות בביתה מוציאה את כל בני הבית בהדלקתה. ועיין שמענתא דמשה עמ' תסד סימן תרעא אות א, והליכות שלמה פרק יג דבר הלכה יא, ואשרי האיש פרק לט אות יד, ומאמר מרדכי לגר"ם אליהו חנוכה פרק יא סעיף כו, ושלמי תודה (פלמן) חנוכה סימן יט אות ג עמ' קפג, בשם הגר"א"ל שטיינמן, הגר"ח קנייבסקי והגר"ן קרליץ, שבעל שאינו נמצא עם אשתו, יוצא ידי חובה בהדלקתה דווקא כאשר האישה מדליקה נרות בביתם, אבל כשהיא מתארחת בבית אחר ומדליקה שם נרות, הבעל אינו יוצא בהדלקתה, ועליו להדליק בעצמו, ועיין מעין אומר חלק ג פרק ז סימן ז, שחולק וסובר שהאיש יוצא בהדלקת אשתו גם כאשר אשתו מתארחת בבית אחר ומדליקה בו נרות, ואפילו האישה אינה מדליקה בעצמה אלא מתארחת אצל אביה ויוצאת בהדלקתו, גם בעלה יוצא בהדלקתו, ועיין מעין אומר שם סימן יח, שליתר חיזוק, כדאי שהאישה תשתתף עם אביה בשמן, כדי שאביה יתכוון בפירוש להוציא את בעלה. ועיין ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' תק, ובאהלה של תורה חלק ב סימן ק, ולעיל הערה 12.

23. משנ"ב תרעז יב, וביאור הלכה תרעה ג ד"ה אשה.

24. שו"ת באהלה של תורה חלק ה סוף סימן נו.

25. הליכות שלמה פרק טז סעיף א, חזון עובדיה עמ' עה, מקראי קודש לרב הררי פרק ד הערה נא, בשם הגר"ש אלישיב, הגר"ם אליהו, הגר"א קוטלר והגר"א אולמן. ועיין פניני הרב עמ' קפח, ומקראי קודש שם, בשם הגר"א שפירא, וילקוט יוסף (תש"פ) עמ' רסח, בשם הגר"ח"פ שיינברג, שחולקים וסוברים שאברכים הלומדים תורה, ימשיכו בלימודים כרגיל, וידליקו נרות בשו"ב הביתה לאחר הלימוד, ובלבד שיגיעו לביתם לפני שתכלה רגל מן השוק.

פרק ו זמן ההדלקה

זמן ההדלקה לכתחילה

מטרת הדלקת נר חנוכה היא לפרסם את הנס. לכן קבעו חכמים שזמן ההדלקה לכתחילה הוא "משתשקע החמה", שכן בזמן זה כבר מתחיל להחשיך ואור הנרות ניכר, אך עדיין יש אור, ואין רגילים להדליק נרות בשעה זו, וניכר שהנרות הודלקו לשם מצווה. כמו כן, בזמן זה אנשים חוזרים לביתם מעמל יומם, והם רואים את הנרות, ומתרבה פרסום הנס¹.

הראשונים נחלקו אם "משתשקע החמה" הוא הזמן שגלגל החמה נעלם מעינינו, מה שמכונה בשפתנו 'שקיעת החמה'², או שהכוונה היא לצאת הכוכבים³, שזהו הזמן שבו אור השמש שוקע ומסתלק⁴, והוא מאוחר משקיעת החמה בכעשרים דקות. מנהג יוצאי ספרד וחלק מיוצאי אשכנז להדליק נרות בצאת הכוכבים⁵, ויש מיוצאי אשכנז שנוהגים להדליק נרות בשקיעת החמה⁶, וכל אחד ינהג כמנהג אבותיו⁷.

1. עיין יראים סימן רעד. ועיין לבוש תרעב א, ומשנ"ב תרעב א.
2. רמב"ם חנוכה ד ה.
3. טור סימן תרעב.
4. עיין בינת עתים (שרייבר) עמ' סג.
5. עיין שו"ע תרעב א, ומשנ"ב שם, ערוך השלחן תרעב ד, בן איש חי שנה ראשונה פרשת וישב הלכות חנוכה סעיף ז, כף החיים תרעב ב, חזון עובדיה עמ' סג, שו"ת שמ"ש ומגן חלק א סימנים לא-לג, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נח סעיף נה, שו"ת תשובות והנהגות חלק ב סימן שלד, קובץ מבית לוי חלק י עמ' א.
6. הליכות שלמה פרק טז הערה 61, וזה השלחן לגר"ש דבליצקי חלק ג (תשכ"ו) דיונים במשנ"ב אות י עמ' סג, שכן הוא מנהג הפרושים בירושלים, על פי הגר"א.
7. פסקי תשובות תרעב א.

הדלקת נרות וערבית

בקרב הנוהגים להדליק בצאת הכוכבים התעוררה השאלה אם להדליק נרות לפני תפילת ערבית או לאחריה. יש סוברים שיש להקדים את הדלקת הנרות⁸, כיוון שעיקר זמן ההדלקה הוא דווקא בצאת הכוכבים⁹. אך המנהג המקובל הוא להקדים את תפילת ערבית להדלקת הנרות, שכן בתפילת ערבית מקיימים את מצוות קריאת שמע, שהיא מצווה מן התורה, ויש להקדימה למצוות הדלקת נר חנוכה, שהיא מצווה מדרבנן. ועוד, שכלל בדינו: 'תדיר ושאינו תדיר, תדיר קודם'¹⁰.

לפעמים אנשים חושבים שההתקדמות הרוחנית של האדם תלויה באירועים חריגים או בחוויה חד פעמית עם עוצמה גדולה. אבל האמת היא שההתקדמות הרוחנית תלויה בעיקר בעבודה קבועה ותדירית, שגרתית ויום-יומית. לכן, על אף חביבות מצוות נר חנוכה והיחוד שבה, עבודת ה' השגרתית של תפילת ערבית וקריאת שמע קודמת, ורק על גבה אנו מוסיפים את המצווה הייחודית והחד-פעמית של נר חנוכה, שמרוממת אותנו ונותנת לנו כוח להמשיך ולהתמיד בעבודה השגרתית והיום-יומית¹¹.

8. מגן אברהם תרעב ה, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נח סעיף נט, אור לציון חלק ד פרק מג שאלה ה, הלכות שלמה פרק טז הערה 62, בשם הגר"א נבנצל שליט"א. ועיין אור לציון שם, שאדם הנמצא במקום שהמניין היחיד הוא בזמן צאת הכוכבים, יתפלל ערבית במניין, וידליק נרות לאחר מכן, ובלבד שיספיק להדליק את הנרות בתוך חצי השעה הסמוכה לצאת הכוכבים.
9. הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נח סעיף נט, אור לציון חלק ד פרק מג הערה ה.
10. עיין שב יעקב סימן כב, משנ"ב תרעב א, ערוך השלחן תרעב ד, כף החיים תרעב ה, חזון עובדיה עמ' עא, קיצור שלחן ערוך (טולידאנו) סימן תריג סעיף ד, קובץ מבית לוי חלק י עמ' א. ועיין כף החיים שם, שיש להקדים את תפילת ערבית להדלקת הנרות, גם כאשר הדבר יגרום לדחיית הדלקת הנרות לאחר חצי השעה הסמוכה לצאת הכוכבים. ועיין ביאור הלכה תרעב א ד"ה לא מאחריים, שאדם הנוהג להתפלל ערבית בצאת הכוכבים, יקדים להדליק נרות זמן מועט קודם צאת הכוכבים, כיוון שאם הוא ימתין עד צאת הכוכבים, הוא יצטרך להקדים ולהתפלל ערבית, ועד שהתפילה תסתיים תחלוף חצי שעה משקיעת החמה, ולדעת הרמב"ם לא ניתן להדליק נרות לאחר שחלפה חצי שעה משקיעת החמה. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שנוהגים להקדים את תפילת ערבית כך שהתפילה תסתיים בצאת הכוכבים, ולאחר התפילה חוזרים וקוראים קריאת שמע (שזמנה בצאת הכוכבים), ומזדרזים להדליק נרות, ועיין חנוכה בציון עמ' קצז, שכך נוהגים יוצאי ספרד.
11. עיין קונטרס ליל שימורים לרב אליהו דסלר עמ' יג.

יש להזדרז להדליק את הנרות מיד לאחר תפילת ערבית, כדי שלא יעבור זמן ההדלקה, שעיקרו בחצי השעה הסמוכה לצאת הכוכבים¹². ומותר לרוץ מבית הכנסת הביתה כדי להדליק נרות. אמנם בדרך כלל אסור לרוץ ביציאה מבית הכנסת, כדי שהתפילה לא תראה כדבר מכביד ששמחים לסיימו¹³, אך לצורך הדלקת נרות חנוכה מותר לרוץ, כיוון שניכר שהריצה היא לצורך מצווה¹⁴. וכדאי להכין את הנרות לפני תפילת ערבית, כדי שאפשר יהיה להדליק את הנרות מיד לאחר התפילה ללא עיכוב¹⁵.

אדם שרגיל להתפלל ערבית בשעה קבועה לאחר צאת הכוכבים, יכול להדליק את הנרות בצאת הכוכבים ולהתפלל בשעה שרגיל בה, שכן כיוון שבכל מקרה אין בדעתו להתפלל ערבית מיד בצאת הכוכבים, לא שייך כאן הכלל של 'תדיר ושאינו תדיר'¹⁶.

עד מתי אפשר להדליק נרות

מי שלא הדליק נרות חנוכה בזמן, יכול להדליק 'עד שתכלה רגל מן השוק'. ופירשו בגמרא שהכוונה לזמן שבו עוזבים את השוק גויים שמכרו עצים להסקה, והתעכבו שם קצת אחרי שהסוחרים האחרים חזרו לביתם¹⁷. ורמז יש בכך שהגדירו חכמים את זמן ההדלקה על פי גויים, ללמדנו שעלינו להפיץ את אור התורה והמצוות כך שגם הגויים יהיו מוארים על ידו¹⁸.

12. עיין משנ"ב תרעב א, עיין כף החיים תרעב ו.

13. שו"ע צ יב, ומשנ"ב שם.

14. עיין משנ"ב צ מג, שלמי תודה (פלמן) חנוכה סימן ה אות ה.

15. משנ"ב תרעב א, כף החיים תרעב ו.

16. שלמי מועד פרק מז עמ' רט, בשם הגרש"ז אוירבך, אשרי האיש פרק לז אות ח, קובץ מבית לוי חלק י עמ' א, בשם הגר"ש וזנר, נר חנוכה פרק ב הערה יג, בשם הגר"ח קנייבסקי, דבר חברון מועדים עמ' שיז, ועיין הליכות שלמה פרק טז הערה 62. ועיין פניני חנוכה עמ' קסח, בשם הגר"ש אלישיב, שבמוצאי שבת, גם אדם הרגיל להתפלל ערבית בשעה מאוחרת, יקדים להתפלל ערבית ומיד לאחר מכן ידליק נרות, כיוון שתפילת ערבית היא חלק מסדר הוצאת השבת וההבדלה בין קודש לחול, ויש להקדימה להדלקת הנרות.

17. שבת כב א, ורש"י שם ד"ה רגלא דתרמודאי.

18. עיין שערי המועדים לאדמו"ר מלובביץ' חנוכה עמ' פא.

בזמן התלמוד, משך הזמן של 'עד שתכלה רגל מן השוק' היה כחצי שעה לאחר זמן ההדלקה¹⁹, כיוון שעם רדת החשכה, החנויות היו נסגרות, ואנשים לא הסתובבו בחוץ, שכן הרחובות לא היו מוארים. אולם בימינו, שנהנים מאור החשמל, וחיי המסחר ממשיכים זמן רב לאחר רדת החשכה, הזמן שתכלה רגל מן השוק מאוחר יותר²⁰, והוא סביב השעה שמונה בערב²¹.

מי שלא הדליק נרות חנוכה עד שעבר הזמן שתכלה רגל מן השוק, יכול בדיעבד להדליק נרות חנוכה בברכה כל הלילה, עד עלות השחר²². יש סוברים שהאפשרות להדליק נרות לאחר שכלתה רגל מן השוק היא רק אם יהיו אנשים שיראו את הנרות²³, כיוון שלדבריהם, כאשר הדלקת הנרות אינה נעשית בזמנה העיקרי, פרסום הנס הוא תנאי מעכב במצווה²⁴. לדעה זו, אדם שחזר לביתו בשעה מאוחרת, ובני ביתו אינם נמצאים

19. ר"ף שבת ט ב (בדפי הר"ף), רמב"ם חנוכה ד ה.

20. עיין ריטב"א שבת כא ב, חידושי מהרצ"א דף ב עמוד א ד"ה דאי לא, בדעת הרמב"ם, אשרי האיש פרק לז אותיות ד-ה, קובץ מבית לוי חלק י עמ' ב, בשם הגר"ש ווזנר, ש"ת משנה הלכות חלק ד סימן עט: "מי ששכח ולא הדליק אולי יש לסמוך על זה בשעת הדחק", ש"ת באהלה של תורה חלק ב סימן צט אות ב וחלק ה סימן נו אות ה ובמסקנות ההלכתיות שם אות ה, ילקוט יוסף (תש"פ) סימן תרעב הערה ג עמ' רסא. ועיין מועדים וזמנים חלק ב סימן קמא, שהסתפק בזה. ועיין חוט שני חנוכה פרק יט ס"ק ח עמ' שטו, וש"ת דבר חברון אורח חיים סימן תרח, שחולקים וסוברים שהזמן הראוי להדלקה הוא קבוע לכל הדורות ולכל המקומות, ואין הוא מושפע מהמציאות המשתנה, ועיין אור לציון חלק א סימן מד, שכתב כעין זה.

21. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

22. שו"ע תרעב ב, ומשנ"ב שם.

23. מגן אברהם תרעב ו, ח"י אדם קנד יט, משנ"ב תרעב יא, ערוך השלחן תרעב ז, בן איש חי שנה ראשונה פרשת וישב הלכות חנוכה אות ז, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נח סעיף נח, אור לציון חלק ד פרק מג שאלה ו, דבר חברון מועדים עמ' שיח. ועיין בן איש חי שם, שצריך שיהיו שני אנשים ערים בשעת ההדלקה, ועיין מעשה נסים (כצ"רי) עמ' קיז, שהכוונה לשני אנשים כולל המדליק, ועיין אור לציון חלק ד פרק מג הערה ו, ונתיבי עם תרעב ג, שחולקים וסוברים שהכוונה לשני אנשים מלבד המדליק (ועיין שער הציון תרעב יז: "יקיץ שניים או שלושה מהם, וידליק"). ועיין ערוך השלחן תרעב ז, שדי באדם אחד מלבד המדליק, ואפילו הוא קטן, ובלבד שהוא מבין את עניין הנס. ועיין משנ"ב תרעב יא, שאם בני ביתו ישנים, יעיר אותם כדי שיוכל לקיים את המצווה, ועיין הליכות חיים (פייער) חלק ב עמ' קסח, בשם הגר"ח"פ שיינברג, שכוונת המשנ"ב לבני בית שנח להם שיעירו אותם כדי לזכור את המדליק בקיום המצווה, ועיין ירושלים במועדיה עמ' רעו.

24. עיין ח"י אדם קנד יט, ומשנ"ב תרעב יא, ונתיבי עם תרעב ג.

בבית, אינו יכול להדליק נרות בברכה. ויש סוברים שהאפשרות להדליק נרות לאחר שכלתה רגל מן השוק היא גם אם לא יהיו אנשים שיראו את הנרות, כיוון שלדבריהם, פרסום הנס אינו תנאי מעכב במצווה²⁵. להלכה, לכתחילה יש להשתדל שיהיו אנשים שיראו את הנרות, כדי לצאת ידי כולם, אך כאשר הדבר אינו מתאפשר, אפשר להדליק נרות בברכה עד עלות השחר, גם אם לא יהיו אנשים שיראו את הנרות²⁶.

הדלקה בזמן כאשר אחד מבני הזוג עתיד לחזור הביתה לאחר שתכלה רגל מן השוק

בימינו סדרי העבודה השתנו מאוד לעומת העבר, ואנשים רבים עובדים זמן רב לאחר צאת הכוכבים. וכך קורה שבמשפחות רבות, הבעל חוזר מעבודתו לאחר שכלתה רגל מן השוק, דהיינו לאחר השעה שמונה בערב, ומתעוררת השאלה אם עדיף שהאישה תדליק את נרות החנוכה בזמן ותוציא את בעלה ידי חובה, או שנכון יותר שהבעל ידליק את נרות החנוכה מאוחר יותר, כשיחזור מעבודתו. יש סוברים שעדיף שהבעל ידליק את נרות החנוכה כשיחזור מעבודתו, כיוון שכלל בדינו: 'מצווה בו יותר מבשלוחו'²⁷. כלומר, גם כאשר ניתן לקיים מצווה על ידי שליח, מצווה על האדם לקיימה בעצמו, כיוון שעל ידי קיום המצווה בגופו, מתקן האדם את גופו ונעשה כלי מוכן לקבלת אור וקדושה²⁸. אך דעת רוב הפוסקים היא שעדיף שהאישה תדליק את נרות החנוכה בזמן, והבעל יצא בהדלקתה²⁹, כיוון שיש פוסקים הסוברים שלא

25. חמד משה תרעו ג.

26. עיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סוף סימן קה, ושלמי מועד עמ' ריח, בשם הגרש"ז אוירבך, וחזון עובדיה עמ' סד, וקובץ סבית לוי חלק י עמ' ב, בשם הגר"ש וזנר, וכן הכריע הגר"א אריאל שליט"א. ועיין שער הציון תרעב יז, שהרצה להקל כדעה זו אין מוחים בידו.

27. עיין שו"ת שבט הלוי חלק ד סימן סו, וקובץ סבית לוי גיליון י עמ' ג, בשם הגר"ש וזנר, ותשובות והנהגות חלק ד סימן קע.

28. בית ישראל (למגיד מקוד'ניץ) קידושין מא א.

29. עיין שו"ת מנחת שלמה (מהדורת אוצרות שלמה) חלק ב סימן נח אות מג, והליכות שלמה פרק טז סעיף ב, יחווה דעת חלק ג סימן נא. אור לציון חלק ד פרק מג שאלה ד, עיין אשרי האיש פרק לז אות ה, חוט שני עמ' שיח, עיין שו"ת אז נדברו חלק ג סימן ל אות ג, חובת הדר פרק א הערה ס, שו"ת באהלה של תורה חלק ב סימן צט אותיות ב-ג וחלק ה סימן נו, שו"ת דבר חברון חלק אורח חיים סימן תרט, הגר"א וייס שליט"א בקובץ דרכי הוראה גיליון ד עמ' עא.

ניתן להדליק נרות לאחר שכלתה רגל מן השוק, ואף שאין הלכה כדבריהם, הדלקת הנרות על ידי האישה בזמן שוודאי יוצאים בו ידי חובה, עדיפה על הדלקת הבעל בעצמו בזמן שיש מחלוקת אם מקיימים בו את המצווה³⁰. ועוד שיש סוברים שהדלקת האישה נחשבת לבעל כאילו הוא הדליק את הנרות בעצמו כיוון ש'אשתו כגופו'³¹.

דין זה נכון גם כאשר הבעל נמצא בבית בשעת ההדלקה, ואשתו עתידה לחזור מעבודתה לאחר שתכלה רגל מן השוק. גם במקרה זה, עדיף שהבעל ידליק את הנרות בזמן, והאישה תצא ידי חובה בהדלקתו³².

כאשר הדלקת הנרות בזמן ללא אחד מבני הזוג עלולה לגרום להפרת שלום הבית, עדיף לדחות את ההדלקה עד שובו של בן הזוג, כיוון שמעלת שלום הבית עדיפה על הדלקת הנרות בזמן³³.

הדלקה בזמן כאשר אחד מבני הזוג עתיד לחזור הביתה קודם שתכלה רגל מן השוק

כאשר הבעל או האישה אינם נמצאים בבית בחצי השעה הסמוכה לזמן ההדלקה, אך הם עתידים לחזור הביתה לפני הזמן שתכלה רגל מן השוק, דהיינו לפני השעה שמונה בערב, עדיף להמתין להם, כדי שהמשפחה תדליק את הנרות יחד, וכולם ישתתפו במצווה³⁴.

30. יחיה דעת חלק ג סימן נא, עיין אור לציון חלק ד פרק מג הערה ד.
31. הגר"א י"ס שליט"א בקובץ דרכי הוראה גיליון ד עמ' עא. ועיין משנ"ב תרעז יב, שלא משמע כן, ועיין שו"ת באהלה של תורה חלק ה סימן נו עמ' 396.
32. עיין במקורות שהובאו בהערה 29. ועיין קובץ מבית לוי גיליון י עמ' ג, בשם הגר"ש וזנר, שחולק וסובר שעדיף לחכות לאישה, משום שלום בית. ועיין אמת ליעקב (קמיעקי) על ארבעת חלקי השו"ע סימן תרעב הערה 586, שאם האישה יוצאת לעבודה כדי שהבעל יוכל ללמוד תורה, עליו לחכות לה.
33. עיין הליכות שלמה פרק טז דבר הלכה ב, והליכות בת ישראל פרק כא הערה ט, בשם הגר"ש אורבך, אמת ליעקב (קמיעקי) על ארבעת חלקי השו"ע סימן תרעב הערה 586, שו"ת באהלה של תורה חלק ה סימן נו סוף אות ה, דבר חברון מועדים עמ' שיח, קובץ מבית לוי גיליון י עמ' ג הערה יא. ועיין קובץ ישרון יח עמ' קצד, שכך נהג הצדיק רבי נחומק"ה מהורודנא, שהתעכב כמה שעות בהדלקת הנרות כדי לחכות לאשתו.
34. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, וציין לשו"ת משנה הלכות חלק יא סימן תקלב, ולמקורות

הדלקת הנרות מפלג המנחה

בשעת הדחק, אפשר להדליק נרות חנוכה בברכה מזמן פלג המנחה, דהיינו שעה ורבע זמנית לפני צאת הכוכבים (כארבעים וחמש דקות לפני השקיעה), ולשים כמות שמן כזו שהנרות ידלקו עד חצי שעה לאחר צאת הכוכבים³⁵. זאת כיוון שמצאנו בכמה מצוות שצריכות להיעשות בלילה, שניתן לעשותן כבר מפלג המנחה³⁶. והטעם לכך הוא שהארת היום שהולך ובא, מתנוצצת כבר מפלג המנחה³⁷. ועוד, שהדלקת הנרות היא זכר לנס שנעשה במנורת המקדש, ואותה היו מדליקים זמן רב לפני שקיעת החמה³⁸.

הלכה זו מצויה כאשר יש צורך לצאת מהבית מוקדם, ולא ניתן להמתין עד זמן הדלקת נרות, ואפשר אפוא להדליק את הנרות כבר מפלג

- שצונו בהערה הקודמת, ועיין שו"ת באהלה של תורה חלק ה סימן ט אותיות ה-ו. ועיין מקראי קודש לרב הררי נספח ז אות טו, שהגר"ם פיינשטיין נהג כעין זה. ועיין הליכות שלמה פרק טז סעיף ב, ויחזה דעת חלק ג סימן נא, ואור לציון חלק ד פרק מג שאלה ד, ואשרי האיש פרק לז אות ה, ושו"ת דבר חברון חלק אורח חיים סימן תרט, שסוברים שאם הבעל או האישה עתידים לחזור לאחר חצי שעה מזמן ההדלקה, עדיף שבן הזוג הנמצא בבית ידליק את הנרות בזמן, ועיין הערה קודמת, שאם תהיה בכך פגיעה בשלום הבית, יש להמתין לבן הזוג.
35. עיין שו"ע תרעב א, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב שם ג, ויחזה דעת חלק ז סימן קג וחזון עובדיה עמ' שפג, ודיני חנוכה לגר"ם אליהו סעיף לח, שיש לברך על הדלקה זו (ועיין דיני חנוכה שם, שכן הוא המנהג), ועיין כף החיים שם י, ור' ציון (בן סניור) חנוכה פרק ט הערה 37, בשם הגר"צ אבא שאול, שחולקים וסוברים שאין לברך על הדלקה בזמן פלג המנחה, כיוון שיש לחשוש לדעת הסוברים שלא ניתן להדליק נרות חנוכה בזמן פלג המנחה. עיין משנ"ב שם ג, וכף החיים תרעב ט, והלכות חנוכה (איידר) עמ' 21, בשם הגר"ם פיינשטיין, שיש להחמיר ולחשב את זמן פלג המנחה שעה ורבע זמנית לפני צאת הכוכבים, ועיין קיצור שלחן ערוך עם הערות הגר"ם אליהו סימן קלט הערה יב, ופסקי תשובות תרעב הערה 11, שיש להקל ולחשב את זמן פלג המנחה שעה ורבע זמנית לפני השקיעה, ועיין הגר"ש דבליצקי קובץ ישורון גיליון ס עמ' רמג, שכך נוהגים לחשב בארץ ישראל, וזמן זה הוא כשעה לפני השקיעה, והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שלכתחילה יש לחשב את זמן פלג המנחה שעה ורבע זמנית לפני צאת הכוכבים, ובשעת הדחק אפשר להקל ולחשב את זמן פלג המנחה שעה ורבע זמנית לפני השקיעה. ועיין ר' ציון (בן סניור) חנוכה פרק ט סעיף י, שהאריך בזה, ועיין שם סוף הערה 33. יש לשים לב שנרות חנוכה רגילים אינם דולקים זמן רב כל כך, ולא ניתן להשתמש בהם להדלקה בפלג המנחה.
36. עיין כלבו סימן מד, שבט הלוי חלק ד סימן סו ד"ה אמנם כהיום.
37. עיין שם משמואל פרשת משפטים תרע"ג ד"ה ויש לומר.
38. התעוררות תשובה על ארבעת חלקי השולחן ערוך חלק ג סימן תסא אות א.

המנחה, ומיד לאחר מכן לצאת לדרך. אך כיוון שהנרות נשארים דולקים ללא השגחה, יש לשים לב שהם מונחים בצורה בטוחה, שלא תתרחש שרפה חלילה.

אמנם כיוון שהאפשרות להדליק נרות מפלג המנחה ואילך אינה מוסכמת על כל הפוסקים, הטוב ביותר שבמצב כזה יסדרו בני המשפחה את הנרות בחנוכייה לפני צאתם, ויבקשו מאחד השכנים שידליק עבורם את הנרות בזמן ההדלקה, ובזה יקיימו את מצוות ההדלקה לדעת כולם, שכן 'שלוחו של אדם כמותו'³⁹.

אכילה ומלאכה לפני הדלקת נרות

חצי שעה לפני זמן הדלקת נרות, אסור לאדם לעשות דברים שעלולים להשכיח ממנו את קיום המצווה, כגון שינה, אכילת קבע ומלאכה

39. שו"ת שבט הלוי חלק ד סימן סו, אשרי האיש פרק לו אות א, חוט שני עמ' שיז, עיין חובת הדר פרק א הערה נא. ועיין שונה הלכות עם הערות תורת המועדים סימן תרעב הערה ו, בשם הגר"ש אלישיב, שבערב שבת, שבכל מקרה אין מדליקים בזמן הקבוע, עדיפה הדלקה על ידי עצמו בפלג המנחה, מהדלקה על ידי שליח סמוך לשקיעת החמה. ועיין פניני חנוכה עמ' קע, בשם הגר"ש אלישיב, שגם לסוברים שאין להדליק נרות בזמן פלג המנחה, מותר להדליק נרות רבע שעה לפני השקיעה, ולכן הדלקת הנרות רבע שעה לפני השקיעה על ידי עצמו, עדיפה מהדלקת הנרות בשקיעה על ידי שליח. ועיין משנ"ב תרעה ט, ששליח שמדליק נרות שלא בנוכחות המשלח, אינו מברך, ועיין מנחת שלמה (מהדורת אוצרות שלמה) חלק ב סימן נ אות ב, ופניני חנוכה עמ' כח, בשם הגר"ש אלישיב, שהשליח אינו מברך שום ברכה, ועיין מנחת שלמה שם, שבאר טעם הדבר, ועיין אגרות משה אורח חיים חלק א סימן קצ, וחובת הדר הלכות חנוכה פרק א הערה מד, ויומין דחנוכה סימן לו, שכוונת המשנ"ב רק לברכת "שהחיינו" וברכת "שעשה ניסים", אבל את ברכת ההדלקה השליח מברך גם שלא בנוכחות המשלח, ועיין פניני חנוכה עמ' כח, בשם הגר"ש אלישיב, שכדי לצאת מן הספק, יכוון השליח בשעה שמברך על הנרות שלו גם על נרות השכנים, ומייד אחרי שהדליק את נרותיו ילך להדליק את נרות השכנים, ולא יפסיק באמצע בדיבור, ולאחר הדלקת נרות השכנים יאמר "הנרות הללו". והגר" אריאל שליט"א כתב לנו שלכתחילה עדיף לנהוג כעצת הגר"ש אלישיב, אך מעיקר הדין שליח מברך את ברכת ההדלקה גם שלא בנוכחות משלחו, ועיין ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' תה. ועיין שו"ת שבט הלוי חלק ד סימן סו, שכאשר יש לבחור בין הדלקה בפלג המנחה להדלקה בשעה מאוחרת, הדלקה בשעה מאוחרת עדיפה, והגר" אריאל שליט"א כתב לנו שהדלקה בפלג המנחה עדיפה, ועיין פניני חנוכה עמ' קע-קעא, בשם הגר"ש אלישיב, וחובת הדר הלכות חנוכה פרק א הערה ג, שמחלקים בין הנהגים להדליק בחוץ לבין הנהגים להדליק בבית, שהנהגים להדליק בחוץ, יעדיפו להדליק בפלג המנחה, והנהגים להדליק בבית, יעדיפו להדליק בשעה מאוחרת.

שעשויה להתמשך⁴⁰. הנוהגים להדליק נרות בשקיעת החמה, צריכים להימנע מכל אלו חצי שעה לפני שקיעת החמה, והנוהגים להדליק נרות בצאת הכוכבים, צריכים להימנע מכל אלו חצי שעה לפני צאת הכוכבים⁴¹.

האכילה האסורה היא אכילת קבע, אבל מותר לאכול לחם או עוגה בשיעור כביצה (56 סמ"ק), וכן מותר לאכול פירות וירקות ובשר ודגים ללא הגבלה⁴².

אישה היוצאת ידי חובה בהדלקת בעלה, רשאית במקרה הצורך לאכול ולעשות מלאכה לפני הדלקת הנרות, ואינה צריכה לחשוש שבעלה ישכח להדליק. וכן בנים יוצאי ספרד הסמוכים על שולחן אביהם ויוצאים בהדלקתו, רשאים לאכול ולעשות מלאכה לפני הדלקת הנרות, ואינם צריכים לחשוש שאביהם ישכח להדליק⁴³.

לימוד תורה לפני הדלקת נרות

חכמים אסרו גם להתחיל ללמוד תורה בחצי השעה הסמוכה לצאת הכוכבים, שמא אדם ישקע בלימודו וישכח לקיים את המצווה⁴⁴, אך מותר ללמוד עניינים הקשורים לחנוכה, כיוון שתוכן הלימוד יזכיר לאדם את מצוות ההדלקה⁴⁵. ויש סוברים שמשום חשיבות הלימוד ומעלתו, לא אסרו חכמים ללמוד תורה בחצי השעה הסמוכה לצאת הכוכבים⁴⁶.

40. משנ"ב תרע"ב, ושער הציון שם י"ד, ואשי ישראל (פויפר) פרק כז סעיף כד, ותורת המועדים סימן ו סעיף א.

41. תורת המועדים סימן ו סעיף א.

42. עיין שו"ע רלב"ג, ומשנ"ב שם, ותורת המועדים סימן ו אות ב.

43. חזון עובדיה עמ' סח, אשרי האיש פרק לג אות ה, קובץ מבית לוי גיליון י עמ' כב, בשם הגר"ש וזנר, ירושלים במועדיה עמ' רה. ועיין הליכות שלמה פרק טז סעיף ג, וחוט שני עמ' שיח, שחולקים. והגר"א אריאל שליט"א כתב לנו שיש להקל בעניין זה רק במקום הצורך.

44. משנ"ב תרע"ב י, ושער הציון שם י"ד, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נח סעיף נז. ועיין שער הציון שם, שלעניין לימוד תורה יש להקל, ולאסור את הלימוד רק בחצי השעה הסמוכה לצאת הכוכבים, ולא בחצי השעה הסמוכה לשקיעה (גם לנוהגים להדליק נרות בשקיעה).

45. חוט שני עמ' שיח, ירושלים במועדיה עמ' רד.

46. חזון עובדיה עמ' סח הערה ג, וקובץ הלכות לגר"ש קמינצקי פרק ב סעיף א.

אדם שהתחיל ללמוד קודם לחצי השעה שלפני צאת הכוכבים, יכול להמשיך בלימודו עד זמן ההדלקה לדעת כולם, כיוון שחכמים לא הטריחו את האדם להפסיק מלימוד שכבר התחיל בו⁴⁷.

העמדת 'שומר' או יצירת תזכורת להדלקת הנרות

אדם שרוצה ללמוד, לאכול או לעשות מלאכה בחצי שעה הסמוכה להדלקת נרות, יכול לבקש מחברו (שאינו לומד, אינו עושה מלאכה ואינו אוכל אכילת קבע), שבהגיע זמן ההדלקה, יזכיר לו להדליק נרות, וכך יהיה מותר לו ללמוד, לאכול או לעשות מלאכה⁴⁸. וכן הוא יכול לכוון לעצמו שעון מעורר או לעשות תזכורת בטלפון הסלולרי, שיזכירו לו להדליק נרות⁴⁹, ובהישמע צלצול השעון או התזכורת, יפסיק מלימוד, מאכילה ומעשיית מלאכה, ויזדרז להדליק נרות⁵⁰. וכן אדם שנאלץ לעשות מלאכה בזמן הדלקת הנרות, כגון פועל שכיר שאינו יכול לקצר את יום עבודתו, יאמר לחברו באיזו שעה הוא עתיד לסיים את העבודה, ויבקש ממנו שיזכיר לו להדליק נרות באותה שעה; או שיכוון לעצמו שעון או יעשה תזכורת בטלפון, שיזכירו לו להדליק נרות לאחר סיום עבודתו.

בתי כנסת שמתקיים בהם שיעור בזמן הדלקת הנרות, יקדימו את השיעור או יאחרוהו, כדי שמשנתפי השיעור יוכלו להדליק נרות בזמן.

47. עיין שערי זבולון (שוב) חנוכה סימן יג אות ג.

48. ארוחות רבנו (תשע"ד) חלק ג עמ' קמג, תורת המועדים סימן ו סעיף ה.

49. עיין ישועות חכמה סימן ע הערות חוסן ישועות ס"ק כב, ואשרי האיש חלק א פרק מא אות ה, ושבות יצחק (דר"י) חלק ב עמ' רפז, בשם הגרש"ז אירבך, קובץ אליבא דהילכתא גיליון פט עמ' מא בשם הגר"ש דבליצקי, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין חוט שני שבת חלק ב עמ' רטז, שאין לסמוך על צלצול של שעון, כיוון שהצלצול אינו מזכיר בפירוש להדליק נרות. ואפשר שגם לדעת בעל חוט שני, ניתן לסמוך על צלצול של שעון אם מוסיפים לצלצול כיתוב המזכיר להדליק נרות.

50. עיין משנ"ב תרעב '.

ואף אם בעקבות הקדמת השיעור או דחייתו, חלק מן הלומדים ייעדרו מן השיעור, יש לעשות כן, כיוון שיש לבטל תורה כדי לקיים את מצוות ה' כראוי⁵¹.

51. עיין הליכות שלמה פרק טז הערה 62, אור לציון פרק מג הערה ז, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין חזון עובדיה עמ' עג, שחולק וסובר שאם בעקבות דחיית השיעור, חלק מן הלומדים ייעדרו מן השיעור, יש לקיים את השיעור בזמן, ולאחר מכן ילכו משתתפי השיעור הביתה וידליקו נרות, כי מעלת לימוד תורה של רבים עדיפה על פני הדלקה בזמן.

פרק ז

מקום ההדלקה וסידור הנרות

הדלקה בפתח הבית

שתי מטרות עמדו לעיני חז"ל כאשר קבעו את מקום הדלקת הנרות. מטרה אחת היא שיהיה בהדלקה הפרסום הגדול ביותר של הנס, שכן עיקרה של מצוות הדלקת הנרות היא לפרסם את הנס. ומטרה שנייה היא שההדלקה תהיה בצמוד לבית, כדי שיהיה ניכר מי הדליק את הנר¹. לכן אמרו חכמים: "נר חנוכה מצוה להניחה על פתח ביתו מבחוץ"², שכן על ידי זה הנס מתפרסם לעוברים ולשבים, וניכר מי הדליק את הנר. ורמז יש בכך שמדליקים את הנרות בפתח הבית מבחוץ, שמגמתנו היא שאור התורה והקדושה שבתוך הבית, יאיר את כל המרחבים סביב, ולא יצטמצם רק לביתו הפרטי של כל אחד ואחד³.

כאשר פתח הבית מוסתר מעט מבני רשות הרבים ויש יותר פרסום הנס בהדלקה בחלון הפונה לרשות הרבים מאשר בהדלקה בפתח הבית,

1. עיין חידושי רבינו משה קזיס שבת כא ב.
2. שבת כא ב, ש"ע תרעא ה. ועיין שפת אמת שבת כב ב ד"ה בגמ' ת"ש, ודעת תורה תרעה א, ושו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן קה אות ז ד"ה ולפ"ז, והליכות שלמה פרק יד דבר הלכה טז והערה 54, וילקוט יוסף (תש"פ) עמ' קעט, שאדם שהדליק את הנרות בתוך הבית, יצא בדיעבד ידי חובה, ועיין פניני חנוכה עמ' נג, שהגר"ש אלישיב חולק וסובר שמי שצריך להדליק בפתח הבית והדליק בחלון, לא יצא ידי חובה, ועיין לקמן שיש סוברים שבזמננו מותר לכתחילה להדליק בתוך הבית.
3. עיין מאמרי הראיה עמ' 150, שערי המועדים לאדמו"ר מלובביץ' חנוכה עמ' רצו, עיין הליכות שלמה פרק יד הערה 13.

נחלקו הדעות: יש סוברים שיש להדליק את הנרות בפתח הבית⁴, כיוון שכך הייתה עיקר התקנה⁵, ויש סוברים שעדיף להדליק בחלון, כדי להרבות בפרסום הנס⁶, וכן הלכה⁷.

מקום הנחת הנרות בפתח הבית

כשמדליקים את הנרות בפתח הבית, מצווה להניחם בטפח הסמוך לפתח⁸, כדי שהעוברים בפתח יראו את הנרות⁹. ומניחים את הנרות בצד שמאל של הפתח, כדי שהעוברים בפתח יהיו מוקפים במצוות – מזוזה מימין ונר חנוכה משמאל¹⁰. וכשהעובר בפתח לבוש בציצית, מעלת

4. הליכות שלמה פרק יד דבר הלכה ה-ו, פניני חנוכה עמ' נג, בשם הגר"ש אלישיב, חוט שני עמ' שו.
5. פניני חנוכה עמ' נג, בשם הגר"ש אלישיב, חוט שני עמ' שו. ועיין פניני חנוכה שם, וחוט שני שם, שאם כאשר הנרות מונחים בפתח הבית, בני רשות הרבים אינם רואים אותם כלל, יש להעדיף הדלקה בחלון.
6. מצוותיך אמונה חנוכה עמ' 28 הערה 84, שכן נהג מרן הרב קוק זצ"ל, ארחות רבנו (תשע"ד) חלק ג עמ' קלח, בשם החזון איש, הגר"א שפירא בנספח א למקראי קודש לרב הררי סעיף 5, עיין אור לציון חלק ד פרק מב הערה ה, שאלת רב חלק ב עמ' שעא, בשם הגר"ח קנייבסקי, דבר חברון מועדים עמ' שכ הערה 53.
7. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.
8. שו"ע תרעא ז. ועיין ערוך השלחן תרעו יא, ומעדני שלמה (תשע"ו) עמ' ריט, בשם הגרש"ז אוירבך, ונר חנוכה (ספטימוס) פרק ג הערה לג, בשם הגר"ח קנייבסקי, וילקוט יוסף (תש"פ) עמ' קסו, שדין זה אינו מעכב, ואם הדליק רחוק מטפח הסמוך לפתח יצא ידי חובה, ועיין פניני חנוכה עמ' פט, בשם הגר"ש אלישיב, שחולק. ועיין פניני חנוכה עמ' צא, בשם הגר"ש אלישיב, וחוט שני עמ' שיג, שצריך שהנר יהיה בטפח הסמוך לפתח, ולא די בכך שתא הזכוכית של החנוכייה יהיה בטפח הסמוך לפתח, ועיין קובץ הלכות לגר"ש קמיעצקי פרק ח סעיף ו, שחולק וסובר שדי בכך שתא הזכוכית של החנוכייה או השולחן שעליו מניחים את הנרות יהיו בטפח הסמוך לפתח. ועיין ארחות רבנו (תשע"ד) חלק ג עמ' קלב, בשם הגר"י קנייבסקי, שאין צריך לדקדק בשיעור מדויק של טפח. ועיין הליכות שלמה פרק יד סעיף א, וחוט שני עמ' שיג, וירושלים במועדיה עמ' קצב, שרבים המדליקים בפתח אחד, רשאים להניח את הנרות זה בצד זה, אף שרק נרותיו של הראשון הם בטפח הסמוך לפתח, הואיל וניכר שכל הנרות שייכים לפתח, ועיין שבות יצחק חנוכה פרק ו עמ' קיב, בשם הגר"ש אלישיב, שחולק. ועיין מעדני שלמה (תשע"ו) עמ' רכג, בשם הגרש"ז אוירבך, שמזוזה הפתח נחשבת חלק מהפתח.
9. ב"ח תרעא סוף אות ז. ועיין משנ"ב תרעא לא, שכתב טעם אחר, שאם הנרות יהיו רחוקים יותר מטפח מהפתח, לא יהיה ניכר שבעל הבית הניחם שם.
10. שו"ע תרעא ז. ועיין הליכות שלמה פרק יד דבר הלכה א, שאם אין מספיק מקום בצד שמאל של

הציצית מצטרפת למעלת הנר והמזוזה, ועליו נאמר: "וְהַחוּט הַמְשֻׁלָּשׁ לֹא בְמִהְרָה יִנְתֵק"¹¹. ואם אין בפתח מזוזה, יש להניח את הנרות מימין¹², שכן בכל דבר מצווה מעדיפים את צד ימין¹³, משום שהימין מסמל את מידת החסד והשמאל את מידת הדין, ויש להעדיף את מידת החסד על פני מידת הדין¹⁴.

גובה הנר

לכתחילה, יש להניח את הנרות בפתח כך שהשלהבת של הנר תהיה גבוהה משלושה טפחים (24 ס"מ) ונמוכה מעשרה טפחים (80 ס"מ). זאת כדי שיהיה ניכר שהנרות הודלקו לשם מצווה ויתרבה פרסום הנס; שכן מצד אחד, אדם המדליק נר כדי להאיר, אינו מניח את הנר בגובה שעד עשרה טפחים, אלא מניח אותו גבוה יותר, כדי שיאיר מרחב גדול, ומצד שני, נר המונח בגובה של פחות משלושה טפחים מן הקרקע, אינו ניכר לעוברים ולשבים¹⁵.

מקומם של נרות החנוכה אינו יכול להיות גבוה מעשרים אמה (9.6 מטר), כיוון שנרות הנמצאים בגובה רב אינם נראים לעוברים ולשבים, ואינם מפרסמים את הנס¹⁶.

הדלקה בחלון

בזמן חז"ל, היו אנשים שהתגוררו בחדר בקומה שנייה, ולא הייתה

הפתח לכל החנוכיות, רשאים להניח את החנוכיות גם בצד ימין של הפתח.

11. קהלת ד יב. שו"ת מהרי"ל סימן ס.

12. שו"ע תרעא ז.

13. משנ"ב תרעא לד.

14. עיין תפארת יעקב (שפירא) סודות פרק ב אות י'.

15. שו"ע תרעא ו, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב שם כד, שהמדליק בחלון, רשאי להדליק בו אף שהוא גבוה מעשרה טפחים. ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת וישב אות ה, והלכות חגים לגר"ס אליהו פרק נח סעיף מב, שלפי הקבלה טוב להניח את החנוכיה כך שהשלהבת של הנר תהיה גבוהה משבעה טפחים.

16. שו"ע תרעא ו, ומשנ"ב שם. ועיין הערה 41, כיצד ינהגו אנשים הגרים בבניין גבוה.

להם כניסה נפרדת אליו, אלא היו נכנסים לחדרם דרך הפתח שבקומה הראשונה, ומשם היו עולים לחדר שבקומה השנייה. אילו הדרים בקומה השנייה היו מדליקים את נרות החנוכה בפתח הבית שבקומה הראשונה, היו העוברים והשבים סבורים שגור זה הודלק על ידי בעל הדירה התחתונה. לכן תיקנו חז"ל שהדר 'בעלייה' (בקומה השנייה) ידליק את נרות החנוכה בחלון חדרו הפונה לרשות הרבים, וכך יהיה ברור שהוא זה שהדליק את הנר¹⁷.

הדלקה בתוך הבית

בתקופת האמוראים, כאשר היהודים היו תחת שלטון הפרסים, לפעמים הייתה סכנה להדליק את נרות החנוכה בפתח הבית או בחלון, מפני שביום חגם התירו הפרסיים להבעיר אש רק בבית העבודה זרה שלהם, ולפעמים חל יום חגם בימי החנוכה. כדי שגם במצבים כאלו, יהיה ניתן לקיים את מצוות נרות החנוכה, אמרו חכמים שבשעת הסכנה, אין צורך להדליק את הנר בפתח הבית או בחלון, אלא "מניחו על שולחנו ודיו"¹⁸. ורמז יש בכך, שאף כאשר איננו זוכים להאיר את כל המרחבים סביבנו באור התורה והמצוות, עדיין מוטל על כל אחד ואחד להאיר את ביתו הפרטי באורם¹⁹.

הדין בזמן הזה

במשך הגלות נהגו להדליק את הנרות בתוך הבית, מחשש סכנה. אבל בזמן הזה, בחסדי ה' חזרנו לארץ ישראל, וניתן להדליק את נרות החנוכה בפתח הבית ולפרסם את הנס בהשקט ובבטחה, ולכן ראוי להדליק את הנרות בפתח הבית, כפי עיקר התקנה. וכדי שהנרות לא יכבו, מניחים

17. עיין שבת כא ב, ושו"ע תרעא ה, ומשנ"ב שם, ושער הציון שם כז. ועיין הליכות שלמה פרק יד דבר הלכה ג, וירושלים במועדיה עמ' קפט, שהמדליק בחלון ידליק בימין החלון, ועיין קובץ הלכות לגר"ש קמיעקי פרק ט הלכה ט, שחולק.

18. עיין שבת כא ב, ורש"י שם ד"ה הסכנה, עיין שו"ע תרעא ה.

19. עיין מאמרי הראיה עמ' 150.

אותם בתיבת זכוכית²⁰. אמנם עדיין רבים נוהגים להדליק את נרות החנוכה בתוך הבית²¹, ונאמרו כמה טעמים להצדיק מנהג זה. טעם אחד הוא שכיוון שהייתה סכנה בדבר, שוב לא חזר המנהג לקדמותו²². טעם שני הוא שבזמן הזה, שנוהגים להדליק נרות גם בבית הכנסת, פרסום הנס לרבים מתקיים כבר בהדלקה בבית הכנסת, ולכן נחלש החיוב להדליק בפתח הבית מבחוץ כדי לפרסם את הנס לרבים²³. וטעם שלישי הוא שיש עדיין מקומות בעולם שהנחת נרות החנוכה בפתח הבית מבחוץ עלולה להביא לידי סכנה, ואין דנים כל מקום ומקום בנפרד, אלא דין אחד הוא לכל ישראל²⁴.

הנוהגים להדליק נרות בתוך הבית, ישתדלו להניח את הנרות בחלון הפונה לרשות הרבים, כדי לפרסם את הנס לבני רשות הרבים²⁵.

בית עם חצר

בית שבחזיתו יש חצר, נחלקו הראשונים אם יש להדליק את הנרות בפתח הבית או בפתח החצר. לדעת רש"י, עדיף להדליק בפתח הבית²⁶, שכן על ידי זה ניכר יותר מי הדליק את הנר, והנס מתפרסם גם כך, כי עוברים ושבים יכולים לראות את הנר דרך פתח החצר²⁷. ולדעת

20. מועדים וזמנים חלק ב סוף סימן קמ וחלק ו סימן פט, שכן נהגו רבי זונדל מסלנט ותלמידי הגר"א שעלו לארץ ישראל, מקראי קודש לגרצ"פ פרנק סימן יז, שכן נהג מהר"ל דיסקין, הליכות שלמה פרק יד דבר הלכה לו, חזון עובדיה עמ' לח, אור לציון חלק ד פרק מב שאלה ג, אשרי האיש פרק לה אות א, שו"ת אז נדברו חלק י סימן כו וחלק יד סימן אות ג, הגר"ש דבליצקי קובץ מוריה שנה שלישית (תשל"א) גליון ג-ד (כז-כח) עמ' סט, וכן כתב לנו הגר"א אריאל שליט"א.

21. עיין שו"ת דבר יהושע חלק א סימן מ, ושו"ת מנחת יצחק חלק ו סימן סו, ושו"ת שבט הלוי חלק ז סימן פד, ותורת המועדים סימן ג סעיף ד, וילקוט יוסף (תש"פ) עמ' קסד.

22. שו"ת דבר יהושע חלק א סימן מ.

23. שבט הלוי חלק ז סימן פד.

24. מועדים וזמנים חלק ב סימן קמ. ועיין פסקי תשובות תרעא הערה 11.

25. משנ"ב תרעא לח. ועיין ליקוטי מהר"ח (תשע"ג) עמ' שעג, שיש חולקים וסוברים שעדיף להדליק בפתח הבית מפני שיש מאשר בחלון הפונה לרשות הרבים, כדי להיות מסובבים במצוות, ועיין מקראי קודש לרב הררי פרק ג הערה ג, שכן נהג הגר"מ אליהו.

26. רש"י שבת כא ב ד"ה מבחוץ.

27. חידושי רבינו משה קזיס שבת כא ב, ואור לציון חלק ד פרק מב הערה ד.

התוספות, יש להדליק בפתח החצר²⁸, כיוון שכך הנרות נראים טוב יותר לעוברים ולשבים, ויש בכך יותר פרסום הנס²⁹, וכדעה זו פסק מרן השלחן ערוך³⁰.

בעבר היו אופים, מבשלים, מכבסים ועושים שימושים נוספים בחצרות הבתים³¹, אך בזמננו כל צרכי המגורים נעשים בתוך הבית, והחצר משמשת בעיקר לנוי. על סמך שינוי זה במציאות, חידש החזון איש שבזמננו יש להדליק את הנרות בפתח הבית גם לדעת התוספות, כיוון שבעבר, פתח החצר היה פתח מקום המגורים, ולכן תיקנו להדליק בו, מה שאין כן בזמננו³². רבים חולקים על החזון איש, וסוברים שעיקר הטעם שיש להדליק בפתח החצר הוא כיוון שפתח החצר סמוך לרשות הרבים ועל ידי זה מתרבה פרסום הנס, ולכן יש להדליק את הנרות בפתח

28. תוספות שבת כא ב ד"ה מצוה.

29. חידושי רבינו משה קזיס שבת כא ב, ואור לציון חלק ד פרק מב הערה ד.

30. שו"ע תרעא ה. ועיין באור הלכה תרעא ה ד"ה פתח, שהביא כמה ראשונים שסוברים כרש"י, ועיין ערוך השלחן תרעא כ, שתמה על השלחן ערוך שסתם כדעת התוספות, כיוון שהרמב"ם ור"י וסמ"ג והגהות מימוניות והר"ן סוברים כדעת רש"י, ועיין קובץ אוצרות התורה גיליון כסלו תשס"ה עמ' ד, שהחזון איש פסק כרש"י, ועיין הגר"ש דבליצקי באור תורה כסלו תשל"ו סימן ס עמ' רכא, שיש לפסוק כרש"י, ועיין שערי דבר חלק א עמ' קמג, בשם הגר"ש דבליצקי, שרוב ככל גדולי קהילת הפרושים בארץ ישראל נהגו להדליק על פתח הבית כשיטת רש"י, ועיין שו"ת באהלה של תורה חלק ב סימן צז אות ד, שהרוצה להדליק בפתח הבית כדעת רש"י רשאי. ועיין תשובות והנהגות חלק ג סימן רטו אות ג, שאם ניתן לראות את פתח הבית מרשות הרבים, אזי גם לדעת תוספות אפשר להדליק בפתח הבית, ועיין הליכות שלמה פרק יד דבר הלכה אות ח, שכתב כעין זה. עיין תשובות והנהגות חלק ב סימן שמב אות ב, בשם הגר"ז סולוביצ'ק, שפתח חצר ללא משקוף ומחזות אינו נחשב פתח, ואין להדליק בו נרות, ועיין הליכות שלמה פרק יד דבר הלכה אות ח, ופניני חנוכה עמ' ס ועמ' סג, בשם הגר"ש אלישיב, שחצר שאינה מוקפת במחיצות, אין לה אביגדר הלוי עמ' תלג, שחולקים, ועיין תשובות והנהגות חלק ב סימן שמב אות ב, שכן המנהג. ועיין פניני חנוכה עמ' ס ועמ' סג, בשם הגר"ש אלישיב, שחצר שאינה מוקפת במחיצות, אין לה דין חצר, ואין להדליק בפתחה. ועיין הליכות שלמה פרק יד הערה 15, שאין להדליק בפתח חצר המשמשת בעיקרה לחיית כלי רכב, ועיין פניני חנוכה עמ' ס, בשם הגר"ש אלישיב, שחולק.

31. עיין בבא בתרא נז א-ב, ורש"י בבא בתרא ב א ד"ה השותפין.

32. ארוחות רבנו (תשע"ד) חלק ג עמ' כח-כט, דינים והנהגות ממרן החזון איש פרק כג אות א, שונה הלכות סימן תרעא יא, חוט שני עמ' שו. ועיין שו"ת אז נדברו חלק ד סימן לט, והלכות חג בחג פרק ה הערה 3 עמ' מב, שביארו את טעמו של החזון איש, ועיין הגר"ח ברים (תלמיד החזון איש) אוצרות התורה גיליון כסלו תשס"ה עמ' ג, שביאר באופן אחר, ועיין נר ציון חנוכה פרק ז סוף הערה 15, שדעת הגר"צ אבא שאול כדעת החזון איש, ועיין שם שהאריך לבאר טעמם.

החצר גם בזמננו³³, וכן הלכה³⁴.

בניין קומות

נחלקו הפוסקים היכן ידליקו את נרות החנוכה אנשים הגרים בבניין רב קומות, ונאמרו בעניין זה שלוש דעות. יש סוברים שהחלל המשותף בבניין נחשב כחצר משותפת של הדיירים, ולכן יש להדליק את הנרות בפתח הבניין, שהוא כפתח החצר. ואם הבניין מוקף בחצר, יש להדליק את הנרות בפתח החצר הפונה לרשות הרבים³⁵. ויש סוברים שהחלל המשותף אינו נחשב כחצר, כיוון שהוא משמש רק למעבר, ולכן יש להדליק את הנרות בפתח הדירה של כל אחד³⁶. ויש סוברים שיש להדליק את הנרות בחלון הפונה לרשות הרבים³⁷. זאת משום שאין להדליק

33. שבות יצחק חנוכה עמ' ו, בשם הגר"ז סולוביץ'ק והגר"ש אלישיב, ארחות רבנו חלק ג (תשע"ד) עמ' קלו, בשם הגר"י קנייבסקי, הליכות שלמה פרק יד דבר הלכה ו, קובץ הלכות לגר"ש קמניצקי פרק ז הלכה ז, מצוותיך אמונה עמ' 97, בשם הגר"ן גולדברג, דבר חברון מועדים עמ' שכ. ועיין סנחת אשר מועדים חנוכה סימן ג סוף אות ב, שכן המנהג.

34. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, והוסיף שאם פתח הבית נראה ברשות הרבים, עדיף להדליק בפתח הבית (עיין הערה 30). ועיין הערה 30, שהרוצה לסמוך על דעת רש"י ולהדליק בפתח הבית, רשאי.

35. הליכות שלמה פרק יד סעיף ד, אשרי האיש פרק לה אות א. ועיין הליכות שלמה פרק יד דבר הלכה ה והערה 11, שלאחר שאחד הדיירים הדליק בפתח הבניין, עדיף ששאר דיירי הבניין ידליקו בחלון ביתם, כדי שיהיה ניכר מיהו בעל הנר, ובלבד שחלון ביתם אינו גבוה מעשרים אמה.

36. שונה הלכות עם הערות תורת המועדים סימן תרעא ס"ק יח, בשם הגר"ח קנייבסקי בדעת החזון איש, ירושלים במועדיה עמ' קפז. ועיין שונה הלכות שם, שאם ניתן להדליק את הנרות בחלון הפונה לרשות הרבים, והדבר יגדיל את פרסום הנס בצורה ניכרת, יש להדליק את הנרות בחלון.

37. שו"ת שבט הלוי חלק ד סימן סה, קובץ הלכות חנוכה מהגר"מ פיינשטיין אות ח בתוך מקראי קודש לרב הררי נספח ז, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נח סעיף לז, חוט שני עמ' שז, אז נדברו חלק ה סימן לט, באהלה של תורה חלק ב סימן צז אותיות ד-ה, הלכות חג בחג פרק ה סעיף ב. ועיין חוט שני עמ' שז, שאם החלון הפונה לרשות הרבים גבוה מעשרים אמה, יש להדליק בפתח הדירה, וכעין זה בהלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נח סעיף לז, ועיין קובץ הלכות חנוכה מהגר"מ פיינשטיין שם, והליכות שלמה פרק יד סעיף ה, ושו"ת שבט הלוי חלק ד סימן סה, ובאהלה של תורה חלק ב סימן צז אותיות ד-ה, שחולקים. ועיין חוט שני עמ' שח, בשם הגר"י קנייבסקי, והליכות שלמה פרק יד סעיף ב, וירושלים במועדיה עמ' קצא, שמרפסת הפונה לרשות הרבים נחשבת כחלון, ואפשר להדליק בה, ועיין אשרי האיש פרק לה אות יז, ותשובות והנהגות חלק ג סימן רטו אות ג, שחולקים וסוברים שמרפסת אינה כחלון ואין להדליק בה.

בפתח הדירה, כיוון שנרות המונחים בפתח הדירה אינם מפרסמים את הנס לבני רשות הרבים³⁸, ואין להדליק בפתח הבניין, כיוון שהדלקת נרות רבים בפתח בניין שפתחי דירותיו אינם נראים לעוברים ברשות הרבים, תגרום לכך שלא יהיה ניכר מי הדליק נרות אלו³⁹. ועוד שיש סוברים שהחלל המשותף בבניין אינו נחשב כחצר, כיוון שהוא משמש רק למעבר⁴⁰.

למעשה, עדיף לנהוג כשיטה השלישית ולהדליק את הנרות בחלון הפונה לרשות הרבים. ונכון להניח את הנרות בחלון באופן שגם בני הבית יראו את הנרות, ויהיה בכך פרסום גם לבני הבית. ואפילו אם חלון הבית גבוה עשרים אמה מרשות הרבים (9.6 מטר), יש להדליק בחלון, כיוון שיש בכך קצת פרסום לבני רשות הרבים. ואם יש סביב הבית בניינים גבוהים שחלון הבית נשקף אליהם, יש בכך פרסום גם לדיירי הבניינים הללו⁴¹.

סידור הנרות בחנוכייה וסדר ההדלקה

מסדרים את הנרות בחנוכייה ומדליקים אותם באופן כזה שיתקיימו שני עניינים: א. שהנר הראשון שיודלק יהיה הנר שהוסיפו באותו יום, שכן נר זה מציין את הנס הגדל מיום ליום. ב. שכיוון ההדלקה יהיה משמאל לימין, שכן כלל בידינו: 'כל פניות שאתה פונה לא יהיו אלא לימין'. וכך הוא סדר ההדלקה למעשה: ביום הראשון מניחים את הנר הראשון כך

38. חוט שני עמ' שז, אז נדברו חלק ה סימן לט.

39. עיין ירושלים במועדיה עמ' קפח, עיין הלכות חג בחג פרק ה הערה 5, מנחת אשר מועדים חנוכה סימן ג אות ג: אפשר.

40. עיין הלכות חג בחג פרק ה הערה 5.

41. באהלה של תורה חלק ב סימן צד אותיות ד-ה. ועיין פסקי הלכות מהגר"ם פיינשטיין בתוך מקראי קודש לרב הררי נספח ז אות ח, וחזון עובדיה עמ' לו הערה יג, ומקראי קודש פרק ג הערה ד, בשם הגר"ש ישראל, והליכות אבן ישראל פרק מא אות י, וחיידושי בתרא סימן תרעא סעיף ז, בשם הגר"ח פ שיינברג, והגר"א נבנצל שליט"א בקובץ אליבא דהלכתא גיליון ק עמ' כא, שאפשר להדליק נרות בחלון הגבוה מעשרים אמה, אם יש סביב בתים גבוהים שחלון הבית נשקף אליהם, ועיין מקראי קודש שם, בשם הגר"ש אלישיב, הגר"י צדקה והגר"ם אליהו, ושם נספח ד, בשם הגר"ח קנייבסקי, וחוט שני עמ' שז אות י, שאין להתחשב בבתיים גבוהים שחלון הבית נשקף אליהם, כיוון שאין זה רשות הרבים. ועיין הליכות שלמה פרק יד הערה 22, שהסתפק בזה.

שכאשר המדליק עומד מול החנוכייה, הנר מונח בקצה הימני שלה. ביום השני מניחים את הנר הראשון במקום שהונח בו אתמול, ומוסיפים לשמאלו נר נוסף, ובשעת ההדלקה מדליקים תחילה את הנר הנוסף. וכך גם ביום השלישי – מניחים את הנר הראשון והנר השני במקום שהונחו בו ביום הקודם, ומוסיפים לשמאלם נר שלישי, ומדליקים תחילה את הנר השלישי; וכן הלאה עד היום השמיני. כשעושים כך, מתחילים תמיד בהדלקת הנר החדש, וכיוון ההדלקה הוא לעולם משמאל לימין⁴².

רצוי שבשעת ההדלקה יעמוד המדליק סמוך לנר החדש, כדי שברגע זה יהיה הנר הראשון שידו פוגשת, וידו לא תחלוף על נרות אחרים מבלי להדליקם. זאת משום ש'אין מעבירים על המצוות', כלומר אין חולפים על פני מצווה שפוגשים בה מבלי לקיימה⁴³.

42. שו"ע תרעו ה, ומשנ"ב שם, כף החיים תרעו לא, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נח סעיפים לה-לו, אור לציון חלק ד פרק מו שאלה ח, ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' תנ. ועיין משנ"ב שם ס"ק ט וס"ק יא, שאין הבדל בכל זה בין מדליק בצד ימין של הפתח, בין בצד שמאל, בין בחלון. ועיין משנ"ב עם הערות איש מצליח על משנ"ב תרעו ט, שכן הוא מנהג יוצאי ספרד. ועיין משנ"ב שם ט, ושער הציון שם יד, שהמהרש"ל והגר"א חולקים על הנאמר לעיל, ולדעתם העיקרון הקובע את סדר ההדלקה הוא שיש להדליק תחילה את הנר הסמוך ביותר לפתח, כיוון שער זה הוא עיקר החיוב, ושאר הנרות הם נרות הידור, ועיין זה חשוב יותר מהדלקת הנרות משמאל לימין. ועיין ביאור הלכה תרעו ה ד"ה כי להפנות, שלט"ז יש שיטה שלישית, היתה בעקרונותיה לשיטת השלחן ערוך, אלא שלפי שיטתו משמעות החיוב לפנות לימין, הוא להתחיל את ההדלקה בצד ימין ולפנות לשמאל (ככיוון הכתיבה בשפה העברית), ולכן יש להניח את הנר הראשון בקצה השמאלי של החנוכייה, ולמחרת להוסיף נר לימין, ולהדליק תחילה את הנר הימני ביותר, שהוא הנר החדש, ולאחר מכן לפנות לנר שלשמאלו, וכן הלאה בכל יום יום, ועיין משנ"ב שם, וביאור הלכה שם, שניתן לנהוג כפי כל אחת מהשיטות, ועיין פסקי תשובות תרעו ו, שהמנהג הנפוץ הוא כדעת השלחן ערוך.

43. משנ"ב תרעו יא. עיין ביאור הלכה תרעג ב ד"ה הדלקה, שיש להקפיד להדליק כל נר היטב, שהאש תאחז בו כראוי, ורק לאחר מכן לעבור לנר הבא, ועיין פסקי תשובות סימן תרעג אות יא, שבזמננו אין מקפידים על כך, כנראה משום שהנרות שלנו מעובדים היטב והאש נתפסת בהם היטב מידי, ועיין שם, שיש המדקדקים בזה גם בזמננו, ועיין חזון עובדיה עמ' קכט, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נח סעיף מח, שמשמע שגם בזמננו יש להקפיד בזה.

פרק ח דיני הנר

כמות השמן

כדי להרבות בפרסום הנס, לא די בכך שהנר ידלק זמן קצר, אלא צריך שהנר ידלק לפחות חצי שעה¹. והנהגים להדליק נרות בשקיעת החמה, טוב שיקפידו שהנרות ידלקו כחמישים דקות, עד חצי שעה לאחר צאת הכוכבים, כדי לצאת ידי חובת הסוברים שזמן ההדלקה הוא בצאת הכוכבים².

בערב שבת, מקדימים להדליק את נרות החנוכה כעשרים וחמש דקות לפני השקיעה, ולכן יש להשתמש בנרות גדולים, שיספיקו לדלוק כשעה ורבע. זאת כיוון שמדליקים נרות כעשרים וחמש דקות לפני השקיעה, ומשך הזמן בין השקיעה לצאת הכוכבים הוא כעשרים דקות, ולאחר צאת הכוכבים, הנרות צריכים לדלוק עוד חצי שעה.

1. שו"ע תרעב ב.

2. עיין אגרות קודש לאדמו"ר מלובביץ' חלק י עמ' קנג, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נח סעיף נו, יסי הלל והודאה עמ' פ, בשם הגר"ח קנייבסקי, עיין הגר"ש דבליצקי קובץ ישורון גיליון מ עמ' רמד. ועיין הליכות שלמה פרק טו סעיף ח, ופניני חנוכה עמ' קסא, בשם הגרי"ש אלישיב, שיש הידור בכך שהנרות ידלקו כל זמן שעוברים ושבים מסתובבים בחוץ, כדי להרבות בפרסום הנס, ועיין הליכות שלמה שם הערה 39, שנרות החנוכיה של הגרש"ז אורבך דלקו בערך עד השעה אחת עשרה. ועיין עובדות והנהגות לבית בריסק חלק ד עמ' קג, בשם הגרי"ז, שיש להיזהר בדבר סן הדין, ועיין שם חלק ב עמ' צט, בשם הגרי"ז, שלהפך, אין זו חובה סן הדין, ועיין חזון עובדיה עמ' סו, שאין בדבר חובה. ועיין נר חנוכה (ספטימוס) עמ' טו, שהחזון איש היה מכבה את נרות החנוכיה שלו חצי שעה אחר צאת הכוכבים.

שמן זית ונרות שעווה

כל השמנים והפתילות כשרים להדלקת נר חנוכה, ומצווה מן המובחר להדליק בשמן זית, שבו נעשה הנס. ואם אין שמן זית, יש להדליק בשמן שאורו זך ונקי³. הדלקה בשמן, אף שאינו שמן זית, עדיפה על הדלקה בנר שעווה, הואיל והנס נעשה בשמן⁴.

נורה חשמלית

עם המצאת נורת הליבון החשמלית הכריעו הפוסקים שהדלקתה אסורה בשבת, כיוון שחוט הלהט שבה נחשב כאש. בעקבות זאת התעוררה שאלה אם ניתן לצאת ידי חובת הדלקת נר חנוכה בהדלקת

3. שו"ע ורמ"א תרעג א. ועיין חוט שני עמ' שיט, וירושלים במועדיה עמ' קצט, והגר"א וייס שליט"א בקובץ דרכי הוראה גיליון ד עמ' פב, ששמן בעל חומציות גבוהה המיועד למאור ולא לאכילה, כשר להדלקה לכתחילה, ועיין אשרי האיש פרק לד אות יג, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נח סעיף עג, שחולקים, ועיין ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' שיט ואילך, שהאריך בזה. ועיין תשובות והנהגות חלק ג סימן ריח, והגר"א וייס שליט"א בקובץ דרכי הוראה גיליון ד עמ' פד, ששמן זית מוצק אינו מהודר להדלקה, כיוון שאינו דומה לשמן שבו נעשה הנס, ועיין שו"ת שבט הלוי חלק ט סימן קמג, ואשרי האיש פרק לד אות טז, שחולקים. ועיין שדי חמד מערכת חנוכה אות טו, והליכות שלמה פרק יג דבר הלכה יב, ושו"ת להורות נתן חלק א סימן ל, ושו"ת שמע שלמה חלק ד סימן כא אותיות ב-ד, שהשמן אינו צריך להיות שייך למדליק, ועיין מקראי קודש לגרצ"פ פרנק, ופניני חנוכה עמ' טז, בשם הגר"ש אלישיב, שחולקים. ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת וישב אות יב, וכף החיים תרעג יא, שאין להדליק את הנרות בשמן שהונח תחת המיטה שישנו עליה בלילה, כיוון ששורה עליו רוח רעה והוא אינו ראוי לאכילה, ועיין חזון עובדיה עמ' פח, שחולק. ועיין משנ"ב תרעז יז, שמותר להשתמש בשמן שנותר בבזיך להדלקת הנרות של היום למחרת.

4. משנ"ב תרעג ד. ועיין מצות ראה למרן הרב קוק זצ"ל סימן תרעג סעיף א, שנר שעווה שאורו צלול יותר משמן זית, עדיף משמן זית, ועיין שלחן שלמה (מירקיש) תרעג א, ומנחת פתים תרעג א, וארחות חיים (כהנא) תרעג ב, שחולקים. ועיין פאת השלחן עם בית רידב"ז הלכות שמיטה פרק ה סעיף ט, ודרך אמונה שמיטה פרק ה ס"ק מט, בשם החזון איש, ושו"ת שבט הלוי חלק א סימן קפד, שאין להדליק נר חנוכה בשמן של שביעית, כיוון שאסור להשתמש לאור הנרות, ומצא שמפסיד את השמן, ועיין מנחת שלמה חלק א סימן מב, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נח סעיף עג, ואור לציון חלק ד פרק מד שאלה ד, שחולקים, ועיין באהלה של תורה חלק ג סימן נד, שיש לסמוך על הוראת המנחת שלמה. ועיין חזון עובדיה עמ' פו, שאסור להדליק נר חנוכה בשמן של טבל טמא, ועיין באהלה של תורה חלק ד סימן נג, שחולק. ועיין חזון עובדיה עמ' עז, והרב יואל פרידמן בקובץ אמונת עתיך גיליון 7 עמ' 28, שמותר לכהן להדליק את הנרות בשמן תרומה טמא (שמן שרפה).

נורת ליבון חשמלית. יש סוברים שיוצאים בה ידי חובה, ובלבד שיהיה ניכר שהדליקה לשם מצוות נר חנוכה, ושתהיה בה סוללה שמספיקה לחצי שעה לפחות. לפי דעה זו, הסוללה נחשבת כשמן, וחוט הלהט כאש⁵. אבל רוב האחרונים סוברים שאין יוצאים ידי חובת נר חנוכה בהדלקת נורה חשמלית⁶, שכן אין הנורה נחשבת נר, הואיל ואין בה שמן ופתילה⁷. ובשעת הדחק כאשר אין לאדם אפשרות אחרת, כגון חולה המאושפז בבית חולים, שאינו רשאי להדליק נר בחדרו, יש להדליק נורת ליבון חשמלית הדולקת על ידי סוללה, אך אין לברך על ההדלקה, מכיוון שלדעת הרבה פוסקים אין מקיימים את המצווה בהדלקת נורה חשמלית⁸. נורה חשמלית שאין בה חוט להט, כגון נורת לד, פסולה להדלקה לדעת הכול⁹.

5. הליכות שלמה פרק טו סעיף ג, קובץ תשובות לגרי"ש אלישיב חלק ג סימן קג, עיין אור לציון חלק ד פרק מד שאלה ב, ירושלים במועדיה עמ' רמג-רמה. ועיין הליכות שלמה שם הערה 11, ואור לציון שם הערה מ, שאין לברך על נורה חשמלית המחוברת ישירות למערכת החשמל (ללא סוללה), כיוון שבזרם החשמל הכללי נוצר בכל רגע ורגע זרם חדש בתחנה, שלא היה לפני כן בעולם, ונמצא שבשעת ההדלקה, לא היה בנר שיעור שמן שיהיה ראוי לדלוק חצי שעה. ועיין קובץ תשובות שם, שמשמע שגם נורה חשמלית המחוברת ישירות למערכת החשמל (ללא סוללה) כשרה להדלקה. ועיין הליכות שלמה שם, שלכתחילה אין לקיים את המצווה בעורה חשמלית, כיוון שיש בדבר ספקות שונים, ורק מי שאין לו ברירה אחרת, יכול להדליק נורת ליבון חשמלית.
6. מצות ראיה למרן הרב קוק זצ"ל תרעג א ד"ה ולענין נר, כף החיים תרעג יט, ישכיל עבדי חלק ג אורח חיים סימן יז, משפטי עוזיאל חלק א סימן ז, קובץ הלכות לגר"ש קמינצקי עמ' כו, בשם הגר"ם פיינשטיין, ציץ אליעזר חלק כ סימן מה, חזון עובדיה עמ' צג, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נח סעיף עה, דבר חברון מועדים עמ' שכא, קובץ הלכות לגר"ש קמינצקי פרק א סעיף יג.
7. שו"ת הר צבי חלק ב סוף סימן קיד, חזון עובדיה עמ' צג. ועיין חזון עובדיה שם, שכתב טעמים נוספים לכך.
8. עיין חזון עובדיה עמ' צז.
9. הליכות שלמה פרק טו סוף הערה 11, ירושלים במועדיה עמ' רמה.

כדי לכבד את המצווה, טוב להדליק נרות בחנוכייה יפה ומהודרת¹⁰. ומצווה מן המובחר שנרות החנוכייה יהיו בגובה שווה ובשורה אחת (ולא בעיגול), כדוגמת מגורת המקדש¹¹.

10. משנ"ב תרעג כח. ועיין אשרי האישי פרק לו אות ב, שאדם שיש לו חנוכייה יקרה, והוא חושש להניח אותה בחוץ, טוב יותר שידליק בחנוכייה פשוטה בחוץ, משידליק בחנוכייה יקרה בתוך הבית.

11. עיין חיי אדם כלל קנד סעיף י, וביאור הלכה תרעא ד ד"ה ומותר, ושו"ת רב פעלים חלק ד אורח חיים סימן ל ד"ה אך דע.

פרק ט

משך הזמן שהנרות צריכים לדלוק

נר שִׁפָּה

מצוות נר חנוכה מתקיימת מיד בהדלקת הנר, ואף אם הנר כבה לאחר מכן, כגון שמישהו נתקל בחנוכייה והפיל אותה, יצא המדליק ידי חובה. וזהו מה שאמרו חכמים: "הדלקה עושה מצווה"¹.

ורמז יש בדבר, שבכל הנוגע לריבוי אור תורה ומצוות בעולם, עיקר חובתנו היא בהשתדלות, ואף אם מאמצינו לא נשאו פרי, לא היה עמלנו לשווא, שכן עצם ההשתדלות והמאמץ מרבים אור בעולם הרבה מעבר לתוצאות המעשיות².

וכתבו אחרונים, שאף שהמדליק יצא ידי חובת המצווה, ראוי שידליק שוב את הנר, כדי לפרסם את הנס³. ואף בזה יש רמז, שאף אם מאמצינו להרבות אור תורה ומצוות לא נשאו פרי, בל נתייאש, אלא נשתדל ונתאמץ עוד.

1. שו"ע תרעג ב. ועיין שו"ע שם, שדין זה נכון גם בערב שבת, ועיין ט"ז תרעג ט, שחולק וסובר שבערב שבת יש לחזור ולהדליק את הנרות ללא ברכה, כיוון שהנרות לא דלקו כלל בזמן החיוב, ואם המדליק קיבל שבת, יבקש מחברו שעדיין לא קיבל שבת שידליק את הנרות עבורו, ועיין משנ"ב תרעג כז, וחזון עובדיה עמ' קי, שראוי להחמיר כדעת הט"ז. ועיין ביאור הלכה תרעב א ד"ה ובלבד, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נח סעיף נב, שאדם שהדליק נרות מפלג המנחה, והנרות כבו לפני צאת הכוכבים, צריך לחזור ולהדליקם ללא ברכה, כיוון שהנרות לא דלקו בזמן החיוב. ועיין שער הציון תרעג לב, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נח סעיף נא, שאדם שכיבה את הנרות בכוונה, צריך לחזור ולהדליקם ללא ברכה.

2. עיין קובץ חכמי לב גיליון א עמ' קעח. ועיין פניני הראי"ה סוף עמ' 426.

3. משנ"ב תרעג כז, חזון עובדיה עמ' קו, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נח סעיף נ.

מצב הנר בשעת ההדלקה

מכיוון ש'הדלקה עושה מצווה', בשעת ההדלקה צריך שהנר יהיה ראוי לדלוק חצי שעה, ולכן בשעת הדלקת הנר, יש לשים לב שיש בו מספיק שמן⁴. אדם שהדליק נרות והתברר שבשעת ההדלקה לא היה בהם מספיק שמן כדי שהנר ידלק חצי שעה, צריך לכבות את הנרות, להוסיף שמן ולחזור ולהדליק את הנרות כראוי. אך לא יברך שוב, כי יש חולקים על דין זה, וסוברים שאין צורך שהנר יהיה ראוי לדלוק חצי שעה, ואף שאין הלכה כדבריהם, לעניין הברכה חוששים לדעתם, שכלל גדול בדינו: ספק ברכות להקל⁵.

כמו כן יש להניח את הנרות במקום שהרוח לא תכבה אותם במשך חצי שעה. ואם הנרות הודלקו במקום שיש בו רוח, והם כבו מהרוח, יש לחזור ולהדליקם, אך אין לברך שוב על הדלקתם⁶.

הדלקה בתיבת זכוכית

הנוהגים להדליק נר חנוכה בפתח הבית מבחוץ, נעזרים בדרך כלל בתיבת זכוכית, ובשעת ההדלקה פותחים את דלת התיבה כדי להדליק את הנרות. במצב זה, כשדלת התיבה פתוחה, הרוח נכנסת לתיבה ופעמים שאין הנר ראוי לדלוק באופן זה חצי שעה. לכן יש מן האחרונים

4. שו"ע תרעב ב, ומשנ"ב תרעג כה.

5. שו"ע תרעה ב, ונשמת אדם כלל קנד ס"ק א, ומשנ"ב תרעה ח, וחזון עובדיה עמ' קיב.

6. משנ"ב תרעג כה, חזון עובדיה עמ' קו. ועיין משנ"ב שם, ושער הציון שם ל, שהטעם לכך שאין צריך לחזור ולברך כאשר הנרות כבו מחמת הרוח, הוא משום שאפשר שבשעת ההדלקה לא היה ברור שהנרות יכבו, ועיין שו"ת אז נדברו חלק ו' סימן יב אות ב, ומשנה אחרונה תרעג הערה מט, שבדין זה המשנ"ב לא כתב שאין צריך לחזור ולברך מהטעם שהובא בפסקה הקודמת (שיש סוברים שיוצאים ידי חובה בנר שאינו ראוי לדלוק חצי שעה), כיוון שהמשנ"ב חשש לסברת הנשמת אדם בכלל קנד ס"ק ב, שמקרה זה, שהנר אינו ראוי לדלוק בוודאות אפילו רגע אחד, גרוע יותר מנר שראוי לדלוק בוודאות זמן מה. ועיין משנ"ב תרעג כה, שאם בשעת ההדלקה ניכר שהאש אינה נאחזת בפתילה כראוי, וברור שהנר יכבה במהרה, אינו יוצא בהדלקה זו, וצריך לחזור ולהדליק את הנר כראוי, ועיין ערוך השלחן תרעג טז, שבמקרה זה, צריך לחזור ולברך (אם המדליק דיבר שלא מעניין ההדלקה בין הברכה להדלקה השנייה). ועיין חזון עובדיה עמ' קו, שמשמע שגם במקרה זה אין צריך לחזור ולברך.

שסובר שאין יוצאים ידי חובת המצווה באופן זה⁷. אבל ההלכה כדעת רוב האחרונים, שיוצאים ידי חובה באופן זה⁸, שכן סוף סוף הנרות ידלקו חצי שעה⁹. ועוד, שמכיוון שביד המדליק לסגור את דלת התיבה, והדלקתו היא על מנת לסגור אותה, הרי זו נחשבת הדלקה שאינה עומדת לכבות¹⁰. והרוצה להדר יחסום בגופו את הרוח, באופן שגם בשעת ההדלקה יהיה הנר ראוי לדלוק חצי שעה¹¹.

העברת הנרות ממקום למקום

אין להדליק את הנרות במקום אחד ולהעבירם לאחר מכן למקום אחר, שכן כיוון ש'הדלקה עושה מצווה', הנרות צריכים לעמוד במקום הראוי כבר בזמן ההדלקה. ועוד, שאם יעביר את הנרות ממקום למקום, יִרָאָה הדבר כאילו הנרות הודלקו כדי ליהנות מאורם¹². אבל מותר להזיז קצת את הנרות באופן שניכר שאינו מטלטל אותם כדי ליהנות מאורם¹³. ולכן מותר להזיז קצת את החנוכייה, כדי לפנות מקום לחנוכייה נוספת, וכן מותר להזיז את הנרות לצורכם, כגון כשלפתע החלה לנשב רוח שאינה מצויה, העלולה לכבות את הנרות¹⁴.

7. שו"ת הר צבי אורח חיים חלק ב סימן קיד, בשם מהר"ל דסקין.
8. שו"ת הר צבי שם, הליכות שלמה פרק טו סעיף ו, אשרי האיש פרק לד אות כא, אז נדברו חלק ו סימן יב אות ב, תשובות ונהגות חלק ב סימן שמב אות ח.
9. אז נדברו חלק ו סימן יב אות ב.
10. שו"ת הר צבי אורח חיים חלק ב סימן קיד, הליכות שלמה פרק טו דבר הלכה יא, אשרי האיש פרק לד אות כא.
11. הליכות שלמה פרק טו הערה 25, עיין אשרי האיש פרק לד אות כא.
12. עיין שו"ע תרעה א, ומשנ"ב שם.
13. חוט שני חנוכה עמ' שכ, שו"ת שבט הקהתי חלק ה סימן קיג.
14. מקראי קדש לרב הררי פרק ז סעיף ג, בשם הגר"מ אליהו, הלכות חג בחג פרק ט הערה 26.

כיבוי הנרות

לאחר שהנרות דלקו חצי שעה, מותר לכבות אותם, שהרי כבר התקיימה המצווה¹⁵. ויש מחמירים שלא לכבות את הנרות גם לאחר שהנרות דלקו חצי שעה, כי לדעתם כל השמן שבנר הוקצה למצווה¹⁶, ועוד שבימינו הזמן שתכלה רגל מן השוק מאוחר יותר, וטוב שהנרות ידלקו זמן רב¹⁷.

15. שו"ע תרעב ב.

16. משנ"ב תרעב ז. ועיין משנ"ב שם, שניתן להתנות לפני ההדלקה שרק השמן הדרוש לדלקת הנרות חצי שעה יוקצה למצווה, ואז אפשר לכבות את הנרות לאחר תום זמן זה.

17. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין פרק ח הערה 2.

פרק י הברכות וסדר ההדלקה

ברכות ההדלקה

תיקנו חכמים לברך את ה' לפני עשיית מצווה, כדי להודות לו על כך שזיכה אותנו לקיים את מצוותיו¹, וכדי שהמצווה תיעשה מתוך תשומת לב ובכוונה, ולא כמצוות אנשים מלומדה². וזהו נוסח הברכה לפני הדלקת הנרות: "ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם אשר קידשנו במצוותיו וציוונו להדליק נר חנוכה"³; ונוסח רוב יוצאי אשכנז: "להדליק נר של חנוכה"⁴.

משום חביבות הנס, הוסיפו חכמים ברכה לפני ההדלקה, וזה נוסחה: "ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם שעשה ניסים לאבותינו בימים ההם בזמן הזה". וביום הראשון של חנוכה מברכים גם את ברכת "שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה", כפי שמברכים על כל מצווה המזדמנת פעם בשנה, כדי להודות לה' שזכינו להגיע שוב לימי החנוכה, ולקיים את מצוות נר חנוכה⁵.

1. ספר החינוך מצווה תל ד"ה ואחרי זאת.
2. עיין ריטב"א פסחים ז ב ד"ה וכתב הר"ט, ושפתי כהן לרבי מרדכי הכהן פרשת בא עמ' שלד (מהדורת תשס"ה) ד"ה ולזה תקנו.
3. שו"ע תרעו א, כף החיים תרעו א-ב, חזון עובדיה עמ' קכה, הלכות חגים לגר"ס אליהו פרק נח סעיף ג. ועיין כף החיים שם, שכך הוא הנוסח לפי האר"י הקדוש.
4. משנ"ב תרעו א. ועיין מעשה רב אות רלט, וסידור בית יעקב ליעב"ץ עמ' 368, וערוך השלחן תרעו א, ולוח ארץ ישראל (טוקצ'נסקי), שיש לומר: "להדליק נר חנוכה". ועיין הלכות חגים לגר"ס אליהו פרק נח סעיף ד, שכאשר אדם מברך את ברכת "להדליק נר חנוכה" יכוון להדליק התלהבות בליבו מגודל הנס ומישועת ה'.
5. שו"ע תרעו א. עיין שו"ע שם, ומשנ"ב שם ב, שאדם שהדליק נרות ביום הראשון ושכח לברך "שהחיינו", יברך את ברכת "שהחיינו" באחד הימים הבאים בשעת ההדלקה. ועיין מגן אברהם

הקדמת הברכות להדלקה

הברכות צריכות להיאמר לפני הדלקת הנרות, כמו שאמרו חכמים: "כל המצוות מברך עליהן עובר (-קודם) לעשייתן"⁶, וזאת כדי שהאדם יתקדש על ידי הברכה, ויעשה את המצווה מתוך קדושה⁷. לכן אין להדליק את הנרות תוך כדי הברכות, אלא יש לסיים את הברכות, ומיד לאחר מכן להדליק את הנרות⁸.

אסור להפסיק בדיבור בין הברכה להדלקה⁹, כדי שיהיה ניכר שהברכה מתייחסת למעשה ההדלקה¹⁰. ולכן אדם שהדליק את הנרות וכבה הנר שבידו או נשפך השמן שבנר, לא יבקש מבני ביתו גפרורים או שמן, אלא ייקח אותם בעצמו. ואם ביקש מבני ביתו, אינו צריך לחזור ולברך, מכיוון שהדיבור היה לצורך ההדלקה¹¹. אך אם דיבר – אפילו מילה אחת – בין הברכה להדלקת הנר הראשון בדבר שאינו נוגע להדלקה, צריך לחזור ולברך את ברכת "להדליק נר חנוכה" ואת ברכת "שעשה ניסים"; אך את ברכת "שהחיינו" לא יחזור ויברך, כיוון שיוצאים ידי חובת ברכה זו גם אם אינה נאמרת בצמוד למצווה אלא סמוך לה¹².

תרעו ב, שאדם שלא הדליק נרות ביום הראשון, ויצא בהדלקת אשתו, לא יברך "שהחיינו" כשידליק באחד הימים הבאים, כיוון שהוא יצא ידי חובה בברכה שברכה אשתו, ועיין פרי חדש תרעו א, שחולק, ועיין משנ"ב תרעו ז, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נח סעיף ח, שפסקו כדעת המגן אברהם, ועיין חזון עובדיה עמ' קלח, ושו"ת רבבות אפרים חלק ו סימן תי, בשם הגר"ש אלישיב, ומשנ"ב מהדורת איש מצליח על משנ"ב תרעו ז, בשם הגר"מ סזוז שליט"א, שפסקו כדעת הפרי חדש.

6. פסחים ז ב, שו"ע כה ח.
7. ריטב"א פסחים ז ב ד"ה וכתב הרי"ט, עיין חתם סופר פסחים ז ב. ועיין ריטב"א שם, שכתב טעם נוסף: "כי הברכות מעבודת הנפש, וראוי להקדים עבודת הנפש, למעשה שהוא עבודת הגוף".
8. רמ"א תרעו א, ומשנ"ב שם, חזון עובדיה עמ' ככו, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נח סעיף ג.
9. עיין שו"ע תלב א.
10. עיין ב"י אורח חיים סימן מז ד"ה ואם בא.
11. הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נח סעיף כט.
12. אבני ישפה חלק ה סוף סימן צו, עיין שו"ת הלכות עם הערות תורת המועדים סימן תרעו ס"ק ד. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נח סעיפים כז-כט, שמסתיימת דבריו משמע שצריך לברך שוב גם את ברכת "שהחיינו". ועיין שו"ת מנחת יצחק חלק ד סוף סימן קטו, שאם המדליק הפסיק בדיבור לאחר הדלקת הנר הראשון, אינו צריך לחזור ולברך.

”הנרות הללו”, פיוטים ומזמורים

לאחר הדלקת הנר הראשון נוהגים לומר ”הנרות הללו אנו מדליקים וכו”¹³, ואין באמירה זו הפסק, כי היא שייכת למצווה ומבררת את עניינה¹⁴. מה עוד שלאחר הדלקת הנר הראשון, כבר קיים המדליק את עיקר המצווה¹⁵. ויש נוהגים לומר ”הנרות הללו” לאחר הדלקת כל הנרות, כדי לא להפסיק בין הברכה להדלקת הנרות, והנוהגים כן רשאים להמשיך במנהגם¹⁶.

לאחר הדלקת הנרות, נוהגים לשיר את הפיוט ”מעוז צור ישועתי”, שמוזכר בו נס פך השמן. ויוצאי ספרד וחלק מיוצאי אשכנז נוהגים לומר את הפרק ”מְזִמֹר שִׁיר חֲנֻכַּת הַבַּיִת לְדָוִד וכו”¹⁷, שמזכירים בו את חנוכת בית המקדש¹⁸, וכן את הפרק ”לְמַנְצַח בְּנִגִּינַת מְזִמֹר שִׁיר וכו”¹⁹, שנכתב ברוח הקודש על מלחמת החשמונאים ביוונים²⁰.

מנהג טוב להישאר אצל הנרות בחצי השעה הראשונה, ולשיר שירי הלל והודאה²¹, וההבטה בנרות משפיעה על האדם קדושה וברכה²².

13. שו”ע תרעו ד, ומשנ”ב שם, חזון עובדיה עמ’ קל.

14. חתן סופר חנוכה עמ’ מא, עיין נטעי גבריאל פרק כט הערה א, ירושלים במועדיה עמ’ רלב הערה 127.

15. עיין שו”ת מהרש”ל סימן פה ד”ה מדליקין, שו”ת מנחת יצחק חלק ד סוף סימן קטו.

16. משנ”ב תרעו ח.

17. תהילים פרק ל.

18. עיין צרור המור לרבי אברהם סבע פרשת נח ד”ה ותשב אליו, שמזמור זה נכתב ברוח הקודש על חנוכת בית המקדש בזמן החשמונאים.

19. תהילים פרק סז. כף החיים תרעו ל, ויסוד ושורש העבודה שער יב (שער המפקד) פרק א, ופרדס אליעזר חנוכה עמ’ קפה ואילך ועמ’ קצב ואילך. ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת וישב סעיף כג, ופרדס אליעזר חנוכה עמ’ קעא ואילך, שיש הנוהגים לומר שבע פעמים את הפסוק ”ויהי נועם” (תהילים צ יז) ואת הפרק ”יושב באתר עליון” (תהילים צא).

20. עיין מדרש שוחר טוב לתהילים פרק סז, ושבת הלוי על חנוכה עמ’ קפט.

21. מקור חיים סימן תרעה, ושב יעקב (כץ) סימן כב ד”ה ועוד אף, ויסוד ושורש העבודה שער יב (שער המפקד) פרק א, ומנוחה וקדושה שער התורה פרק ב עמ’ רלו (מהדורת תשע”ד), ותשובות והנהגות חלק א סימן שצד. ועיין תשובות והנהגות שם, שמי שיש לו ילדים, יקפיד יותר לשמוח עמם במצווה.

22. ייטב פנים לחנוכה אות י ואות כט, דברי חיים על התורה מאמרים לחנוכה דף מה א, תשובות והנהגות חלק א סימן שצד. ועיין פרדס אליעזר חנוכה חלק א עמ’ רכו ואילך, שהאריך בזה.

עשיית מלאכה בזמן שהנרות דולקים

נהגו הנשים שלא לעשות מלאכה בחצי השעה הראשונה שהנרות דולקים²³, כדי לא להסיח את הדעת מזכר הנס²⁴, וכדי להבליט שאסור להשתמש בנרות²⁵. והסיבה לכך שרק הנשים נוהגות כן היא משום שעל ידן נעשתה תשועה, שיהודית בתו של יוחנן כהן גדול האכילה את ראש האויבים גבינה כדי שיצמא, ואחר כך השקתה אותו יין עד שהשתכר וגרדם, וכתה את ראשו, וכשראו חייליו שגיבורם מת, ברחו²⁶.

מנהג הנשים להימנע ממלאכה כולל מלאכות האסורות בחול המועד, כגון תפירה או סריגה – וכן מלאכות שנמשכות זמן, כשטיפת הבית²⁷ – אבל לאפות ולבשל מותר²⁸. ויש נשים הנוהגות להימנע מכל מלאכה²⁹.

23. שו"ע תרע א.

24. לבוש תרע א.

25. משנ"ב תרע ד.

26. משנ"ב תרע ג. ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת וישב אות כז, שלפי הקבלה, נשים שייכות להארת ימי החנוכה יותר מאשר גברים, ולכן דווקא הן נהגו שלא לעשות מלאכה בזמן שהנרות דולקים.

27. נר חנוכה פרק א הערה מד, בשם הגר"נ קרליץ.

28. הלכות חנוכה (א"י"ד) פרק א עמ' 4 הערה לה, בשם הגר"ם פיינשטיין, מקראי קודש לרב הררי פרק א הערה ז, בשם הגר"ם אליהו, יומין דחנוכה חידושים על שו"ע סימן תרע עמ' קנב (מהדרת תשס"ג), שונה הלכות עם הערות תורת המועדים סימן תרע ס"ק ח, בשם הגר"ח קנייבסקי, נר חנוכה פרק א הערה מד, בשם הגר"נ קרליץ. ועיין קובץ מבית לוי גיליון י עמ' ג, בשם הגר"ש וזנר, שהמלאכות האסורות הן מלאכות שיש בהן עמל, מלבד מלאכות המטבח, ועיין אור לציון חלק ד פרק מא שאלה א, שהמלאכות האסורות הן מלאכות חשובות, כגון כיבוס ותפירה. ועיין חזון עובדיה עמ' יב. ועיין פניני חנוכה עמ' קלב, שאיסור עשיית מלאכה הוא גם כשהאישה איננה נמצאת במקום הנרות, כגון שהיא בעבודה, ועיין שם, שבמקום צורך גדול, מותר לנשים לעשות מלאכה בזמן זה. ועיין ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' מא, שאיסור המלאכה הוא על כל בעות הבית, ולא רק על עקרת הבית, ועיין שם שהסתפק אם איסור זה נאמר גם לבעות קטנות שלא הגיעו לגיל מצוות. ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת וישב אות כז, וכף החיים תרע ט, וחזון עובדיה עמ' יג, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נט סעיף ד, ומשנ"ב עם הערות איש מצליח על משנ"ב תרע ה, שיש מיוצאות ספרד שנהגו שלא לעשות מלאכה ביום הראשון וביום השמיני של חנוכה.

29. כן כתב לנו הגר"א אריאל שליט"א, ועיין פניני חנוכה עמ' קלא-קלב, בשם הגר"ש אלישיב, ורבבות אפרים חלק א סימן תלו, בשם הגר"ם פישר, שסוברים כן ואוסרים גם לבשל ולאפות, ועיין הליכות שלמה פרק טז הערה 14.

ברכת הרואה את הנר

אדם שלא הדליק נר חנוכה באחד הלילות, ואינו עתיד להדליק באותו לילה, וגם אין מדליקים עבורו בביתו, מברך בשעה שרואה נר חנוכה "שעשה ניסים לאבותינו". ואם דבר זה אירע בלילה הראשון, יברך גם "שהחיינו", וכשידליק למחרת, לא יברך שוב "שהחיינו", שכן כבר יצא ידי חובת הברכה³⁰.

דין זה, שאפשר לברך על ראיית המצווה, לא נאמר בשום מצווה אחרת, לדוגמה, הרואה לולב או סוכה, אינו מברך ברכה. והסיבה שתיקנו ברכה מיוחדת זו בחנוכה היא משום חביבות הנס. וטעם נוסף לכך הוא שיש אנשים שאין להם בית, ואינם יכולים לקיים את מצוות הדלקת הנר, וכדי שיהיו שייכים למצווה, תיקנו להם ברכה על ראיית הנרות³¹.

ברכת הרואה על נרות שכבר דלקו חצי שעה

כמובן, ניתן לברך את ברכת הרואה רק בראיית נר חנוכה, ולא בראיית נר רשות. מסיבה זו, יש סוברים שאין לברך ברכת הרואה על נרות חנוכה שכבר עברה חצי שעה מזמן הדלקתם, שכן מעיקר הדין, כבר מותר לכבותם ולהשתמש לאורם, והרי הם כנר הרשות³². ויש חולקים וסוברים שאפשר לברך על ראייתם, מכיוון שהם מפרסמים את הנס³³, וכן הלכה³⁴.

30. שו"ע תרעו ג. ועיין משנ"ב תרעו ו, שיש פוסקים הסוברים שאדם שאינו מדליק נרות בעצמו וגם אינו משתתף במעות בהדלקת בעל הבית, צריך לברך ברכת הרואה אף אם מדליקים עבורו בביתו, אך אין לנהוג כדעה זו כיוון שכלל בידינו: 'ספק ברכות להקל'.

31. תוספות סוכה מו א ד"ה הרואה.

32. תשובות רבי עקיבא איגר מכתב יד (תשכ"ח) סימן מב, שדי חמד מערכת חנוכה סימן ט אות ג, התעוררות תשובה חלק ג סימן תסח אות א, הליכות שלמה פרק יז דבר הלכה ג: אפשר, חזון עובדיה עמ' קמא, אור לציון חלק ד פרק מו הערה ב, שבט הקהתי חלק ב סימן רלא. ועיין התעוררות תשובה שם, וילקוט יוסף (תש"פ) עמ' תנג, שאם הרואה מסופק אם עברה חצי שעה, לא יברך.

33. שו"ת משפטיך ליעקב (גרינוולד) סימן נו אות ב, אשרי האיש פרק לח אות ז, שו"ת שרגא המאיר חלק ה סימן יט, שו"ת קנין תורה בהלכה חלק ז סימן נא-ב.

34. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין הליכות שלמה פרק יז סעיף א, וחזון עובדיה עמ' קמ, אשרי האיש פרק לח אות ז, שאפשר לברך את ברכת "שעשה ניסים" בראיית נרות ההידור.

ברכת הרואה על נרות בית הכנסת

נרות חנוכה שהודלקו בבית הכנסת³⁵, יש מן האחרונים הסוברים שאין לברך ברכת הרואה בראייתם, כיוון שהדלקתם אינה מעיקר הדין, אלא מכוח מנהג בלבד³⁶. ויש חולקים וסוברים שניתן לברך ברכת הרואה על ראייתם, מכיוון שנרות אלו הודלקו לשם פרסום הנס, והמנהג להדליק בבית הכנסת הוא מנהג מקובל בכל תפוצות ישראל, ומברכים עליו³⁷.

35. עיין פרק יג.

36. אגרות משה חלק אורח חיים א סימן קצ"ה וצריך לומר, שלמי מועד עמ' רכד, אשרי האיש פרק לח אות ז, שו"ת קנין תורה חלק ה סוף סימן עד, ירושלים במועדיה עמ' רלא.

37. התעוררות תשובה חלק ג סימן תס, שו"ת מנחת אלעזר חלק ב סימן סח, חזון עובדיה עמ' קמג.

פרק יא

הדלקת נרות למי שאינו שוהה בביתו

בחנוכה, רבים נוסעים לבקר בני משפחה, ויש ערך חיובי לכך שבני משפחה מתקבצים יחד לחגוג את החג ולהודות לה' על הניסים שעשה לנו¹. בעקבות זאת פעמים רבות מתעוררת השאלה היכן להדליק את הנרות. בפרק זה יבוארו תחילה עקרונות הדין, ולאחר מכן יישומו במצבים שונים.

את נרות החנוכה יש להדליק דווקא סמוך לביתו של המדליק, לא במרחב ציבורי, ולא בבית של אדם אחר². לכאורה נראה כי עדיף היה להדליק את הנרות במקום ציבורי, באמצע הרחוב או בכיכר העיר, שהרי עיקר המטרה בהדלקה היא לפרסם את הנס, וכשמדליקים את הנרות במקום ציבורי, הנס מתפרסם הרבה יותר. למרות זאת, חכמים תיקנו להדליק את הנרות דווקא סמוך לבית. ורמז יש בדבר, שהפצת האור למעגלים סביבנו צריכה לבוא מתוך עולם פנימי מבוסס ויציב. אדם שינסה להפיץ אור סביבו כשעולמו הפנימי רעוע, ריק ומדולדל, לא יצליח. הבית מסמל חוזק ויציבות, והדלקה דווקא סמוך אליו מלמדת שראשית על האדם להתמלא באור ולבנות בעצמו עולם רוחני עשיר ויציב, ורק מתוך כך הוא יוכל להפיץ אור סביבו³. ועוד טעם להדלקת

1. עיין רבנו בחיי שמות יב כא ד"ה למשפחותיכם.

2. ס"ז תרעז ב.

3. עיין מאורות נריה חנוכה עמ' 58.

פרק יא - הדלקת נרות למי שאינו שווה בביתו

הנרות סמוך לבית, שהיוונים רצו לטמא את הבית היהודי הטהור, ולכן מדליקים נרות בפתח הבית, לחזק את קדושת הבית היהודי.⁴

משפחה המתארכת אצל אחרים אך ישנה בביתה

כיוון שצריך להדליק את נרות החנוכה דווקא בבית, בני משפחה שנמצאים אצל קרובים או חברים בזמן ההדלקה, ומתכננים לחזור לישון בביתם, צריכים להדליק נרות בביתם, ולא בבית קרוביהם או חבריהם.⁵ ולכן לכתחילה יתכננו את נסיעתם באופן כזה שיוכלו להדליק את הנרות בביתם בזמן. ואם יש קושי בדבר, ידליקו נרות מזמן פלג המנחה (כארבעים וחמש דקות לפני השקיעה), שכן כפי שכבר למדנו, בשעת הדחק אפשר להדליק נרות מזמן פלג המנחה ואילך.⁶ ואם גם זה אינו אפשרי, ידליקו נרות בשעה שיחזרו הביתה.⁷ וטוב יותר שיבקשו מאחד השכנים שידליק עבורם את הנרות בזמן,⁸ וישתדלו לשמוע את הברכות בבית שהם מתארחים בו, ויצאו בזה ידי חובת הסוברים שכל אדם שאינו מדליק נר בעצמו, צריך לברך ברכת "שעשה ניסים" כאשר הוא רואה את נרות החנוכה.⁹

משפחה המתארכת וישנה בבית המארחים

בני משפחה שמתארחים אצל קרובים או ידידים, ומתכננים לישון אצלם בלילה, הרי שבית קרוביהם או ידידיהם נחשב ביתם לאותו יום.¹⁰ אם הם

4. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

5. משנ"ב תרעז יב.

6. עיין פרק ו.

7. עיין פרק ו. ועיין שם הערה 39, שהדלקה בפלג המנחה עדיפה על הדלקה בשעה מאוחרת בלילה.

8. עיין פרק ו. ועיין שם הערה 39, אם השליח צריך לברך במצב כזה.

9. עיין משנ"ב סימן תרעב ס"ק י וסימן תרעז ס"ק ו וסימן תרעז ס"ק ד, ומקראי קודש לגרצ"פ פרנק סימן לב הגהות הררי קודש, ומשנה אחרונה על משנ"ב תרעה ט, וילקוט יוסף (תש"פ) עמ' תקד.

10. הליכות שלמה פרק יד דבר הלכה לג, קובץ מבית לוי גיליון י עמ' י, בשם הגר"ש ווזנר, חובת הדר הלכות חנוכה פרק א הערה נו, תורת היוולדת (תשע"ו) פרק נז הערה ג, בשם הגר"ב זילבר, חוט

מיוצאי אשכנז, ידליקו נרות בעצמם, כדין המהדרין מן המהדרין¹¹, ואם הם מיוצאי ספרד (הנוהגים שרק בעל הבית מדליק נרות), בעל הבית יזכה להם חלק בשמן, ועל ידי זה ייעשו שותפים בהדלקתו, ויצאו בה ידי חובה¹². ולכתחילה ישתדלו לשמוע את הברכות מבעל הבית¹³.

וכן דינם של ילדים נשואים המתארחים אצל הוריהם וישנים אצלם. אם הם מיוצאי אשכנז ידליקו נרות בעצמם, כמנהג המהדרין מן המהדרין. ואם הם מיוצאי ספרד, יצאו בהדלקת בעל הבית. ולכתחילה ישתדלו לשמוע את הברכות מבעל הבית.

רווק המתארח אצל אחרים

רווק המתארח אצל אחרים וישן אצלם, אם הוא מיוצאי אשכנז ידליק

שני עמ' שי, תשובות והנהגות חלק ג סימן רטו אות ח. ועיין פניני חנוכה עמ' קב, בשם הגר"ש אלישיב, שחולק וסובר שהמתארח באיזה מקום יום או יומיים, אותו מקום אינו נחשב ביתו, ועליו למנות שליח שידליק עבורו בביתו הקבוע, ורק אם מתארח באותו מקום רוב ימי החנוכה, נחשב המקום כביתו, ויכול להדליק בו נרות.

11. משנ"ב סימן תרעז א.

12. שו"ע תרעז א, והליכות שלמה פרק יג סעיף ז. ועיין שו"ע תרעז א, שכדי להשתתף בהדלקת בעל הבית, יש לקנות חלק מהשמן בפרוטה, ועיין משנ"ב תרעז ג, ושער הציון שם ט, שאפשר שבעל הבית ייתן לאורח חלק מהשמן במתנה, והוא יגביה את השמן ויקנה בכך חלק ממנו. ועיין כף החיים תרעז ג, בשם ספר גן המלך, וחזון עובדיה עמ' קמה, ואור לציון חלק ד פרק מז שאלה ג, וירושלים במועדיה עמ' רלז, בשם הגר"ז אוירבך, שאורח הסמוך על שולחן בעל הבית, אינו צריך להשתתף במועות, כיוון שבזדאי בעל הבית מזכה לו חלק בנרות, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, ועיין הגר"ש"א אלפאנדרי בקובץ המועדים חנוכה (תשס"ב) עמ' עה, שחולק על זה, ועיין כף החיים שם, ותורת המועדים סימן ב הערה יא, בשם הגר"ע יוסף, שטוב שאורח הסמוך על שולחן בעל הבית יחמיר, וייתן פרוטה לבעל הבית, או שיבקש מבעל הבית שייתן לו חלק מהשמן במתנה, ויגביה את השמן, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין תורת המועדים סימן ב סעיף יב, שאורח שאינו סמוך על שולחן בעל הבית יכול להדליק נרות בעצמו, גם לפי מנהג יוצאי ספרד. ועיין שו"ע תרעז א, שאורח שמתארח בחדר שיש לו פתח לרשות הרבים, צריך להדליק נרות בפתח החדר, כדי שלא יחשדו בו שאינו מדליק נרות, ועיין חזון עובדיה עמ' קמד, ומשנ"ב עם הערות איש מצליח על שו"ע תרעז א, ונר ציון פרק ו סעיפים יב-יג, שבזמן הזה, שרבים מדליקים נרות בתוך הבית, העדר נר בפתח הבית אינו מעורר חשד, ואין צורך להדליק בפתח החדר.

13. עיין משנ"ב סימן תרעב ס"ק י וסימן תרעו ס"ק ו וסימן תרעז ס"ק ד, ומקראי קודש לגרצ"פ פרנק סימן לב הגהות הררי קודש, ומשנה אחרונה על משנ"ב תרעה ט, וילקוט יוסף (תש"פ) עמ' תקד.

פרק יא - הדלקת נרות למי שאינו שווה בביתו

נרות בעצמו, כדין מהדרין מן המהדרין¹⁴. ואם הוא מיוצאי ספרד, אם הוא סמוך על שולחן אביו, כגון שהוא נער צעיר, הרי הוא יוצא בנרות שאביו מדליק בבית¹⁵; ואם הוא אינו סמוך על שולחן אביו, כגון שהוא גר כל השנה בדירה משל עצמו, ישתתף עם בעל הבית בהדלקה¹⁶, ולכתחילה ישמע ממנו את הברכות.

מקום ההדלקה - במקום אכילתו של האדם

לפעמים כשמתארחים אצל אחרים, אוכלים בבית המארחים וישנים בבית אחר. במקרה זה מתעוררת השאלה היכן להדליק את הנרות – במקום האכילה או במקום השינה. ההלכה היא שיש להדליק את הנרות במקום האכילה, שכן האכילה עיקר¹⁷.

אדם שמתארח בחנוכה בבית מלון, ידליק נרות בחדר שהוא ישן בו ולא בחדר האוכל, כי החדר שהוא ישן בו שכור ומיוחד לו, ובעלותו ניכרת בו

14. משנ"ב תרעז א. בחורה רווקה יוצאת אשכנז המתארחת אצל אחרים, תשתתף עם בעל הבית, כיוון שנשים אינן מקפידות להדליק בעצמן, ואם היא רוצה להדליק בעצמה, רשאית להדליק ולברך כמבואר לעיל פרק ה הערה 16.

15. חזון עובדיה עמ' קנו, אור לציון חלק ד פרק מז שאלה א. ועיין הליכות שלמה פרק יג דבר הלכה יג, שכן הסמוך על שולחן אביו יוצא בהדלקתו, רק אם האב מדליק נרות בעצמו, אך אם האב מתארח במקום אחר ומשתתף במעות עם בעל הבית, והבן נמצא במקום אחר, אין הוא יוצא בהדלקת אביו. ועיין נר ציון (בן סניור) חנוכה פרק ה סעיף טו, שאבי המשפחה הנמצא מחוץ לביתו ומדליק שם נרות, רק בני הבית שנמצאים איתו יוצאים בכך, אבל בני הבית שאינם איתו, אינם מצטרפים אליו, וצריכים להדליק בעצמם, וכן משמע מהליכות שלמה פרק יג דבר הלכה אות יא ואות יג.

16. שו"ע תרעז א. ועיין הערה 12.

17. עיין רמ"א תרעז א, ונר חנוכה (ספטימוס) פרק ד הערה מג, בשם החזון איש, ושו"ת אז נדברו חלק ז סימן סט, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין ארחות רבנו (תשע"ד) חלק ג עמ' קנד, בשם הגר"י קנייבסקי, ושבות יצחק חנוכה פרק ז עמ' יד (בעמודים שבסוף הספר). בשם הגר"ש אלישיב, וקובץ מבית לוי גיליון י עמ' י, ונר חנוכה (ספטימוס) פרק ד הערה מג, בשם הגר"י קרליץ, שחולקים וסוברים שיש להעדיף את מקום השינה שהוא מיוחד לו, ודברי הרמ"א שהובאו לעיל, שיש להעדיף את מקום האכילה, אמורים כשמקום האכילה מיוחד לו, ולא כשאוכל אצל אחרים. ועיין חזון עובדיה עמ' קמד, ומשנ"ב עם הערות איש מצליח על שו"ע תרעז א, ונר ציון פרק ו סעיפים יב-יג, שאף שהשו"ע שם חולק וסובר שידליק במקום שישן בו משום חשד, בזמן הזה, שרבים מדליקים בפנים, לא שייך חשד.

יותר¹⁸. ואם אין מתאפשר לו להדליק בחדר שבו הוא ישן, ידליק בחדר האוכל¹⁹ או בלובי המלון²⁰.

הדלקה במוצאי שבת למתארחים בשבת

בני משפחה שהתארחו בשבת אצל קרובים או חברים, ובדעתם לחזור לביתם במוצאי שבת, נחלקו הפוסקים איפה עליהם להדליק נרות במוצאי שבת. יש סוברים שעליהם להמתין ולהדליק נרות בביתם הקבוע, ואין הם יכולים להדליק במקום שהתארחו בו, כיוון שמקום זה אינו ביתם, מאחר שהם עתידים לעזוב אותו ולישון בביתם הקבוע²¹. ויש סוברים שעליהם להדליק נרות במוצאי שבת בבית שהתארחו בו, כיוון שכל עוד לא יצאו חזרה לביתם, המקום שהתארחו בו נחשב עדיין ביתם, ואין להם להתעכב ולדחות את קיום המצווה²², ויקפידו לשהות שם חצי שעה לאחר ההדלקה²³. להלכה, יש להדליק נרות בבית שהתארחו בו, ויאכלו שם משהו, וכשיגיעו לביתם שוב ידליקו נרות ללא ברכה, כדי לצאת ידי כולם²⁴.

18. אור לציון חלק ד פרק מז שאלה ח, תשובות והנהגות חלק ג סימן רטו אות יד, וכעין זה באגרות משה אורח חיים חלק ד סימן ע אות ג. ועיין ימי החנוכה (שכטר) עמ' קנה, בשם הגר"י קרליץ, ומשנ"ב עם הערות איש מצליח על משנ"ב תרעז יא, בשם הגר"ס מזוז שליט"א, שחולקים וסוברים שיש להדליק בחדר האוכל. ועיין תשובות אביגדר הלוי עמ' תמב, שיש להדליק בפתח בית המלון.

19. עיין תשובות והנהגות חלק ג סימן רטו אות יד. ועיין אור לציון חלק ד פרק מז שאלה ח, שחולק וסובר שאין יוצאים ידי חובה בהדלקה בחדר האוכל, כיוון שחדר האוכל של המלון אינו מושאל לו.

20. שו"ת משנת יוסף חלק יג סימן רכח, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין שו"ת משנת יוסף שם, שכאשר לא ניתן להדליק בחדר השינה, עדיף להדליק בלובי מאשר בחדר האוכל, כיוון שהלובי עומד לשימוש דיירי המלון בכל עת, מה שאין כן חדר האוכל.

21. שלמי תודה חנוכה סימן כג אות ב, בשם החזון איש, חזון עובדיה עמ' קנה. ועיין תשובות והנהגות חלק א סימן שצא, שאם האורחים עתידים לחזור לביתם לפני שתכלה רגל מן השוק, ידליקו בביתם, ואם יחזרו לביתם לאחר שתכלה רגל מן השוק, ידליקו בבית שבו התארחו, ועיין חוט שני עמ' שי אות ג, וחובת הדר פרק ב הערה סה, שכתבו כעין זה.

22. הליכות שלמה פרק יד סעיף יט, פניני חנוכה עמ' קיא, בשם הגר"ש אלישיב, ירושלים במועדיה עמ' רסג.

23. הליכות שלמה שם, ירושלים במועדיה שם.

24. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

נשוי שאינו בביתו

אדם נשוי שאינו נמצא בביתו, כגון חייל בשירות מילואים, או אדם שיצא לעסקיו וישן במלון, יוצא ידי חובת הדלקת נרות בהדלקת אשתו²⁵. ואפילו אם הוא רוצה להדליק נרות בעצמו, אינו רשאי לברך על הדלקתו, משום שהוא נפטר בהדלקת אשתו בעל כורחו; זוהי דעת מרן השלחן ערוך, וכך נוהגים יוצאי ספרד²⁶. אבל לדעת הרמ"א, אדם נשוי יכול להחליט שאינו רוצה לצאת בהדלקת אשתו, וראוי שיעשה כן וידליק נרות בעצמו כדי להיות מהמהדרין מן המהדרין²⁷. וכדי להימנע מחשש ברכה לבטלה, יקפיד להדליק את הנרות לפני הדלקת אשתו²⁸; וכן נוהגים יוצאי אשכנז²⁹.

בחורי ישיבה

בחורי ישיבה יוצאי אשכנז המתגוררים בפנימייה בישיבה, ידליקו נרות בברכה בישיבה, כדין מהדרין מן המהדרין. ולגבי בחורי ישיבה יוצאי ספרד, התעוררה מחלוקת: יש סוברים שבחור ישיבה נחשב בן הסמוך על שולחן אביו, ויוצא בהדלקתו³⁰. זאת כיוון שגם בתקופת הלימודים הוא מבקר מדי פעם בבית ההורים, ובימי 'בין הזמנים' הוא חוזר הביתה, וכן כאשר הוא אינו מרגיש בטוב, הוא נוסע להתחזק בבית הוריו³¹. ואף אם

25. שו"ע תרעז א, ומשנ"ב שם.

26. בית יוסף סימן תרעז ד"ה כתוב בתרומת הדשן, חזון עובדיה עמ' קמט-ק, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נח סעיף יד, אור לציון חלק ד פרק מז הערה א ד"ה ובחור הפטור, משנ"ב עם הערות איש מצליח על רמ"א תרעז ג, בשם הגר"ם מזוז שליט"א.

27. רמ"א תרעז ג.

28. משנ"ב תרעז טז.

29. עיין רמ"א שם, ומשנ"ב שם.

30. הליכות שלמה פרק יד סעיף יב, חזון עובדיה עמ' קמז, מקראי קודש לרב הררי פרק ט הערה פט, בשם הגר"י צדקה והגר"ש ישראל, אור לציון חלק ד פרק מז הערה א, בשם הגר"ע עטייה. ועיין אור לציון שם, שכן מנהג יוצאי ספרד. ועיין חזון עובדיה עמ' קמט, ואור לציון חלק ד פרק מז הערה א ד"ה ובחור הפטור, שבחור ישיבה יוצא ספרד שרוצה להחמיר ולהדליק נרות בישיבה, אינו רשאי לברך, כיוון שהוא יוצא בהדלקת אביו בעל כורחו, ועיין תבואות שם"ש חלק א סימן ז, שחולק.

31. אור לציון שם הערה א, מקראי קודש לרב הררי פרק ט הערה צג, בשם הגר"ם אליהו, ילקוט

אינו נחשב סמוך על שולחן אביו, יש מקום לומר שהוא יוצא ידי חובה בנרות שמדליקים בבית המדרש³². ויש חולקים וסוברים שבחור ישיבה אינו נחשב בן הסמוך על שולחן אביו, ואינו יוצא בהדלקת אביו, שכן רוב השנה הוא גר בישיבה, ומקום לימודו של אדם הוא עיקר קביעותו³³. והדרך המובחרת לבני ישיבה יוצאי ספרד היא שישתתפו בהדלקה עם בחור יוצא אשכנז שמדליק בחדרם או בחדר האוכל, וישמעו ממנו את הברכות, ויצאו בזה ידי כולם³⁴.

לגבי מקום ההדלקה לבחורי ישיבה, נחלקו בדבר גדולי הדור. יש סוברים שבחורי ישיבה צריכים להדליק נרות בחדר האוכל, כיוון שכפי המבואר לעיל, אדם האוכל בבית אחד וישן בבית אחר צריך להדליק במקום האכילה, שהוא עיקר³⁵. ויש סוברים שעדיף שכל תלמיד ידליק בחדרו בפנימייה³⁶, כיוון שהחדר בפנימייה מיוחד לו, מה שאין כן חדר האוכל, שאין לתלמיד זכויות בו, והתלמידים אינם יכולים לשהות בו כרצונם³⁷.

יוסף (תש"פ) עמ' תעד ואילך.

32. חזון עובדיה עמ' קמו.

33. מעשה איש חלק ד עמ' קלא, בשם החזון איש, הגר"א שפירא במקראי קודש לרב הררי נספח ב, פניי חנוכה עמ' קטז, בשם הגר"ש אלישיב, מקראי קודש לרב הררי פרק ט הערה צג, בשם הגר"ש משאש, נר חנוכה (ספטימוס) פרק ד הערה יב, בשם הגר"ח קנייבסקי והגר"נ קרליץ.

34. עיין הליכות שלמה פרק יד סעיף יב, ועיין שם דבר הלכה כד, שיתנה שאם הדלקת אביו טובה יותר עבורו, יצא בה ידי חובתו, ואם ההדלקה בישיבה טובה יותר עבורו, יצא בה ידי חובתו. והגר"א אריאל שליט"א כתב לנו שתלמיד ישיבת הסדר שכבר שירת בצבא נחשב לעומד ברשות עצמו גם אם ההורים מסייעים לו, ועליו להדליק בעצמו בין אם הוא מיוצאי אשכנז ובין אם הוא מיוצאי ספרד.

35. תשובות והנהגות חלק ב סימן שמב אות יא, בשם החזון איש והגר"א קוטלר, מקראי קודש לרב הררי פרק ט הערה ק, בשם הגר"י צדקה, חובת הדר פרק א הערה נט.

36. אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן ע אות ג, הליכות שלמה פרק יד סעיף ח, הגר"א שפירא במקראי קודש לרב הררי נספחים א-ב, אשרי האיש פרק לט אות לו, מקראי קודש לרב הררי פרק ט הערות צח-צט, בשם הגר"ש ישראל'י והגר"מ אליהו, תשובות והנהגות חלק ב סימן שמב, ועיין מקראי קודש שם הערה צט, בשם הגר"ש ישראל'י, והגר"א שפירא שם נספח ב, ושונה הלכות עם הערות תורת המועדים תרעא ס"ק יח, בשם הגר"ח קנייבסקי, שכאשר ישנו מסדרון, וחדרים רבים יוצאים אליו, דין המסדרון כדין רשות הרבים, ויש להדליק בפתח החדר, ועיין פניי חנוכה עמ' עח, בשם הגר"ש אלישיב, שחולק וסובר שדין המסדרון כדין חצר, ויש להדליק בפתח בניין הפנימיה, ועיין שונה הלכות שם, בשם הגר"א ל שטיינמן, וחוט שני עמ' שט אות ו.

37. הגר"א שפירא במקראי קודש לרב הררי נספחים א-ב, אשרי האיש פרק לט אות לו, תשובות

פרק יא - הדלקת נרות למי שאינו שווה בביתו

למעשה, טוב יותר להדליק בחדר האוכל, כיוון שהניסיון מלמד שכאשר כל בחור מדליק בחדרו, עלולה להתרחש שרפה, ובחדר האוכל נוח יותר לשמור שההדלקה תיעשה כהלכה ללא חשש נזק³⁸.

דירת רווקים

רווקים הגרים יחד בדירה, ואינם מנהלים מטבח משותף אלא כל אחד אוכל את האוכל שלו, כל אחד מהם עומד בפני עצמו וצריך להדליק נרות בפני עצמו, בין אם הם מיוצאי אשכנז ובין אם הם מיוצאי ספרד. והוא הדין לרווקות הגרות יחד³⁹.

רווקים הגרים יחד בדירה ומנהלים מטבח משותף, דינם כבני משפחה אחת. אם הם מיוצאי אשכנז, כל אחד מהם ידליק נרות בעצמו, כדין המהדרין מן המהדרין. ואם הם מיוצאי ספרד, אחד מהם ידליק, והשאר ישתתפו אתו, וישמעו ממנו את הברכות⁴⁰.

הדלקת נרות לְיִשָּׁן תחת כיפת השמיים או באוהל

היוצא לטייל בחנוכה וישן תחת כיפת השמיים, או חיילים המתאמנים וישנים תחת כיפת השמיים, אינם יכולים להדליק נר חנוכה בברכה, כיוון

והנהגות חלק ב סימן שמב.

38. באהלה של תורה חלק ב סימן קא. ועיין הליכות שלמה פרק יד הערה 28, שכן נהגו בישיבת קול תורה על פי הדרכת הגרש"ז אוירבך, מחשש לשרפה. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שאם בני הישיבה ירצו, יכולים הם להדליק נר אחד מחוץ לפנימייה, באישור ראש הישיבה.

39. עיין באור הלכה תרעז א ד"ה עמו, שכאשר כל אחד מהדָּרִים בבית אוכל משל עצמו, יש מחלוקת בין הפרי חדש ללבוש, אם כל אחד מהדָּרִים בבית חייב להדליק בעצמו (פרי חדש תרעז א), או שאפשר שאחד ידליק נרות והשאר ישתתפו אתו ויצאו בהדלקתו (לבוש תרעז ג). כדי לצאת ידי הספק, ראוי שכל אחד ידליק בעצמו, ואפילו רווקים יוצאי ספרד יכולים לעשות כן, כי אכסנאי שאינו סמוך על שולחן בעל הבית יכול להדליק בעצמו, גם לפי סנהג יוצאי ספרד, כמבואר בתורת המועדים סימן ב סעיף יב, ובמשנ"ב עם הערות איש מצליח על משנ"ב תרעז ג.

40. עיין באור הלכה תרעז א ד"ה עמו. ודין רווקות כדין רווקים, אלא שרווקות יוצאות אשכנז אינן חייבות שכל אחת תדליק נרות בעצמה, אלא הן יכולות שאחת הרווקות תדליק נרות והשאר תשתתפנה איתה, כמבואר בפרק ה, שנשים אינן מקפידות להדליק בעצמן.

שלדעת פוסקים רבים, ניתן לקיים את מצוות הדלקת נרות רק בסמוך לבית⁴¹. לעניין זה דין אוהל כדין בית, ולכן מטיילים או חיילים הישגים באוהל, ידליקו נרות בברכה בפתח האוהל⁴².

41. מקראי קודש חנוכה לגרצ"פ פרנק סימן יח, שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ג סימן יד אות ה, הליכות שלמה פרק יג סעיפים א-ב, הגר"א שפירא במקראי קודש לרב הררי נספח א סעיף 7, חזון עובדיה עמ' קנו, אשרי האיש פרק לט אות י, דבר חברון מועדים עמ' שכד. ועיין הליכות שלמה פרק יג הערה 3, שאין לאדם לצאת לטיול אם על ידי זה הוא יופקע ממצוות נר חנוכה. ועיין ציץ אליעזר חלק טו סימן כט, ושו"ת אז נדברו חלק ז סימן סז, שחולקים וסוברים שהישג תחת כיפת השמיים יכול להדליק ולברך.

42. הליכות שלמה פרק יג הערה 8, מקראי קודש לרב הררי פרק ט הערה קח, בשם הגר"ש ישראל, ונספח א סעיף 7, בשם הגר"א שפירא, עיין חזון עובדיה עמ' שצא, פסקי שמועות עמ' נב-נג, בשם הגר"ש אלישיב והגר"נ קרליץ, וכן כתב לנו הגר"א אריאל שליט"א, והוסיף שהוא הדין לכל מבנה שגבוהה עשרה טפחים, ואפילו שאָה. ועיין הליכות שלמה שם סעיף ב, שצריך שהאוהל יהיה גבוה לפחות עשרה טפחים (שמונים סנטימטר), ויהיה בגודל של לפחות שבעה על שבעה טפחים (חמישים ושישה סנטימטר על חמישים ושישה סנטימטר), ועיין אשרי האיש פרק לט סעיף אות כה, שחולק וסובר שצריך שגודל האוהל יהיה לפחות ארבע אמות על ארבע אמות (מאה תשעים ושניים סנטימטר על מאה תשעים ושניים סנטימטר), ועיין מקראי קודש לרב הררי פרק ט הערה קז, בשם הגר"מ אליהו, שכתב כעין זה, והגר"א אריאל שליט"א הכריע שאין צורך שהאוהל יהיה בגודל של ארבע אמות על ארבע אמות. ועיין הליכות שלמה פרק יג הערה 8, שאוהל עם גג ללא מחיצות נחשב בית. ועיין דבר חברון מועדים עמ' שכד, שחולק וסובר שאוהל אינו נחשב כבית.

פרק יב

הדלקת נרות בערב שבת ובמוצאי שבת

מנחה והדלקת נרות

ראוי להתפלל תפילת מנחה לפני הדלקת הנרות¹, כיוון שתפילת מנחה היא כנגד קרבן תמיד של בין הערביים, והדלקת נרות היא זכר לנס שנעשה במנורה, והקרבת התמיד קודמת להדלקת הנרות במקדש².

בימי חול, הלכה זו קלה ליישום, כיוון שזמן תפילת מנחה הוא לפני השקיעה, ואת הנרות מדליקים לאחר מכן (בשקיעה או בצאת הכוכבים). אך בערב שבת, הלכה זו קשה יותר ליישום, כיוון שבערב שבת מקדימים להדליק נרות כעשרים וחמש דקות לפני השקיעה, ואת תפילת מנחה מתפללים בדרך כלל סמוך לשקיעה. לכן, בערב שבת חנוכה יש להשתדל להתפלל מנחה מבעוד יום. אבל אם אין מניין שמתפללים בו מבעוד יום, אין להתפלל ביחידות לשם כך, כיוון שתפילה במניין חשובה יותר מהקדמת תפילת מנחה להדלקת הנרות; אלא יש להדליק נרות חנוכה ולאחר מכן ללכת להתפלל מנחה במניין בבית הכנסת³.

1. משנ"ב תרעט ב, חזון עובדיה עמ' קעט, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נח סעיף קיד.

2. ברכי יוסף תרעט ב.

3. עיין כף החיים תרעא עט, עיין חזון עובדיה עמ' קעט, עיין באר ישראל (ישראלזון) חנוכה עמ' עד, בשם הגר"ש אלישיב. ועיין שו"ת צור יעקב (הורביץ) חלק א סימן קלו, שמיישב את מנהג העולם שאינם מדקדים להתפלל מנחה מבעוד יום, ומקדימים את הדלקת הנרות לתפילת מנחה.

נרות חנוכה ונרות שבת

מקדימים להדליק את נרות החנוכה לפני שמדליקים את נרות השבת.⁴ ואף שכלל בידינו: 'תדיר ושאינו תדיר, תדיר קודם', ולפי זה היה צריך להקדים את הדלקת נרות השבת, בכל זאת מקדימים את הדלקת נרות החנוכה. הטעם לכך הוא שיש פוסקים הסוברים שבהדלקת נרות השבת, אדם מקבל על עצמו את קדושת השבת, ואסור לו לעשות מלאכה. לדעה זו, אם יקדים אדם להדליק נרות שבת, הוא לא יוכל להדליק את נרות החנוכה לאחר מכן. אמנם יש חולקים על כך, ולדבריהם אין בהדלקת נרות השבת קבלה של השבת, ואף על פי כן מקדימים ומדליקים את נרות החנוכה, כדי לא להיכנס למחלוקת.⁵ ועוד, שאף אם הדבר מותר, אין זה נאה לעשות מלאכה לאחר הדלקת נרות השבת.⁶

גודל נרות החנוכה בערב שבת

בערב שבת, יש להשתמש לצורך נרות חנוכה בנרות גדולים, שייספיקו לדלוק כשעה ורבע. זאת משום שמקבלים שבת כעשרים וחמש דקות לפני השקיעה, ומשך הזמן בין השקיעה לצאת הכוכבים הוא כעשרים דקות, ולאחר צאת הכוכבים, הנרות צריכים לדלוק עוד חצי שעה.⁷

4. שו"ע תרעט א. ועיין פרק ט הערה 1, שאם הנרות כבו לפני כניסת השבת, יש לחזור ולהדליקם, ואם המדליק קיבל שבת, יאמר לחברו שעדיין לא קיבל שבת שידליק את הנרות עבורו.
5. עיין משנ"ב תרעט א. ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת וישב אות כ, ושו"ת בנין שלמה סימן נג, ומשנ"ב עם הערות איש מצליח על שו"ע תרעט א, שגם כאשר האישה מדליקה נרות שבת והבעל מדליק את נרות החנוכה, יש להקדים את הדלקת נרות החנוכה להדלקת נרות השבת.
6. ערוך השלחן תרעט א. ועיין ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' תקלא, שכתב טעמים נוספים להקדמת הדלקת נרות החנוכה לנרות השבת.
7. עיין משנ"ב תרעט ב. עיין חזון עובדיה עמ' נ, שבערב שבת חנוכה יש להדליק את נרות החנוכה כרבע שעה לפני השקיעה, ולאחר מכן להדליק את נרות שבת. עיין לוח ארץ ישראל (טוקצ'ינסקי), והליכות שלמה פרק טז הערה 67, שאף שבירושלים נוהגים רבים להדליק את נרות השבת ארבעים דקות לפני השקיעה, בשבת חנוכה יש להדליק את נרות החנוכה עשרים וחמש דקות לפני השקיעה, ולאחר מכן להדליק נרות שבת, ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נח סעיף קטז, ואשרי האיש פרק לז אות ט, שיש להדליק נרות שבת ארבעים דקות לפני השקיעה כפי הנהוג כל השנה, ואת נרות החנוכה יש הדליק קודם לכן.

הדלקת נרות חנוכה במוצאי שבת

יש הנוהגים להקדים ולהתפלל ערבית במוצאי שבת, כעשר דקות לפני זמן צאת השבת, כדי שיוכלו להדליק נרות חנוכה מיד בצאת השבת⁸. ויש הנוהגים להתפלל ערבית בצאת השבת כרגיל⁹. ולמנהג כולם, בסיום התפילה מזדרזים ללכת הביתה להדליק נרות. וטוב להכין את הנרות למוצאי שבת כבר בערב שבת, כדי שיהיה ניתן להדליק את הנרות סמוך לצאת השבת¹⁰.

בהגיע אדם לביתו, עומדות בפניו שתי מצוות: מצוות הבדלה ומצוות הדלקת נרות חנוכה. יש סוברים שיש להבדיל תחילה ולאחר מכן להדליק נרות חנוכה, שכן כלל בדינו: 'תדיר ושאינו תדיר – תדיר קודם'¹¹. ויש סוברים שיש להדליק נרות חנוכה תחילה, משום מעלת פרסום הנס, וכדי לאחר ביציאת השבת¹². מחלוקת זו אינה מוכרעת, וכל אחד יכול

8. עיין מעשה רב אות רלז, לוח ארץ ישראל (טוקצינסקי). ועיין הליכות שלמה פרק טז הערה 69, ושבות יצחק חנוכה פרק ד אות ב, שהגרש"ז איירבך נהג להדליק נרות במוצאי שבת, כשלושים וחמש עד ארבעים דקות אחר שקיעת החמה, ועל כל פנים, לא יאחר מחמישים דקות לאחר השקיעה, כיוון שחמישים דקות לאחר השקיעה הן כחצי שעה לאחר צאת הכוכבים, ועיקר זמן הדלקת הנרות הוא בחצי השעה הסמוכה לצאת הכוכבים. ועיין עובדות והנהגות לבית בריסק חלק ב עמ' ק, בשם הגר"ז סולוביץ'ק, שזמן הדלקת נרות במוצאי שבת הוא בזמן שבו רגילים להוציא את השבת, ואין צריך לדקדק ולהדליק בחצי השעה הסמוכה לצאת הכוכבים, ועיין מצות ראייה למרן הרב קוק זצ"ל סימן תרפא.

9. אשי ישראל (פויפר) עמ' תשצ (מהדורת תשס"ח) שאלה שפז, בשם החזון איש. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שכל בית כנסת ינהג כמנהגו, והמקדימים להתפלל יכוונו את הזמן שלא יסיימו את התפילה לפני זמן צאת שבת המפורסם בלוחות הזמנים, כדי שלא יטעו להדליק נרות לפני צאת השבת.

10. לוח ארץ ישראל (טוקצינסקי), לוח ההלכות והמנהגים (זלזניק). עיין חזון עובדיה עמ' קפו, וקובץ מבית לוי גיליון י עמ' כא, בשם הגר"ש וזנר, וחוט שני עמ' שיח, שהנוהגים להחמיר במוצאי שבת כשיטת רבנו תם, שלא לעשות מלאכה קודם שיחלפו שבעים ושתיים דקות משקיעת החמה, יחמירו כן גם במוצאי שבת חנוכה, וידליקו נרות לאחר זמן זה, ועיין הליכות שלמה פרק טז דבר הלכה לא, שחולק.

11. ט"ז תרפא א, ועיין ביאור הלכה תרפא ב ד"ה מדליקין, שהרבה אחרונים סוברים כן.

12. מגן אברהם תרפא א, ועיין ביאור הלכה תרפא ב ד"ה מדליקין, שהרבה אחרונים סוברים כן. ועיין משנ"ב תרפא ב, שאדם ששכח לומר "אתה חוננתנו", יאמר "ברוך המבדיל בין קודש לחול" לפני הדלקת הנרות, כיוון שאסור לעשות מלאכה לפני הבדלה.

לנהוג כפי הדרך המועדפת עליו¹³. ורוב יוצאי ספרד נוהגים להקדים את ההבדלה להדלקת הנרות¹⁴.

אין לברך ברכת "בורא מאורי האש" על נרות החנוכה, מפני שאסור להשתמש באורם¹⁵.

13. משנ"ב תרפא ג, ביאור הלכה תרפא ב סוף ד"ה מדליקין.

14. בן איש חי שנה ראשונה פרשת וישב אות כא, עיין כף החיים תרפא ד, חזון עובדיה עמ' קפב, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נח סעיף קכ, אור לציון חלק ד פרק מג שאלה י, קיצור שלחן ערוך (טולידאנו) סימן תרכב סעיף ב. ועיין משנ"ב עם הערות איש מצליח על רמ"א תרפא ב, שיוצאי ספרד נוהגים להקדים את הדלקת הנרות להבדלה, יש להם על מי לסמוך. ועיין שו"ע תרפא ב, שהנוהגים להבדיל בבית הכנסת על הכוס, מקדימים להדליק נרות חנוכה בבית הכנסת לפני ההבדלה, ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נח סעיף קיט, ואור לציון שם הערה י, שבבית הכנסת מקדימים את הדלקת הנרות להבדלה, כדי שהציבור לא יעזוב את הנרות מיד אחרי הדלקתם וילך לו.

15. שו"ע תרפא א.

פרק יג

הדלקת נרות בבית הכנסת ובאירועים

הדלקה בבית הכנסת

בימי החנוכה נוהגים להדליק נרות בבית הכנסת, בין תפילת מנחה לתפילת ערבית¹. מנהג זה נוסד בתקופת הגלות, כאשר לא יכלו להדליק את הנרות על פתחי הבתים מבחוץ, מחמת הסכנה. לכן הנהיגו להדליק

1. שו"ע תרעא ז, ורמ"א שם, ומשנ"ב שם מו. ועיין משנ"ב תרעא מו, שהטעם לכך שמדליקים נרות לאחר תפילת מנחה ולא לאחר תפילת ערבית הוא שלא לעכב את הציבור, שצריך להזדרז ולהדליק נרות בבית. ועיין לוח לארץ ישראל (טוקציינסקי), שיוצאי אשכנז נוהגים להדליק את הנרות אחרי תפילת מנחה, ועיין לוח דינים ומנהגים (אהבת שלום), שיוצאי ספרד נוהגים להדליק את הנרות לפני תפילת ערבית, ועיין משנ"ב עם הערות איש מצליח על רמ"א תרעא ז, שיש מיוצאי ספרד הנוהגים להדליק את הנרות לאחר תפילת ערבית. ועיין משנ"ב תרעא מז, שבערב שבת, אם לא יהיה פנאי להדליק את הנרות אחרי תפילת מנחה, יש להדליקם לפני תפילת מנחה. ועיין שו"ת זבחי צדק חלק ג סימן קיב ד"ה אבל מ"מ, וחזון עובדיה עמ' ע, ואור לציון חלק ד פרק מב שאלה יב, שאפשר לברך ולהדליק בבית הכנסת מזמן פלג המנחה. ועיין אשרי האיש פרק לו אות י, שבית כנסת לעניין זה הוא בית כנסת שמתפללים בו לפחות את רוב התפילות ביום, ועיין חוט שני עמ' שיד, שחולק וסובר שדי בכך שמתפללים בו ערבית בקביעות, ועיין שו"ת הלכות עם הערות תורת המועדים סימן תרעא ס"ק כט, בשם הגר"ח קנייבסקי, שבית כנסת שאין מתפללים בו תפילת ערבית, אין להדליק בו, אף אם מתפללים בו בקביעות שחרית ומנחה. ועיין שו"ת הלכות שם, בשם הגר"ש אלישיב, שאין להדליק ולברך במקום תפילה שאינו בית כנסת, אף אם מתפללים בו בקביעות, ועיין שם, בשם הגר"ח קנייבסקי, שחולק. ועיין שו"ת שבט הלוי חלק ט סוף סימן קמג, שבית הכנסת שיש בו כמה מניינים, ידליקו בברכה רק פעם אחת, ועיין שו"ת הלכות עם הערות תורת המועדים סימן תרעא ס"ק כט, בשם הגר"ח קנייבסקי, שיש להדליק בברכה בכל מניין, או שיתנו בנרות כמות גדולה של שמן, שהנרות ידלקו עד סוף המניין האחרון.

נרות בבית הכנסת, שרבים מצויים שם, כדי לפרסם את הנס ברבים². ועוד טעם למנהג, שבית הכנסת נקרא 'מקדש מעט', והדלקת הנרות בו מזכירה את הנס שנעשה במנורה בבית המקדש³.

אף שהדלקת הנרות בבית הכנסת היא מנהג, מברכים עליה⁴. ליוצאי אשכנז אין בכך חידוש, שכן הם מברכים גם על אמירת ההלל בראש חודש, שגם היא מנהג⁵. אך רבים מיוצאי ספרד אינם מברכים על אמירת ההלל בראש חודש, כיוון שאמירתו היא מנהג, ולכן עבורם יש בכך חידוש. והטעם לכך שמברכים על מנהג זה הוא שהדלקת הנרות בבית הכנסת היא הרחבה לחובת הדלקת הנרות שבבית, ועל מנהג כזה, גם יוצאי ספרד מברכים⁶.

מניחים את הנרות בבית הכנסת בצד דרום, ומסדרים אותם ממזרח למערב, בדומה למנורת המקדש, שעמדה בצד דרום ונרותיה היו סדורים

2. שו"ת הריב"ש סימן קיא.
3. ספר המנהיג הלכות חנוכה סימן קמח עמ' תקלא (מהדורת מוסד הרב קוק). ועיין בית יוסף סימן תרעא ד"ה ומ"ש שמניחין, שכתב טעם נוסף למנהג זה.
4. שו"ע תרעא ז. עיין שו"ת זרע אמת חלק א סימן צו, שאדם שהדליק נרות בביתו, יכול לאחר מכן להדליק נרות בבית הכנסת, ויברך את כל הברכות, וגם את ברכת "שהחיינו". ואף שכבר בירך את הברכות בביתו, הברכות בבית הכנסת תוקנו בשביל לפרסם את הנס בציבור. ועיין שו"ת ציץ אליעזר חלק יג סימן סט, ושו"ת קנין תורה בהלכה חלק ד סימן פג, שדין זה נכון גם כאשר כל המתפללים כבר בירכו "שהחיינו" בביתם, כגון כאשר נר ראשון של חנוכה חל בשבת, שמקדימים ומדליקים נרות בבית, ולאחר מכן באים לבית הכנסת, ומדליקים נרות בבית הכנסת. ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת וישב אות יא, וכף החיים תרעא עה, וחוט שני עמ' שיד, ותשובות והנהגות חלק ב סימן שמא, שחולקים וסוברים שאם כל המתפללים כבר בירכו "שהחיינו" בביתם, יש לברך רק את ברכת "להדליק נר חנוכה" ואת ברכת "שעשה ניסים", אך אין לברך שוב את ברכת "שהחיינו". ועיין חזון עובדיה עמ' נו, ואור לציון חלק ד פרק מב שאלה טז, שחולקים וסוברים שבמצב זה, גם את ברכת "שעשה ניסים" אין לברך. ועיין משנ"ב תרעא מד, שביום הראשון של חנוכה אין לכבד בהדלקת הנרות אדם שהוא בשנת אָבְּל על אחד מהוריו, כיוון שאין זה ראוי שאדם אָבְּל יברך ברכת "שהחיינו" במעמד ציבורי, ועיין חזון עובדיה עמ' ס, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נח סעיף לא, שיוצאי ספרד אינם נזהרים בזה.
5. משנ"ב תרעא מד.
6. מנחת שלמה (מכון אוצרות שלמה) חלק ב סימן נג אות ב ד"ה ומיהו בעיקר, חזון עובדיה עמ' מג. ועיין שו"ת שבט הלוי חלק א סימן קפה אות א, שכתב כעין זה. ועיין חזון עובדיה שם, שהביא טעמים נוספים לכך.

פרק יג - הדלקת נרות בבית הכנסת ובאירועים

ממזרח למערב⁷. ויש נוהגים להניח את הנרות בכותל שמימין לארון הקודש, אף כאשר כותל זה אינו מכוון לצד דרום⁸.

המנהג להדליק בברכה בבית הכנסת הוא רק כאשר נוכחים בו עשרה אנשים, כי מטרת ההדלקה בבית הכנסת היא לפרסם את הנס ברבים, ופחות מעשרה אינם נחשבים רבים⁹.

יש נוהגים להדליק נרות בבית הכנסת גם בתפילת שחרית, כיוון שיש סוברים שבמנורת המקדש הדליקו נרות גם בבוקר¹⁰. ועל הדלקה זו אין מברכים¹¹.

7. שו"ע תרעא ז, ורמ"א שם, ומשנ"ב שם. ועיין שו"ת בצל החכמה חלק ב סימן נ סוף אות ו, ושונה הלכות עם הערות תורת המועדים תרעא ס"ק ל, בשם הגר"ש אלישיב, וירושלים במועדיה עמ' רגא, שיש להניח את הנרות בצד דרום, גם כאשר כיוון התפילה אינו למזרח. ועיין משנ"ב שם מג, שהמדליק עומד כאשר אחוריו לדרום ופניו לצפון, ועיין כף החיים תרעא סט, שמנהג יוצאי ספרד שהמדליק עומד כאשר פניו לדרום ואחוריו לצפון. ועיין משנ"ב תרעא כז, שיש להניח את הנרות במקום גבוה, כדי שייראו היטב לכל הקהל.

8. ימי החנוכה (שכטר) עמ' קו, בשם הגר"נ קרליץ. ועיין שו"ת שבט הלוי חלק ח סימן קנו סוף אות א, וחזון עובדיה עמ' מו, שבמקומות שבהם הקהל מתפזר לביתו לאחר תפילת ערבית, וישנו חשש שהשארית נרות דולקים ללא השגחה תגרום חלילה לשרפה, אפשר לכבות את הנרות, אף שהנרות לא דלקו חצי שעה.

9. עיין ביאור הלכה תרעא ז ד"ה ויש, חזון עובדיה עמ' נב, הלכות חגים לגר"ס אליהו פרק נח סעיף קכד. ועיין שו"ת רב פעלים חלק ב סימן סב, שנשים מצטרפות לעשרה לעניין זה, ועיין חזון עובדיה עמ' נב שגם קטנים שהגיעו לחינוך מצטרפים לעשרה לעניין זה, ועיין אור לציון חלק ד פרק מב שאלה טו, שחולק וסובר שנשים וקטנים אינם מצטרפים לעשרה. עיין מגן אברהם תרעא י, ומשנ"ב תרעא מז, וביאור הלכה שם ד"ה ויש, וחזון עובדיה עמ' נב, שאם בשעת ההדלקה אין עשרה, אבל ידוע שלאחר מכן, בעוד הנרות דולקים, יבואו עוד אנשים ויהיו עשרה, אפשר להדליק בברכה, ועיין מור וקציעה תרעא ד"ה וכתב במג"א, וכף החיים תרעא עח, ונתיבי עם תרעא ג, והלכות חגים לגר"ס אליהו פרק נח סעיף קכז, ואור לציון חלק ד פרק מב שאלה טו, שחולקים וסוברים שאם אין עשרה בשעת ההדלקה, אין לברך על הדלקת הנרות.

10. שו"ת בני שלמה לגר"ש כהן סימן נג, שו"ת מלמד להועיל חלק א (אורח חיים) סימן קכא, חזון עובדיה עמ' א הערה א, הלכות חגים לגר"ס אליהו פרק נח סעיף קכח. ועיין ירושלים במועדיה עמ' רב, שכתב טעם נוסף, כדי להזכיר לציבור לומר "על הניסים".

11. חזון עובדיה עמ' ב, הלכות חגים לגר"ס אליהו פרק נח סעיף קכח.

ברכה על הנרות באירועים ציבוריים

כאשר מתאספים אנשים רבים באירוע ציבורי או במסיבת חג, ראוי לקיים במקום הדלקת נרות ציבורית, כדי לפרסם את הנס בציבור. אבל אין לברך על הדלקה זו, כיוון שהמנהג להדליק בברכה נאמר רק בבית הכנסת, שהוא 'מקדש מעט' ויש בו דמיון לנס שאירע בבית המקדש, ולא בכל מקום ציבורי¹². ואם רוצים, אפשר לברך את הברכות ללא הזכרת שם ה', ולהבליע את הדילוג בנעימה¹³.

אירוע ציבורי שמתפללים בו תפילת ערבית, יש סוברים שאף בו אין להדליק נרות בברכה¹⁴, ויש חולקים וסוברים שאפשר לברך בו, כשם שמדליקים ומברכים בבית כנסת¹⁵, וכן הלכה¹⁶.

הדלקת נרות בבית למי שהדליק את נרות בית הכנסת

אדם שהדליק נרות בבית הכנסת אינו יוצא בזה ידי חובת המצווה, וצריך לחזור ולהדליק נרות בביתו, שכן כבר למדנו שאדם צריך להדליק נרות

12. הליכות שלמה פרק יז סעיף ד, ציץ אליעזר חלק טו סימן ל, מנחת יצחק חלק ו סימן סה אות ג, ישא יוסף חלק א סימן קלח אות ד, בשם הגר"ש אלישיב, מקראי קודש לרב הררי פרק י הערה כג, בשם הגר"מ אליהו, שבט הלוי חלק ד סימן סה, אור לציון חלק ד פרק מב שאלה יא, שונה הלכות עם הערות תורת המועדים סימן תרעא ס"ק כט, בשם הגר"ח קנייבסקי, חוט שני עמ' שיד, תשובות והנהגות חלק א סימן שצח, ירושלים במועדיה עמ' רנו, דבר חברון מועדים עמ' שיט, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין חזון עובדיה עמ' מז, וש"ת אז נדברו חלק ו סימן עה, ומשנת יעקב (רוזנטל) זמנים חלק ב הלכות חנוכה פרק ג סוף הלכה ד, שחולקים. ועיין שבט הלוי חלק ד סימן סה, וירושלים במועדיה עמ' קצז, ודבר חברון מועדים עמ' שיט, שאין לברך באירוע ציבורי, גם אם יש באירוע אנשים שאינם מדקדקים במצוות ואינם מדליקים נר חנוכה בביתם.

13. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

14. עיין אשרי האיש פרק לו אות י, אור לציון חלק ד פרק מב שאלה יא, קובץ מבית לוי גיליון י עמ' יט, בשם הגר"ש וזנר, שונה הלכות עם הערות תורת המועדים סימן תרעא ס"ק כט, בשם הגר"ח קנייבסקי, חוט שני עמ' שיד, תשובות והנהגות חלק א סימן שצח, ירושלים במועדיה עמ' רנו, דבר חברון מועדים עמ' שיט.

15. מקראי קודש לרב הררי פרק י הערה כג, בשם הגר"מ אליהו.

16. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

דווקא בביתו¹⁷. ואם בהדלקתו בבית הוא מוציא את בני ביתו, יחזור ויברך את כל הברכות, כדי להוציא אותם ידי חובה. אבל אם הוא מדליק רק לעצמו, לא יחזור ויברך את ברכת "שהחיינו", משום שיש סוברים שברכת "שהחיינו" תוקנה על עצם החג, ואינה תלויה בהדלקת הנרות, ולכן בברכה שבירך בבית הכנסת, כבר יצא ידי חובה¹⁸. ויש מי שסובר שכאשר הוא מדליק לעצמו, גם לא יחזור ויברך את ברכת "שעשה ניסים", כיוון שלדבריו, יש לחשוש לדעה שגם ברכת "שעשה ניסים" תוקנה על עצם החג, ואינה תלויה בהדלקת הנר, וכבר יצא ידי חובת הברכה במה שבירך בבית הכנסת¹⁹. והטוב ביותר לכבד בהדלקת הנרות בבית הכנסת אדם נשוי שעתיד להוציא את אשתו בהדלקה שבביתו, ויוכל לחזור ולברך את כל הברכות בביתו, לדעת כולם.

17. רמ"א תרעא ז, ומשנ"ב שם. ועיין הליכות שלמה פרק יד סעיף יג, וירושלים במועדיה עמ' רמג, שבחור ישיבה שהדליק בבית המדרש של הישיבה את הנרות שנוהגים להדליק בבית הכנסת, יצא ידי חובתו בהדלקה זו, ואינו רשאי לחזור ולהדליק נרות בחדרו, כיוון שכל מקום בבניין הישיבה שהוא רשאי להשתמש בו, כשר להדלקת נרות, ועיין אשרי האישי פרק לט סעיף מד, ור חנוכה פרק ז הערה ג, בשם הגר"ח קנייבסקי, שחולקים.

18. משנ"ב תרעא מה, בשם שו"ת זרע אמת, כף החיים תרעא עד, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק נח סעיף קכה, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין אגרות משה אורח חיים חלק א סימן קצ"ד והוצרך לומר, שחולק וסובר שיש לחזור ולברך גם את ברכת "שהחיינו".

19. חזון עובדיה עמ' נד, אור לציון חלק ד פרק מב שאלה טז.

פרק יד

שימוש בנרות

איסור השימוש בנרות

אסור להשתמש באור הנרות, כדי שיהיה ניכר שהנרות הודלקו לשם מצווה, ולא לשימוש כלשהו. סיבה נוספת לכך היא שאסור היה להשתמש בנרות המקדש, ומכיוון שנרות החנוכה הם זכר לנס שנעשה במנורה, דינם שווה¹. ולכן נוהגים להדליק סמוך לכל חנוכייה נר נוסף שנקרא שמש, כדי שאם בטעות ישתמשו לאור הנרות, יהיה זה לאור השמש. ומניחים את השמש גבוה יותר מכל הנרות או מרוחק מעט מהם, כדי שלא יחשבו שהוא מנרות החובה, ויטעו במספר הנרות².

כאשר אור החשמל דולק במקום שדולקים בו הנרות, אין חייבים להניח שמש, כיוון שניכר שהנרות הודלקו לשם מצווה, וגם אין חשש שישתמשו באורם³. אף על פי כן, נוהגים להדליק שמש גם כשאור החשמל דולק⁴, שמא מישהו יכבה את אור החשמל בטעות⁵, וגם משום שלפי הקבלה יש חשיבות בהדלקת השמש⁶.

1. שו"ע תרעג א, ומשנ"ב שם.
2. שו"ע תרעג א, ומשנ"ב שם. ועיין ירושלים במועדיה עמ' רכ, שכאשר כמה אנשים מדליקים נרות סמוך זה לזה, מעיקר הדין מספיק שמש אחד, ועיין שם, והליכות שלמה פרק יד הערה 1, שהמנהג הוא להדליק שמש לכל אחד.
3. הליכות שלמה פרק טז סעיף יג, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נח סעיף פב, ירושלים במועדיה עמ' רכ, קובץ הלכות לגר"ש קמיעצקי פרק יד סעיף ב, דבר חברון מועדים עמ' שכב. ועיין מנחת יצחק ליקוטי תשובות סימן מח, שחולק וסובר שחובה להניח שמש גם כשאור החשמל דולק.
4. עיין הליכות שלמה פרק טז הערה 59, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נח סעיף פב, שונה הלכות עם הערות תורת המועדים תרעג ס"ק ה.
5. עיין הליכות שלמה שם, ושונה הלכות שם.
6. עיין ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' שלח, נר חנוכה (ספטימוס) פרק ה הערה מה.

כאשר כבה השמש, יש להדליקו בגפרורים ולא מנרות החובה, הואיל ונר השמש הוא נר רשות, ואין להשתמש בנרות המצווה כדי להדליקו.⁷

מותר להשתמש בנרות אחר שעברה חצי שעה להדלקתם, מכיוון שכבר התקיימה המצווה⁸. ויש מחמירים שלא להשתמש בנרות כל עוד הם דולקים, כי לא ניכר על הנרות שעברה חצי שעה, והרואים יסברו שהשימוש בהם נעשה בתוך זמן החיוב, ויחשבו שמותר להשתמש בנרות⁹. וראוי להחמיר כדעה זו, כיוון שבימינו חצי שעה לאחר צאת הכוכבים עדיין לא כלתה רגל מן השוק¹⁰.

שיירי השמן והפתילות

שמן שנשאר בבזיכי החנוכייה או פתילות שהשתמשו בהן, אסורים בשימוש של חול, מכיוון שהוקצו למצווה. אמנם לא כל השמן שנמצא בבזיק הוקצה למצווה, אלא רק השמן הדרוש לכך שהנר ידלק חצי שעה. ולכן אם דלק הנר חצי שעה וכבה לאחר מכן, מותר להשתמש בשמן שנשאר לכל צורך, שכן שמן זה לא הוקדש למצווה¹¹. ויש מחמירים שלא להשתמש בשמן שנותר בבזיק, שכן לדבריהם כל השמן שבבזיק הוקצה למצווה¹². ולכן הרוצה להשתמש בשמן שנשאר בבזיכי החנוכייה, טוב שיחשוב בליבו שהוא מקצה למצווה רק את השמן הדרוש להדלקת הנר למשך חצי שעה, ואז יוכל להשתמש בשמן שנשאר ללא פקפוק¹³.

השמן שנשאר בבקבוק אינו מוקצה למצווה, ולדעת הכול הוא מותר בשימוש¹⁴.

7. משנ"ב תרעד ז.

8. שו"ע תרעב ב.

9. משנ"ב תרעב ח.

10. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

11. שו"ע תרעד ד.

12. משנ"ב תרעד יח.

13. משנ"ב סימן תרעב ס"ק ז וסימן תרעד ס"ק יח.

14. חזון עובדיה עמ' קסד.

השימוש האסור בשמן שהוקצה למצווה הוא שימוש של חול, אבל מותר להשתמש בשמן למצווה¹⁵. ולכן, שמן שנשאר בבזיך יכול לשמש להדלקת הנרות של היום הבא¹⁶. ואת השמן שנשאר ביום השמיני שורפים יחד עם הפתילות, כדי שלא ייכשלו וישתמשו בו שימוש אסור¹⁷. ויש שנוהגים לשרוף את השמנים והפתילות ברוב עם, לחיבוב מצווה¹⁸. ואפשר גם לשפוך את השמן לכיור או לזרוק אותו ואת הפתילות בשקית לאשפה¹⁹.

15. חכמת שלמה סימן תרעז סעיף ד ד"ה והנה מותר.

16. משנ"ב תרעז יז. ועיין פסקי שמועות חנוכה עמ' קלד, בשם הגר"נ קרליץ, שמותר להשתמש בשמן שנותר מנר החובה להדלקת נרות ההידור.

17. שו"ע תרעז ד, ומשנ"ב שם.

18. עיין מנהגי פרנקפורט חודש כסליו אות ו, ונטעי גבריאל פרק נז אות ב.

19. פניני חנוכה עמ' קסח, בשם הגר"ש אלישיב, פסקי שמועות חנוכה עמ' קלה, בשם הגר"ח קנייבסקי. ועיין פניני חנוכה עמ' קסט, בשם הגר"ש אלישיב, שעדיף לשרוף את השמן מאשר לשפכו לכיור או לזרוקו לאשפה.

פרק טו

הלכות חנוכה לחיילים

בפרק זה כונסו הלכות הנוגעות למצבים שונים שמזדמנים לחיילים בעת שירותם בחג החנוכה. חלק מן ההלכות כתובות גם בפרקים קודמים, אך הן מובאות כאן שוב במרוכז, כדי להקל על כל חייל למצוא את ההלכות הנוגעות למצבו.

כאשר חייל נמצא בסערת הקרב, כל מחשבותיו צריכות להיות נתונות להצלחתו במשימה, ואל לו להעסיק את מחשבותיו במצוות החג, ובכך לפגוע בריכוז הנצרך למשימותיו. כה רבה היא חשיבות הריכוז במצוות המלחמה, עד שהתורה התירה איסורים שונים, כדי "שיהיה רוח כל איש נכון בקרבו ולא יצער נפשו, כדי שיוכל לעמוד בקשרי מלחמה"¹. אך כאשר החייל אינו נמצא בסערת הקרב, עליו לכונן את צעדיו ולהשתדל לקיים את המצוות המוטלות עליו. זאת ניתן ללמוד מן הנאמר בגמרא, שכאשר יצא יהושע בן נון למלחמת יריחו, הוכיחו מלאך ה' על כך שלא עסק בתורה בזמן שאין נלחמים בו – בלילה². מכאן שגם בעת מלחמה, יש לקיים את המצוות כאשר יש אפשרות לכך.

הלל

בכל יום מימי החנוכה אומרים הלל שלם בברכה³. לכתחילה יש לומר את ההלל בתפילת שחרית אחרי תפילת עמידה⁴, אך בדיעבד ניתן לומר את

1. תורה תמימה דברים פרק כא הערה עב.

2. מגילה ג א.

3. שו"ע תרפג א.

4. עיין שו"ת מהרש"ם חלק א סימן א.

ההלל כל היום⁵. לכן חייל שהיה בפעילות מבצעית ולא אמר הלל בבוקר, יכול לומר את ההלל כל היום, עד הלילה. ואם הגיע זמן מנחה, יש להקדים את תפילת מנחה לאמירת ההלל, כיוון שכלל בידינו: 'תדיר ושאינו תדיר, תדיר קודם'⁶.

זהירות מסכנה בהדלקת נרות חנוכה

מצוות הדלקת נרות חנוכה היא יקרה וחביבה, אך יש להיזהר שלא להדליק נרות כאשר הדלקתם עלולה לגרום לשרפה או לסכנה, כגון סמוך לחומרים דליקים או לחומרי חבלה.

הדלקת נרות לחייל רווק

כמבואר בפרק ה, מנהג יוצאי אשכנז הוא שהמהדרין מן המהדרין מקפידים שכל אחד מבני הבית ידליק נרות בעצמו, ומנהג יוצאי ספרד הוא שהמהדרין מן המהדרין מקפידים שרק אדם אחד ידליק נרות, וכל בני הבית ייפטרו בהדלקתו. לכן חיילים רווקים יוצאי אשכנז הנמצאים בחנוכה בצבא, צריכים להדליק נרות בעצמם כדי להיות מהמהדרין מן המהדרין; וחיילים יוצאי ספרד הנמצאים בחנוכה בצבא, אינם צריכים להדליק נרות בעצמם – אם הם סמוכים על שולחן אביהם, הם יוצאים בהדלקתו, ואם אינם סמוכים על שולחן אביהם, הם יוצאים בהדלקה המרכזית שמדליקים בחדר האוכל בצבא⁷.

5. רמב"ם חנוכה ג ט, שו"ע הרב תפח ג. ועיין חזון עובדיה חנוכה עמ' רלא, ואור אליהו (טובי) פרק ט הערה ז, בשם הגר"ח קנייבסקי, שאדם שלא אמר את ההלל כל היום ונזכר בזמן בין השמשות, יאמר את ההלל בלי ברכה.

6. עיין שו"ת רבבות אפרים חלק ב סוף סימן קכג, ראשי חודשים כהלכתם סימן ט סעיף טז, אור אליהו (טובי) פרק ט סעיף ג.

7. עיין תורת המחנה פרק נד סעיף ה, בשם הגר"ע יוסף והגר"ש עמאר. ועיין שם, בשם הגר"ש עמאר, כמה פרטי דינים בעניין זה: א. חייל שאינו נמצא בחדר האוכל בשעת הדלקת הנרות יוצא ידי חובה, אך ראוי שיימצא בחדר האוכל בשעת ההדלקה כדי לשמוע את הברכות. ב. כאשר מדליקים בשמן השייך לצבא, כל החיילים שותפים בשמן, והם אינם צריכים להשתתף במעות או להגביה את השמן כדי להשתתף בהדלקה (וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א). ג. חייל יוצא ספרד אינו רשאי להתכונן שלא לצאת ידי חובה בהדלקה המרכזית ולהדליק בעצמו. ד. אם

הדלקת נרות לחייל נשוי

חייל נשוי יוצא ידי חובת הדלקת נרות בהדלקת אשתו, בין אם הוא מיוצאי אשכנז ובין אם הוא מיוצאי ספרד⁸. אמנם למנהג יוצאי אשכנז שכל אחד מבני הבית מדליק נרות בעצמו, ראוי שידליק נרות בעצמו, כדי להיות מהמהדרין מן המהדרין⁹, אך ידליק את הנרות לפני הזמן שבו אשתו מדליקה, כיוון שלדעת הבית יוסף, איש יוצא בהדלקת אשתו בעל כורחו, וברכותיו על הדלקה שאחר הדלקת אשתו הן ברכות לבטלה¹⁰. ואף שהרמ"א חולק וסובר שאיש יכול לכוון שלא לצאת בהדלקת אשתו, וברכותיו על הדלקה שאחר הדלקת אשתו אינן ברכות לבטלה, לכתחילה יש לחשוש לדעת הבית יוסף¹¹.

יש סוברים שחייל נשוי יוצא ידי חובה בהדלקת אשתו, בין שהיא מדליקה נרות בביתם ובין שהיא מתארחת אצל אחרים ומדליקה שם נרות¹². ויש חולקים וסוברים שחייל נשוי יוצא ידי חובה בהדלקת אשתו רק כאשר היא מדליקה נרות בביתם, אך כאשר היא מדליקה נרות במקום שאינו ביתם, אין הוא יוצא בהדלקתה. זאת כיוון שיש להדליק את נרות החנוכה בביתו

אחזקת כל היחידות באה מקופה אחת והכל מנהל ביחד, מועילה הדלקה אחת לכולם, ואם לכל יחידה יש מנהל נפרד וחשבון נפרד, כל יחידה ויחידה צריכה להדליק בפני עצמה". ה. אם מדליק הנרות בחדר האוכל התכוון בפירוש להוציא רק את עצמו ולא את שאר החיילים, אין הם יוצאים בהדלקתו. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו, שיש להקפיד להדליק לפחות חנוכיה אחת בחדר האוכל, כדי להוציא את מי שאינו מדליק, וכדי שכולם יראו את הנרות (עיין שו"ע תרעז ב), ואם אין יוצא אשכנז שמדליק נרות בחדר האוכל, יוצא ספרד ידליק את הנרות בחדר האוכל. יש לציין שחייל יוצא ספרד יכול לצאת גם בהדלקת חברו יוצא אשכנז, ואם החבר מדליק בשמן השייך לצבא, אין הוא צריך להשתתף עמו במעות או להגביה את השמן. ועיין חזון עובדיה עמ' קנו-קס, על פי שלחן ערוך תרעז ב, שאם כל החיילים אינם מדליקים נרות, כי כולם יוצאי ספרד הסמוכים על שלחן אביהם, והם גם אינם רואים נרות שמשוהו אחר הדליק - עליהם להדליק חנוכיה אחת בברכה, כדי לראות את הנרות ולפרסם את הנס, ועיין משנ"ב תרעז יד, שחולק.

8. שו"ע תרעז א, ומשנ"ב שם.

9. רמ"א תרעז ג.

10. בית יוסף סימן תרעז ד"ה כתוב בתרומת הדשן, חזון עובדיה עמ' קמט-קו.

11. עיין משנ"ב תרעז טז.

12. מעין אומר חלק ג פרק ז סימן ז. ועיין שם, שאפילו אם האישה אינה מדליקה בעצמה אלא מתארחת אצל אביה ויוצאת בהדלקתו - גם בעלה יוצא בהדלקתו (ועיין יחיה דעת חלק ז סימן קו), ועיין שם סימן יח, שליתר חיזוק, כדאי שהאישה תשתתף עם אביה בשמן, כדי שאביה יתכוון בפירוש להוציא את בעלה. ועיין ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' תק: "יכול להדליק במחנה ולברך".

הקבוע של האדם או במקום מגוריו בחנוכה, והנרות שהאישה מדליקה אינם בביתו של בעלה ואינם במקום מגוריו, לכן אין הוא יוצא בהם ידי חובה¹³; וכן הלכה¹⁴. לכן, חייל נשוי שאשתו מדליקה נרות במקום שאינו ביתם, אם הוא מיוצאי אשכנז, ידליק נרות בעצמו¹⁵, ואם הוא מיוצאי ספרד, יצא ידי חובה בהדלקת הנרות המרכזית בחדר האוכל בצבא¹⁶.

הדלקת נרות לאשת חייל המדליק בצבא

חייל יוצא אשכנז המדליק נרות בצבא¹⁷, יש סוברים שאשתו אינה יכולה לצאת ידי חובה בהדלקתו. זאת כיוון שיש להדליק את נרות החנוכה בביתו הקבוע של האדם או במקום שהוא שוהה בו בחנוכה, ונרות החנוכה שהדליק האיש אינם בבית האישה ואינם במקום שהיא שוהה בו¹⁸. ויש חולקים וסוברים שאשתו יכולה לצאת ידי חובה בהדלקתו, כיוון שאשתו של אדם כגופו¹⁹. להלכה, יש לחשוש לדעה שהאישה אינה יוצאת בהדלקתו של בעלה החייל ועליה להדליק נרות בעצמה בברכה²⁰.

13. עיין שמעתתא דמשה עמ' תסד סימן תרעא אות א, עיין הליכות שלמה פרק יג דבר הלכה יא, עיין מאמר מרדכי לגר"מ אליהו חנוכה פרק יא סעיף כו, עיין אשרי האיש פרק לט אות יד, שלמי תודה (פלמן) חנוכה סימן יט אות ג עמ' קפג, בשם הגר"א"ל שטיינמן, הגר"ח קנייבסקי והגר"ן קרליץ. ועיין פרק ה הערה 12.

14. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין באהלה של תורה חלק ב סימן ק.

15. עיין פרק ו הערה 39, שבמקום הצורך אפשר להדליק נרות על ידי שליח, לכן חייל שאינו יכול להדליק נרות במקום שהותו בצבא, ימנה שליח שידליק נרות בפתח ביתו.

16. או בהדלקת חברו יוצא אשכנז שמתכוון להוציא, ואם החבר מדליק בשמן השייך לצבא, אין הוא צריך להשתתף עמו במעות או להגביה את השמן.

17. עיין בעמוד הקודם שחייל נשוי יוצא ספרד יוצא בהדלקת אשתו ואינו מדליק נרות בעצמו.

18. עיין שמעתתא דמשה עמ' תסד סימן תרעא אות א, עיין הליכות שלמה פרק יג דבר הלכה יא, עיין אשרי האיש פרק לט אות יד, שלמי תודה (פלמן) חנוכה סימן יט אות ג עמ' קפג, בשם הגר"ח קנייבסקי והגר"ן קרליץ. ועיין פרק ה הערה 12.

19. קובץ מבית לוי גיליון י עמ' כב, בשם הגר"ש וזנר, שלמי תודה (פלמן) חנוכה סימן יט אות ג עמ' קפג, בשם הגר"א"ל שטיינמן. ועיין פרק ה הערה 12.

20. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין פרק ה שאישה יוצאת אשכנז יכולה לכוון שלא לצאת בהדלקת בעלה, ולכן האישה יכולה לברך על הדלקתה, ועיין בעמוד הקודם שבמצב זה עדיף שהבעל ידליק לפניה, כדי שלא יצא בהדלקתה.

ואם היא מתארכת במקום שמדליקים בו נרות, היא יכולה להשתתף עם בעל הבית בהדלקתו.

הדלקת נרות במקום שאינו בית

חיילים שאינם ישנים בבית, כגון חיילים הישנים בשטח תחת כיפת השמיים, אינם יכולים להדליק נרות חנוכה בברכה, כיוון שלדעת פוסקים רבים, ניתן לקיים את מצוות הדלקת נרות רק בסמוך לבית²¹. לכן, אם הם סמוכים על שולחן אביהם, יצאו ידי חובה בהדלקתו, ואם הם נשואים, יצאו ידי חובה בהדלקת נשותיהם, ואם הם רווקים שאינם סמוכים על שולחן אביהם, ימנו שליח שידליק נרות עבורם בפתח ביתם הקבוע²².

דין אוהל כדין בית, לכן חיילים הישנים באוהל ידליקו נרות בברכה בפתח האוהל²³, וזאת בתנאי שאין בהדלקה סכנה לבטיחות²⁴.

21. מקראי קודש חנוכה לגרצ"פ פרנק סימן יח, שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ג סימן יד אות ה, הליכות שלמה פרק יג סעיפים א-ב, הגר"א שפירא במקראי קודש לרב הררי נספח א סעיף 7, חזון עובדיה עמ' קנו, אשרי האיש פרק לט אות י, דבר חברון מועדים עמ' שכד. ועיין ציץ אליעזר חלק טו סימן כט, ושו"ת אז נדברו חלק ז סימן סז, שחולקים וסוברים שהישן תחת כיפת השמים יכול להדליק ולברך.

22. עיין מצוותיך אמונה עמ' 63 והערה 227.

23. הליכות שלמה פרק יג הערה 8, מקראי קודש לרב הררי פרק ט הערה קז, בשם הגר"ש ישראל, ונספח א סעיף 7, בשם הגר"א שפירא, עיין חזון עובדיה עמ' שצא, פסקי שמועות עמ' נב-נג, בשם הגר"ש אלישיב והגר"נ קרליץ, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, והוסיף שהוא הדין לכל מבנה שגבוהה עשרה טפחים, ואפילו שָׁחָה. ועיין הליכות שלמה שם סעיף ב, שצריך שהאוהל יהיה גבוה לפחות עשרה טפחים (שמונים סנטימטר), ויהיה בגודל של לפחות שבעה על שבעה טפחים (חמישים ושישה סנטימטר על חמישים ושישה סנטימטר), ועיין אשרי האיש פרק לט סעיף אות כה, שחולק וסובר שצריך שגודל האוהל יהיה לפחות ארבע אמות על ארבע אמות (מאה תשעים ושניים סנטימטר על מאה תשעים ושניים סנטימטר), ועיין מקראי קודש לרב הררי פרק ט הערה קז, בשם הגר"ס אליהו, שכתב כעין זה, והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שאין צורך שהאוהל יהיה בגודל של ארבע אמות על ארבע אמות. ועיין הליכות שלמה פרק יג הערה 8, שאוהל עם גג ללא מחיצות נחשב בית. ועיין דבר חברון מועדים עמ' שכד, שחולק וסובר שאוהל אינו נחשב בית. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו, שישנו ספק אם טנק ורכב קרבי משוריין (רק"מ) סגור נחשבים בית, ולכן יש להדליק סמוך להם ללא ברכה, וזאת בתנאי שאין בהדלקה סכנת בטיחות, ועיין הליכות שלמה פרק יג הערה 12, שהם נחשבים בית.

24. פסקי הגרש"ז אוירבך לחיילים בקובץ בית אהרן וישראל (כסלו - טבת תשפ"ד) עמ' פז.

עשרה חיילים הישנים תחת כיפת השמים יכולים להדליק חנוכייה אחת בברכה במקום שהם מתפללים בו ערבית, כיוון שמקום תפילתם נחשב בית כנסת²⁵. וטוב שהמדליק יתכוון להוציא את כולם בהדלקתו, כדי לצאת ידי חובת הסוברים שהישן תחת כיפת השמיים חייב בהדלקת נר חנוכה²⁶.

הדלקת נרות לחייל היוצא לפעילות מבצעית בזמן ההדלקה

חייל יוצא אשכנז המדליק נרות בעצמו ואינו יוצא ידי חובה בהדלקה המרכזית בחדר האוכל, והוא יוצא לפעילות מבצעית ולא יהיה בבסיס בזמן הדלקת נרות – רשאי להקדים ולהדליק נרות חנוכה בברכה מזמן פלג המנחה, דהיינו שעה ורבע זמנית לפני צאת הכוכבים (כארבעים וחמש דקות לפני השקיעה). ועליו לשים כמות שמן כזו שהנרות ידלקו עד חצי שעה לאחר צאת הכוכבים²⁷. זאת כיוון שמצאנו בכמה מצוות שזמנן בלילה, שניתן לעשותן כבר מפלג המנחה²⁸. הטעם לכך הוא שהארת היום שהולך ובא מתנוצצת כבר מפלג המנחה²⁹. ועוד, שהדלקת הנרות היא זכר לנס שנעשה במנורת המקדש, ואותה היו מדליקים זמן רב לפני שקיעת החמה³⁰.

אמנם האפשרות להדליק נרות מפלג המנחה ואילך אינה מוסכמת על כל הפוסקים. לכן טוב יותר שבמצב כזה יסדר החייל את הנרות בחנוכייה לפני צאתו, ויבקש מאחד מחבריו שידליק עבורו את הנרות בזמן ההדלקה, ובזה יקיים את מצוות ההדלקה לדעת כולם, שכן 'שלוחו של אדם כמותו'³¹.

25. מקראי קודש לרב הררי פרק ט הערה קי, בשם הגר"ם אליהו. ועיין פרק יג הערה 1, שיש חולקים וסוברים שיש להדליק נרות רק במקום שמתפללים בו את רוב תפילות היום.
26. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, והוסיף שאם השמן שייך לצבא, כל החיילים שותפים בו, ואינם צריכים להשתתף במעות או לקנות את השמן בהגבהה.
27. עיין שו"ע תרעב א, ומש"ב שם. ועיין פרק ו הערה 35. יש לשים לב שנרות חנוכה רגילים אינם דולקים זמן רב כל כך, ולא ניתן להשתמש בהם להדלקה בפלג המנחה.
28. עיין כלבו סימן מד, שבט הלוי חלק ד סימן סו ד"ה אמנם כהיום.
29. עיין שם משמואל פרשת משפטים תרע"ג ד"ה ויש לומר.
30. התעוררות תשובה על ארבעת חלקי השולחן ערוך חלק ג סימן תסא אות א.
31. שו"ת שבט הלוי חלק ד סימן סו, אשרי האיש פרק לז אות א, חוט שני עמ' שיז, עיין חובת הדר פרק א הערה נא. ועיין פרק ו הערה 39.

עד מתי אפשר להדליק נרות

לכתחילה יש להדליק את נרות החנוכה בשקיעה או בצאת הכוכבים, כל אחד כפי מנהגו, ולא יאוחר מהזמן 'שתכלה רגל מן השוק'. חייל שלא הדליק נרות חנוכה עד שעבר הזמן שתכלה רגל מן השוק, יכול בדיעבד להדליק נרות חנוכה בברכה כל הלילה, עד עלות השחר³². יש סוברים שהאפשרות להדליק נרות לאחר שכלתה רגל מן השוק היא רק אם יהיו אנשים שיראו את הנרות³³. זאת כיוון שלדבריהם, כאשר הדלקת הנרות אינה נעשית בזמנה העיקרי, פרסום הנס הוא תנאי מעכב במצווה³⁴. ויש סוברים שהאפשרות להדליק נרות לאחר שכלתה רגל מן השוק היא גם כאשר לא יהיו אנשים שיראו את הנרות, כיוון שלדבריהם, פרסום הנס אינו תנאי מעכב במצווה³⁵. להלכה, לכתחילה יש להשתדל שיהיו אנשים שיראו את הנרות, כדי לצאת ידי כולם, אך כאשר אין זה אפשרי, מותר להדליק נרות בברכה עד עלות השחר, גם אם לא יהיו אנשים שיראו את הנרות³⁶.

מקום ההדלקה

בסיס צבאי שהחיילים בו ישנים בחדרים או באוהלים ואוכלים בחדר אוכל משותף – יש להדליק בו נרות בחדר האוכל, כדי לזכות את כל החיילים שאינם

32. שו"ע תרעב ב, ומשנ"ב שם.

33. מגן אברהם תרעב ו, ח"י אדם קנד יט, משנ"ב תרעב יא, ערוך השלחן תרעב ז, בן איש חי שנה ראשונה פרשת וישב הלכות חנוכה אות ז, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נח סעיף נח, אור לציון חלק ד פרק מג שאלה ו, דבר חברון מועדים עמ' שיח. ועיין בן איש חי שם, שצריך שיהיו שני אנשים ערים בשעת ההדלקה, ועיין מעשה נסים (כצ'ורי) עמ' קיז, שהכוונה לשני אנשים כולל המדליק, ועיין אור לציון חלק ד פרק מג הערה ו, ונתיבי עם תרעב ג, שחולקים וסוברים שהכוונה לשני אנשים מלבד המדליק (ועיין שער הציון תרעב יז: "יקיץ שניים או שלושה מהם, וידליק"). ועיין הליכות חיים (פיער) חלק ב עמ' קסח, בשם הגר"ש פשייברג, שחייל יכול להעיר את חבריו החיילים כדי לקיים את המצווה רק אם נוח להם שיעירו אותם כדי לזכות את המדליק בקיום המצווה.

34. עיין ח"י אדם קנד יט, ומשנ"ב תרעב יא, ונתיבי עם תרעב ג.

35. חמד משה תרעו ג.

36. עיין אגרות משה אורח חיים חלק ד סוף סימן קה, ושלמי מועד עמ' ריח, בשם הגר"ש אוירבך, וחזון עובדיה עמ' סד, וקובץ מבית לוי חלק י עמ' ב, בשם הגר"ש ווזנר, וכן הכריע הגר" אריאל שליט"א. ועיין שער הציון תרעב יז, שהרצה להקל כדעה זו אין מוחים בידו.

מדליקים נרות בעצמם, שיצאו ידי חובה בהדלקת הנרות בחדר האוכל³⁷.

אם אפשר, ראוי להדליק את הנרות במקום שהעוברים והשבים בו יוכלו לראותם, כדי לפרסם את הנס. אך אם אי אפשר לעשות כן, או שהדלקת הנרות במקום כזה כרוכה בסכנה, אפשר להדליק את הנרות בתוך הבית, כמו שאמרו חכמים: "ובשעת הסכנה, מניחו על שולחנו ודיו"³⁸. לכן לוחמים השוהים בתוך בית ואסור להם להיחשף, והדלקת נרות חנוכה כלפי רשות הרבים תחשוף את מיקומם, ידליקו נרות בחדר סגור בתוך הבית, וזאת בתנאי שאין בכך שום חשש סכנה³⁹.

באילו שמנים מדליקים נרות חנוכה

כל השמנים והפתילות כשרים להדלקת נר חנוכה, ומצווה מן המובחר להדליק בשמן זית, שבו נעשה הנס. ואם אין שמן זית, יש להדליק בשמן שאורו זך ונקי⁴⁰. לכן חיילים שאין להם שמן זית, יכולים להדליק את נרות החנוכה בשמן מנועים, בשמן רובים או בכל חומר בערה אחר. רשויות הצבא מתירות לחיילים להשתמש בשמנים השייכים לצבא להדלקת נרות חנוכה⁴¹.

מה יכול לשמש נר חנוכה

אין צורך בחנוכייה כדי לקיים את מצוות נרות חנוכה. לכן חייל שאין לו חנוכייה יכול לקחת משטח ישיר כלשהו, כגון בלטה או מוט ברזל, להניח עליו נרות ולהדליקם. כמו כן, ניתן להניח כמה כוסות עם שמן זו לצד זו ולשים פתילה בכל אחת מהכוסות, וכל כוס תיחשב נר אחד. אך אין להניח שתי

37. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין פרק יא הערה 37.

38. שבת כא ב, שו"ע תרעא ה, פסקי הגרש"ז אוירבך לחיילים בקובץ בית אהרן וישראל (כסלו - סבת תשפ"ד) עמ' 19.

39. פסקי הלכות צבא (הוצאת הרבנות הצבאית מהדורת אייר תשכ"ט) פרק ח סעיף 2 אות יג.

40. שו"ע ורמ"א תרעג א.

41. פסקי הלכות צבא (הוצאת הרבנות הצבאית מהדורת אייר תשכ"ט) פרק ח סעיף 3 אות א. ועיין 'לקוט יוסף חנוכה (תש"פ) עמ' שכד.

פתילות או יותר בתוך כלי אחד ולהדליק את שתיהן, כיוון שיש חשש שאש הפתילות תתחבר זו לזו לאבוקה אחת, ואין יוצאים ידי חובת הדלקת נר חנוכה באבוקה (-נר העשוי מכמה פתילות), אלא רק בנר⁴², כיוון שגם חנוכה נעשה בנר⁴³. ואם מניחים בין הפתילות חפץ עמיד באש המונע את חיבור אש הפתילות זו לזו, והמרחק בין פתילה לפתילה הוא כשני סנטימטר, אפשר להחשיב כל פתילה כנר אחד⁴⁴.

'גוזניק' (פחית שבתוכה בד בוער טבול בסולר) פסול לשימוש בתור נר חנוכה, כיוון שהאש אוחזת בכל אדי הסולר ולא רק בבד, ודינו כאבוקה⁴⁵.

נר שִׁפְכָה

מצוות נר חנוכה מתקיימת מיד בהדלקת הנר, ואף אם הנר כבה לאחר מכן, כגון שמישהו נתקל בחנוכייה והפיל אותה – יצא המדליק ידי חובה. וזהו מה שאמרו חכמים: "הדלקה עושה מצווה"⁴⁶. וכתבו אחרונים, שאף שהמדליק יצא ידי חובת המצווה, ראוי שידליק שוב את הנר כדי לפרסם את הנס⁴⁷.

מצב הנר בשעת ההדלקה

בשעת הדלקת הנר עליו להיות ראוי לדלוק חצי שעה, ולכן בשעת הדלקתו, צריך לשים לב שיש בו מספיק שמן⁴⁸. חייל שהדליק נרות והתברר שבשעת ההדלקה לא היה בהם מספיק שמן כדי שהנר ידלוק חצי שעה, צריך לכבות את הנרות, להוסיף שמן ולחזור ולהדליק את הנרות כראוי. אך לא יברך שוב, כי יש חולקים על דין זה, וסוברים שאין צורך שהנר יהיה ראוי לדלוק חצי

42. שו"ע תרעא ד, ומשנ"ב שם.

43. לבוש תרעא ד.

44. שו"ע תרעא ד, ומשנ"ב שם.

45. מקראי קודש לרב הררי פרק ה הערה לד, בשם הגר"ש ישראלי והגר"ם אליהו, ותורת המחנה חנוכה פרק נד סעיף ג.

46. שו"ע תרעג ב, ועיין פרק ט הערה 1.

47. משנ"ב תרעג כז, חזון עובדיה עמ' קו, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נח סעיף נ.

48. שו"ע תרעב ב, ומשנ"ב תרעג כה.

שעה; ואף שאין הלכה כדבריהם, לעניין הברכה חוששים לדעתם, שכן כלל גדול בידינו: 'ספק ברכות להקל'⁴⁹.

כמו כן, יש להניח את הנרות במקום שהרוח לא תכבה אותם במשך חצי שעה. ואם הנרות הודלקו במקום שיש בו רוח, והם כבו מהרוח, יש לחזור ולהדליקם, אך אין לברך שוב על הדלקתם⁵⁰.

כיבוי הנרות

בשעת הצורך, מותר לכבות את נרות החנוכה לאחר שדלקו חצי שעה, כיוון שהמצווה כבר התקיימה⁵¹.

ברכת הרואה את הנר

חייל הנמצא במקום שאינו יכול להדליק נרות חנוכה, והוא עתיד לשהות במקום זה כל הלילה, וגם אין מדליקים עבורו נרות בביתו או בבסיס – אם הוא רואה נרות חנוכה דולקים, עליו לברך בשעה ראיתם "שעשה ניסים לאבותינו". ואם דבר זה אירע בלילה הראשון, יברך גם "שהחיינו"⁵².

יש לברך על ראית נרות חנוכה, גם אם רואים אותם בעזרת משקפת⁵³.

הדלקת נרות במסיבת חנוכה

כאשר מתאספים חיילים למסיבת חנוכה, ראוי לקיים במקום הדלקת נרות ציבורית, כדי לפרסם את הנס בציבור. אבל אין לברך על הדלקה זו, כיוון שהמנהג להדליק בברכה נאמר רק בבית הכנסת, שהוא 'מקדש מעט' ויש בו

49. שו"ע תרעה ב, ונשמת אדם כלל קנד ס"ק א, ומשנ"ב תרעה ח, וחזון עובדיה עמ' קיב.

50. משנ"ב תרעג כה, חזון עובדיה עמ' קו. ועיין פרק ט הערה 6.

51. שו"ע תרעב ב, ומשנ"ב שם.

52. שו"ע תרעו ג. ועיין שם, שאדם שבירך ביום הראשון "שהחיינו" על ראית הנרות, כשידליק למחרת, לא יברך שוב "שהחיינו", שכן כבר יצא ידי חובת הברכה. ועיין פרק י, כמה פרטי דינים בעניין זה.

53. הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק נח סעיף טו.

דמיון לנס שאירע בבית המקדש, ולא בכל מקום ציבורי⁵⁴. ואם רוצים, אפשר לברך את הברכות ללא הזכרת שם ה', ולהבליע את הדילוג בנעימה⁵⁵. ואם המסיבה היא בחדר האוכל של הבסיס, אפשר לכבד יוצא אשכנז שעדיין לא הדליק נרות, שידליק נרות בברכה ויצא ידי חובה בהדלקה זו.

מסיבת חנוכה שמתפללים בה ערבית, יש סוברים שאף בה אין להדליק נרות בברכה⁵⁶. ויש חולקים וסוברים שאפשר לברך בה, כשם שמדליקים ומברכים בבית כנסת⁵⁷, וכן הלכה⁵⁸.

54. הליכות שלמה פרק יז סעיף ד, ציץ אליעזר חלק טו סימן ל, מנחת יצחק חלק ו סימן סה אות ג, ישא יוסף חלק א סימן קלח אות ד, בשם הגר"ש אלישיב, מקראי קודש לרב הררי פרק י הערה כג, בשם הגר"מ אליהו, שבט הלוי חלק ד סימן סה, אור לציון חלק ד פרק מב שאלה יא, שונה הלכות עם הערות תורת המועדים סימן תרעא ס"ק כט, בשם הגר"ח קנייבסקי, חוט שני עמ' שיד, תשובות והנהגות חלק א סימן שצח, ירושלים במועדיה עמ' רנו, דבר חברון מועדים עמ' שיט, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין חזון עובדיה עמ' מז, ושו"ת אז נדברו חלק ו סימן עה, ומשנת יעקב (רוזנטל) זמנים חלק ב הלכות חנוכה פרק ג סוף הלכה ד, שחולקים. ועיין שבט הלוי חלק ד סימן סה, וירושלים במועדיה עמ' קצז, ודבר חברון מועדים עמ' שיט, שאין לברך באירוע ציבורי, גם אם יש באירוע אנשים שאינם מדקדקים במצוות ואינם מדליקים נר חנוכה בביתם.

55. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

56. עיין אשרי האיש פרק לו אות י, אור לציון חלק ד פרק מב שאלה יא, קובץ מבית לוי גיליון י עמ' יט, בשם הגר"ש וזנר, שונה הלכות עם הערות תורת המועדים סימן תרעא ס"ק כט, בשם הגר"ח קנייבסקי, חוט שני עמ' שיד, תשובות והנהגות חלק א סימן שצח, ירושלים במועדיה עמ' רנו, דבר חברון מועדים עמ' שיט.

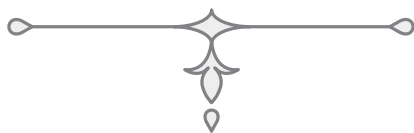
57. מקראי קודש לרב הררי פרק י הערה כג, בשם הגר"מ אליהו.

58. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

ט"ו בשבט

פרק טז ט"ו בשבט ראש השנה לאילן

ט"ו בשבט - יום שמחה

ט"ו בשבט הוא יום שמחה¹, אין מתענים בו², אין מספידים בו³ ואין אומרים בו תחנון ולא במנחה שלפניו⁴. ביום זה הלב מתמלא ברגשי אהבה חמים וכיסופים עזים לארץ ישראל, למצוותיה ולנופיה, לפירותיה ולנטיעותיה, לעברה ולעתידה⁵.

ראש השנה לאילן לעניין תרומות ומעשרות

ארץ ישראל היא ארץ קדושה, ומתוך קדושתה חייבים בה במצוות מיוחדות

1. לבוש קלא ו, מנהגי מהרי"ל מהדורת מכון ירושלים הלכות טבת שבט אדר אות ב עמ' תיב שינויי נוסחאות הערה 3: ומשמחין בו סעודה, שם משמואל פרשת בשלח סוף שנת תרע"ד: "ט"ו בשבט וכו' הוא זמן שמחה לישראל". ועיין ליקוטי מהרי"ח חודש שבט, שיש נוהגים ללבוש בגדי שבת בט"ו בשבט, כיוון שהוא ראש השנה לאילן והאדם נמשל לעץ השדה.
2. שו"ע תקעב ג. ועיין משנ"ב שם ז, שלמנהג יוצאי אשכנז שחתן מתענה ביום חופתו, אין לחתן להתענות בט"ו בשבט.
3. עיין באור הגר"א קלא יד, ופסקי תשובות תרפה יח.
4. שו"ע קלא ו, ומשנ"ב שם, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק סא סעיפים א-ב, חזון עובדיה עמ' ד.
5. הגר"י אריאל שליט"א בתוך ספרי הארץ הטובה עמ' 31. ועיין נפש דוד לאדר"ת אות טו: "מה שהראשונים קבעו יום זה ליום טוב שלא לומר בו תחנון הוא להזכירנו מצוות הפרשת מעשר אילנות". ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק סא סעיף א: "אין אומרים בט"ו בשבט תחנון, כי שמחת האילן משפיעה על שמחת האדם - 'כי האדם עץ השדה'". ועיין שם משמואל פרשת בשלח תרע"ד ד"ה חמשה עשר בשבט. ועיין אגרות הראי"ה חלק ב עמ' סא: "על פי המנהג יש בט"ו בשבט איזה רושם של יום חגיגה של התעוררות לתחיה ישוית בארץ הקודש".

שנוהגות רק בה, והן נקראות "מצוות התלויות בארץ". אחת מהמצוות התלויות בארץ היא מצוות תרומות ומעשרות, וט"ו בשבט הוא ראש השנה לאילן לעניין מצווה זו, כפי שיבואר.⁷

מצוות תרומות ומעשרות מחייבת להפריש חלק כלשהו מהיבול ולתת אותו לכהן, ולאחר מכן להפריש עשירית מהיבול ולתת אותה ללוי. החלק שניתן לכהן נקרא תרומה, והעשירית הניתנת ללוי נקראת מעשר ראשון. לאחר הפרשת המעשר ראשון, יש להפריש עשירית נוספת מהיבול ולאכול אותה בירושלים. מצווה זו נקראת מצוות מעשר שני. בזמן הזה, לא ניתן לאכול את פירות המעשר השני בירושלים, כיוון שאנו טמאים ואסור לאדם טמא לאכול מעשר שני. לכן בזמן הזה מחללים את קדושת הפירות על מטבע, ולאחר מכן מותר לאכול את הפירות גם מחוץ לירושלים.

יש שנים שבהן מפרישים מעשר עני, ואותו נותנים לעניים, במקום להפריש מעשר שני. קביעת השנים שמפרישים בהן מעשר שני והשנים שמפרישים בהן מעשר עני היא על פי מחזור של שלוש שנים. השנתיים הראשונות בכל מחזור הן שנות מעשר שני, והשנה השלישית היא שנת מעשר עני. לאחר שני מחזורים מגיעה שנת שמטה, שבה אין מפרישים תרומות ומעשרות, כיוון שפירות שנת השמיטה הם הפקר, ופירות הפקר פטורים מתרומות ומעשרות. נמצא שמפרישים מעשר שני בשנתיים הראשונות לאחר השמיטה, בשנה השלישית מפרישים מעשר עני, בשנים הרביעית והחמישית מפרישים מעשר שני, ובשנה השישית מפרישים מעשר עני, וחוזר חלילה.⁸

התאריך שקובע את המעבר משנת מעשר שני לשנת מעשר עני בפירות האילן הוא ט"ו בשבט, ולכן ט"ו בשבט נקרא ראש השנה לאילן. לדוגמה: שנת תשפ"ז היא השנה החמישית לשמיטה והיא שנת מעשר שני, ושנת תשפ"ח היא שנה שישית לשמיטה והיא שנת מעשר עני. פירות האילן שיחנטו (-יתחילו להבשיל) בתחילת שנת תשפ"ח ייחשבו פירות של השנה החמישית לשמיטה

6. שיחות הרב צבי יהודה ארץ ישראל (תשע"א) עמ' 35.

7. עיין הרב נעם חיים כהן אמות עתיך גליון 51 עמ' 27 ואילך, ביאור רחב ומפורט מהי משמעותו ההלכתית של ט"ו בשבט.

8. שו"ע יורה דעה שלא יט.

ויתחייבו במעשר **שני**, ופירות שיחנטו לאחר ט"ו בשבט של שנת תשפ"ח ייחשבו פירות של השנה השישית לשמיטה ויתחייבו במעשר **עני**.⁹ הטעם לכך הוא שפירות החונטים לפני ט"ו בשבט נוצרים מחומרים מזינים שהתהוו מגשמי השנה הקודמת, ועל כן הם שייכים לשנה הקודמת. אך בהגיע ט"ו בשבט, כבר עברו רוב ימות הגשמים של השנה, ופירות החונטים לאחריו כבר נוצרים מחומרים מזינים שהתהוו מגשמי השנה החדשה.¹⁰

ראש השנה לאילן לעניין איסור ערלה

ט"ו בשבט הוא גם ראש השנה לאילן לעניין איסור ערלה. איסור ערלה הוא האיסור לאכול את פירות העץ וליהנות מהם בשלוש השנים הראשונות לחיי העץ. פירוש המלה 'ערלה' הוא סגירה וכיסוי¹¹, ואיסור זה נקרא כן, כיוון שהאיסור ליהנות מהפירות הוא ככיסוי שמונע מאכילתם ומן ההנאה מהם.

שנות העץ אינן נמנות לתאריך שבו העץ ניטע, אלא לראש השנה (א' תשרי). כלומר עץ שניטע באדמה כחודש וחצי לפני ראש השנה, נחשב בן שנה בראש השנה. בהגיע ראש השנה שנתיים לאחר מכן, נשלמו שנות הערלה שלו, והוא מתחיל את שנתו הרביעית. לדוגמה: עץ שניטע כחודש וחצי לפני סוף שנת תשפ"א, נחשב עץ בן שנה בסוף שנת תשפ"א. שנת תשפ"ב היא שנתו השנייה, שנת תשפ"ג היא שנתו השלישית ושנת תשפ"ד היא שנתו הרביעית. פירות השנה הרביעית נקראים נטע רבעי, והם מותרים באכילה לאחר שפודים את קדושתם על מטבע. אף ששנת תשפ"ד היא שנת נטע רבעי לעץ זה, הפירות שחנטו בעץ לפני ט"ו בשבט של שנת תשפ"ד נחשבים פירות של שנת תשפ"ג, והם אסורים מדין ערלה, כיוון שהם נוצרו מחומרים

9. עיין שו"ע יורה דעה שלא ככה.

10. עיין ראש השנה יד א, ורש"י שם ד"ה הואיל ויצאו. ועיין שו"ע יורה דעה שלא נז, שאין להפריש תרומות ומעשרות ספירות של שנה אחת על פירות של שנה אחרת, וגם לעניין זה ט"ו בשבט קובע לאיזו שנה הפירות שייכים. לדוגמה: אין להפריש תרומות ומעשרות מפרי שחנט בשנה השנייה של השמיטה לפני ט"ו בשבט, על פרי שחנט בשנה השנייה של השמיטה אחרי ט"ו בשבט, כיוון שפרי שהתחיל לגדול לפני ט"ו בשבט, נחשב פרי של השנה הראשונה לשמיטה, ופרי שהתחיל לגדול לאחר ט"ו בשבט, נחשב פרי של השנה השנייה לשמיטה. פרטי דינים אלו יבוארו בעזרת ה' באהלי הלכה - מצוות התלויות בארץ.

11. רש"י ויקרא יט כג, ורבנו בחיי שם.

מזינים שהתהוו מגשמי השנה של שנת תשפ"ג. רק הפירות שחנטו **לאחר** ט"ו בשבט של שנת תשפ"ד נחשבים פירות של השנה הרביעית, כיוון שהם נוצרו מחומרים מזינים שהתהוו מגשמי השנה החדשה, והם מותרים באכילה¹².

קביעת ראש השנה לאילן בט"ו בשבט - החשבת השורש הפנימי

ט"ו בשבט הוא אפוא ראש השנה לאילן, והוא אינו נקבע לפי הזמן שבו דרך הפירות להבשיל אלא לפי הזמן שבו גשמי השנה החדשה מצמיחים בעץ חומרים מזינים שעתידיים להביא להבשלת הפירות. מכך ניתן ללמוד על דרכה של תורה להחשיב את שורשו הפנימי והנסתר של כל דבר. בעיצומו של החורף, בזמן שכלפי חוץ ניכרים מראות החורף, הגשם והקור במלוא עוזם, ועוד חודשי חורף ארוכי לילה לפנינו – מתמלא העץ בחומרים מזינים המביאים עמם את בשורת החיים המתחדשים בו, בשורת האביב. ואף האדם הוא כעץ השדה. אף אצלו – המחשבה והרגש הנסתרים והפנימיים הם אבות המעשה, עוד לפני שניכר המעשה עצמו. מבט אנושי טבעי משיג רק את הגלוי לעין – את המעשה שנועשה או את המילה שנאמרת. אך לא כן התורה, דרכה לעקוב אחרי שורש כל דבר ומעשה, להתחקות על מקור הטוב והרע הפנימיים, להחשיבם ולחולל בהם שינוי. בציון ראש השנה לאילן בזמן שהפירות עדיין לא הבשילו, מלמדת אותנו התורה להתבונן פנימה אל שורש כל צמיחה ושינוי, לשמור על טוהר מחשבותינו, לנצור את זוך החיים הפנימיים שלנו, לעבד את אדמת שתיל נשמתנו ולהכשירה לאדמה המצמיחה ומשגשגת מעשים ודיבורים טובים בעיני ה'¹³.

מנהגי ט"ו בשבט

טוב להרבות בט"ו בשבט בלימוד מצוות התלויות בארץ, ובלמוד שבחה של ארץ ישראל ומעלת ישיבתה¹⁴.

12. שו"ע יו"ד רצד ד.

13. עיין במעגלי שנה לרש"ר הירש חלק ב עמ' קב.

14. עיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק סא סעיף ג. ועיין פרי עץ הדר לט"ו בשבט, סדר לימוד לט"ו

נוהגים להרבות באכילת מיני פירות בט"ו בשבט¹⁵, כדי להראות שהוא ראש השנה לאילן¹⁶, ומודים לה' על כל פרי ופרי¹⁷. ועדיף לאכול פירות שגדלו בארץ ישראל, ופירות שהשתבחה בהם ארץ ישראל¹⁸.

פירות שתולעים מצויות בהם, יש לבדוק אותם ולוודא שאין בהם תולעים¹⁹. פרטי חובת הבדיקה ודרך בדיקת הפירות יתבארו בעזרת ה' באהלי הלכה – הלכות תולעים.

מעלת אכילתם של פירות ארץ ישראל

ישנה מעלה באכילת פירות של ארץ ישראל, וניתן ללמוד זאת מנוסח ברכת מעין שלוש. בברכה זו אנו מבקשים שנוזכה לאכול מפריה של ארץ ישראל ולשבוע מטובה – "ושמחנו בבניינה, ונאכל מפריה ונשבוע מטובה". היו שהתנגדו לנוסח זה בטענה "שאינן לחמוד הארץ בשביל פריה וטובה, אלא בשביל לקיים את המצוות התלויות בה"²⁰. הב"ח, שהיה אחד מגדולי הפוסקים, השיב על טענה זו שאכן ראוי לחמוד את אכילת פירות ארץ ישראל; וכך הוא כותב: "הקדושה הנשפעת בארץ נשפעת גם בפירותיה שיונקים מקדושת השכינה השוכנת בקרב הארץ וכו', ועל כן ניחא שאנו אומרים בברכה זו ונאכל מפריה ונשבוע מטובה, כי באכילת פירותיה אנו ניזונים מקדושת השכינה ומטהרתה"²¹.

בשבט.

15. משנ"ב קלא לא, כף החיים קלא צז. ועיין פרי עץ הדר לט"ו בשבט (מהדורת מכון חמדת ימים תשע"ב) עמ' ד, פירוט המנהג לאכול שלושים מיני פירות בט"ו בשבט. ועיין הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק סא סעיף ו, שיש להקפיד ביום זה במיוחד לברך את הברכות על הפירות כפי הסדר הראוי ובכוונת הלב, כיוון שבסגולת ברכות אלו להשפיע ברכה על פירות האילן.

16. תקון יששכר דף כב ב. ועיין פרדס אליעזר ט"ו בשבט עמ' סא ואילך, טעמים נוספים למנהג אכילת פירות בט"ו בשבט.

17. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

18. מועד לכל חי סימן ל, וחזון עובדיה עמ' ד, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק סא סעיפים ד-ה. ועיין בני יששכר מאמרי חודש שבט מאמר ב אות ב, שיש הנוהגים להתפלל בט"ו בשבט שיזכו בסוכות לאתרוג יפה ומהדר. ועיין משמרת שלום (פרלוב) חלק ב סימן מח אות ב, שיש הנוהגים לאכול בט"ו בשבט מרקחת אתרוגים מאתרוג שבירכו עליו בסוכות.

19. מועד לכל חי סימן ל אות ט ואות יא, מפרי הארץ הטובה עמ' 10.

20. טור סימן רח.

21. עיין ב"ח אורח חיים סימן רח, ועיין מור וקציעה סימן רח: "פירותיה נותנים חיים וכו' ומוסיפים כח

אם כן, פירותיה של ארץ ישראל הם פירות קדושים, והם מזינים את האוכל אותם לא רק באבות מזון, בוויטמינים ובמינרלים אלא גם בקדושת השכינה ובטהרתה, המצויות באדמת ארץ ישראל.

פירות הארץ מעידים על הגאולה

באכילת פירות ארץ ישראל בט"ו בשבט, אנו גם שמחים ומודים לה' על גאולת ישראל, המתבטאת בפירותיה של הארץ. בכל שנות הגלות שמרה ארץ ישראל אמונים לעם ישראל, ולא נתנה את ברכתה לזרים. בדורות האחרונים התעוררה ארץ ישראל מתרדמתה, והיא שבה ונותנת פירותיה בעין יפה לבניה. שימונה של ארץ ישראל בשנות הגלות היא קיומה של ההבטחה האמורה בתורה: "וְשָׂמְמוּ עָלֶיהָ אִיבֵיכֶם הַיְשָׁבִים בָּהּ"²², כפי שכתב הרמב"ן: "כי לא תמצא בכל הישוב ארץ אשר הייתה טובה, רחבה ומיושבת והיא חרבה כמוה. כי מאז יצאנו ממנה לא קבלה אומה ולשון, וכולם משתדלים להושיבה ואין לאל ידם"²³. ואכן בדורות האחרונים, כאשר עם ישראל הולך ושב לארץ ישראל, ארץ ישראל חוזרת ופורחת, ונותנת פירותיה בעין יפה. התעוררות זו היא מסימי הגאולה, כמו שאמרו חכמים: "אמר רבי אבא אין לך קץ מגולה מזה, שנאמר: 'יְאִתָּם הָרִי יִשְׂרָאֵל עֲנַפְּכֶם תִּתְּנוּ וּפְרִיכֶם תִּשְׂאוּ לְעַמִּי יִשְׂרָאֵל כִּי קָרְבוּ לְבֹאוֹ"²⁴, כלומר כאשר ארץ ישראל נותנת פריה בעין יפה, סימן הוא שגאולת ישראל קרובה"²⁵.

וגבורת ההשכלה", ועיין חתם סופר חולין קמב א: "הנה שבח ארץ ישראל שפירותיה מולידיים קדושה בנפש האוכל אותם ומוסיפים אהבה ודבקות בה", ועיין שו"ת תורה לשמה סימן תיח, שיש מעלה ומידת חסידות באכילת פירות משובחים של ארץ ישראל מתוך חיבה לארץ וכדי להודות לה' על הארץ ועל פירותיה, גם אם נדרשות כמה שעות כדי להגיע לפרדס בו מצויים פירות אלו, והכל הולך אחר כוונת הלב.

22. ויקרא כו לב.

23. רמב"ן ויקרא כו טז.

24. יחזקאל לו ח. סנהדרין צח א.

25. רש"י סנהדרין צח א ד"ה מגולה.

אכילת פירות יבשים

יש שנוהגים לאכול בט"ו בשבט פירות יבשים²⁶ שהשתבחה בהם הארץ, כגון צימוקים ותאנים²⁷. יש שכתבו שהטעם לכך הוא שבחוץ לארץ לא היו פירות טריים בתקופה זו של השנה, ולכן אכלו פירות יבשים. לכן בזמן הזה שברוך ה' מצויים פירות טריים, עדיף לאכול פירות טריים²⁸. ויש שנתנו טעם פנימי לאכילת פירות יבשים בט"ו בשבט: בספר שבט מיהודה מובא כי טעם אכילת פירות יבשים דווקא, קשור בהתחדשותו המיוחדת של עץ השדה – ושל האדם הנמשל לעץ – ביום זה. חז"ל גילו ברוח קודשם כי בט"ו בשבט עולה השרף באילן, אף על פי שבעין רגילה אי אפשר לראות בו כל התחדשות. זמן זה הוא שיא החורף, והעץ נראה בו יבש וחרב לגמרי, ואף על פי כן כוח הלחלוחית שבו לא נפסק והוא מתחדש וצומח, וביום זה מתחילה התחדשותו. כך גם האדם הנמשל לעץ – לעתים חש האדם כי לא נותרה בו כל נקודת חיות והשגה בעבודת ד', והוא יבש ומנוגב מכל. אך אל לו להתייאש ואל לו לאבד תקוותו, כי בכל אדם מישראל נשארת תמיד נקודה של חיות, אף אם היא דקה מן הדקה, קלושה ביותר ואינה ניכרת כלל. נקודת חיות זו בכוחה לחדש כנשר נעוריו, להצמיחו ולהעלותו, ולהחיותו מחדש לפני ה'. על כן אוכלים דווקא פירות יבשים בט"ו בשבט, להורות על האמונה בכוח הצמיחה הטמון מתחת לפני השטח היבש והחרב²⁹.

נטיעת עצים

המנהג לטעות עצים בט"ו בשבט הוא מנהג חדש, שנוסד כפי הנראה בשנת תר"נ על ידי הרב זאב יעבץ, מנהל בית הספר בזיכרון יעקב. אף שמנהג זה אינו מוזכר בספרי הלכה ומנהג, יש לו ערך חיובי, כיוון שבט"ו בשבט עוסקים במעלתה של ארץ ישראל, ובנטיעת עצים בארץ ישראל מקיימים את מצוות

26. עיין ספר שבט מיהודה (איגר) פרשת בשלח שנת תרס"ט סעודה שלישית ד"ה המנהג.

27. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

28. הרה"ג יהודה הלוי עמיחי שליט"א בקובץ אמונת עתיד גיליון 94 עמ' 55.

29. עיין ספר שבט מיהודה (איגר) פרשת בשלח שנת תרס"ט סעודה שלישית ד"ה המנהג. ועיין ישמח ישראל לרבי ישראל פרידמן האדמו"ר מצ'ורטקוב ט"ו בשבט שנת תרפ"ג עמ' סז.

יישוב ארץ ישראל³⁰. אך אין הוא בא להחליף את המנהג הישן לאכול פירות ולהודות לה' עליהם³¹.

על ערך נטיעת עצים בארץ ישראל אפשר ללמוד מהמסופר על מרן הרב קוק זצ"ל, שכאשר נטע עץ בארץ ישראל "התרגש מאוד, עיניו זלגו דמעות, ופניו היו כלפיד אש. כשהגישו לו את המעדר סירב לקחתו, והתכופף ובידיו טיפל ברגבי האדמה כשכולו נתון ברעדת קודש. אחד המקורבים הרשה לעצמו לשאול את הרב מדוע הוא מתרגש כל כך? והרב השיב ואמר: נטיעת עץ פרי בארץ ישראל, אין זו סתם פעולה חקלאית רגילה, זוהי התדבקות במידותיו של הקב"ה שאף הוא התעסק במטע הארץ תחילה"³².

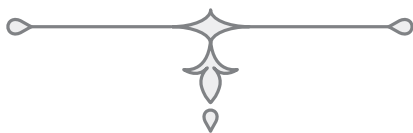
30. עיין מפרי הארץ הטובה עמ' 10. ועיין שיטה מקובצת בבא בתרא יד א, שרבי ינאי נטע ארבע מאות כרמים בארץ ישראל משום מצוות יישוב ארץ ישראל, ועיין השגות הרמב"ן לספר המצוות עשה ד.

31. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

32. מועדי הראי"ה (תשע"ה) עמ' 212.

פורים

מבוא

פורים וסגולת ישראל

חג הפורים נקבע על ידי מרדכי ואסתר, ובו אנו חוגגים את נס ההצלה מגזרת המן. שמחת הפורים היא שמחה גדולה מאוד, עד שהיא מתחילה ומתנוצצת כבר מראש חודש אדר, וממשיכה במצוות הפורים בו ביום – בקריאת המגילה ובהודאה לה' על הנס, במתנות לאביונים, במשלוח מנות ובמשתה ושמחה. יתרה מכך, ערכו של סיפור המגילה כה גדול, עד שחז"ל הורונו כי "כל ספרי הנביאים וכל הכתובים עתידים ליבטל לימות המשיח, חוץ ממגילת אסתר, והרי היא קיימת כחמשה חומשי תורה וכהלכות של תורה שבעל פה שאינם בטלים לעולם"¹. ונשאלת השאלה, כיצד זה מגילה הנקראת מדברי סופרים, ערכה נצחי כחמישה חומשי תורה; ומהי אפוא משמעותו הגדולה של נס הפורים?

גזרת המן "להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים מנער ועד זקן טף ונשים ביום אחד", הייתה הגזרה הקשה ביותר בהיסטוריה של עם ישראל, ובה עמד עם ישראל בפני סכנה קיומית מיידית. ההצלה מן הגזרה הבטיחה את המשך קיומם הפיזי של ישראל, ומנעה את השמדתם. אך יתרה מכך, גזרת המן וההצלה ממנה חוללו בעם ישראל מהפך רוחני חיוני, שלולא הוא, היה עם ישראל זונח לחלוטין את זהותו ומתבולל בין העמים. כדי להבין כראוי את משמעותו של מהפך רוחני זה, ואת ערך נס פורים לדורות, יש להבין מהו התהליך הרוחני שעבר עם ישראל בתקופה ההיסטורית שבה התרחש סיפור המגילה.

1. רמב"ם מגילה ב יח.

המגילה מתארת בפירוט את סיפור הגזרה ואת נס ההצלה, אך אינה מציינת מהי הסיבה הרוחנית שהביאה לגזרה קשה זו. חז"ל בדבריהם ביארו שאחת הסיבות לגזרת המן הייתה השתתפותו של עם ישראל במשתה אחשוורוש². דברי חז"ל אלו מעוררים תמיהה, כפי שניסחה ר' יאשיהו פינטו (בעל פירוש הר"ף על הספר עין יעקב):

”איך יתכן שעל עוון הנאת סעודת אחשוורוש יענשו הריגת מוות ואבדון, והרי אין עונש כרת ומיתה על אכילת אוכל לא כשר. ועל לאו אחד שבתורה הייתה כל החרדה הזאת?”

כדי לענות לשאלה זו ולהבין את חומרת הנאתם של ישראל מסעודת אחשוורוש, יש להקדים ולהבין את הסיבה לסעודה זו, ואת הרקע ההיסטורי לסיפור המגילה.

אחשוורוש היה מלך פרס, שמלך אחר כורש, קודמו. כשישים שנה לפני מלכות אחשוורוש, נחרב בית המקדש הראשון על ידי נבוכדנצר מלך בבל, וכעשר שנים לפני מלכות אחשוורוש, גברה מלכות פרס על מלכות בבל, וכורש מלך פרס נתן רשות לגולי בבל לשוב לארץ ישראל, ולבנות את בית המקדש. אמנם מעטים מאוד נענו לקריאה – כארבעים אלף איש בלבד. רוב עם ישראל העדיף את חיי הגלות על פני עלייה לארץ ישראל ובניית המקדש.

בהגיעם לירושלים, בנו עולי בבל מזבח וחידשו את עבודת הקרבנות, ואף התחילו להניח יסודות לבניית בית המקדש. אך גויי הארץ – 'צרי יהודה' – התנכלו להם וניסו למנוע את הבנייה. לאור כישלונם של צרי יהודה בעצירת הבנייה בכוח, הם פנו לאפיק הדיפלומטי, ושלחו לכורש איגרת שבה הם הוציאו את דיבת היישוב היהודי בארץ, וביקשו שיורה להפסיק את עבודות הבניין. כורש הורה לעצור את העלייה לארץ ולהפסיק את בניית המקדש וירושלים³. אחשוורוש, שמלך אחרי כורש, המשיך במדיניות קודמו, ומנע מעולי בבל לבנות את בית המקדש.

2. עיין מגילה יב א. ועיין שם שרשב"י הקשה על דברים אלו, ואמר שהגזרה הייתה משום שהשתחוו לצלם בזמן נבוכדנצר. אך עיין רש"י אסתר ד א, שפירוש זה לא נדחה, ועיין ב"ח או"ח תרע, ש"עיקר הגזירה היתה לפי שנהנו מסעודתו של אותו הרשע".

3. רש"י עזרא א א.

לאור תמונת מצב זו, משיב רבי יאשיהו פינטו לשאלת חומרתה של סעודת אחשוורוש. הוא אומר כי כמבואר בגמרא, סעודת אחשוורוש לא הייתה סעודה סתמית, אלא עניינה היה לחגוג את אי-קיום נבואת הגאולה. אחשוורוש הכיר את נבואת ירמיהו, שאחרי שבעים שנות גלות, ישובו ישראל לארצם. הוא חשש שכאשר יחזרו ישראל לגדולה, מלכות פרס תאבד את מעמדה. לפי חשבוננו, הושלמו שבעים השנים ועם ישראל לא נגאל, ומכך הוא הסיק שעם ישראל לא ייגאל יותר. מסקנה זו שימחה אותו מאוד, ולשם חגיגתה הוא ערך משתה. במהותו, היה המשתה הכרזה שאין תקווה לעם ישראל, וחורבנו בלתי הפיך. לפיכך, השתתפות גולי בבל בסעודה הייתה חמורה ביותר, ושיקפה הפניית עורף לחזון הגאולה ולתפקיד ההיסטורי של עם ישראל – לחזור לארצו, לבנות את מקדשו ובכך "לתקן עולם במלכות שדי".

ועולה התמיהה – כיצד מסוגל היה ציבור הגולים להשתתף בסעודה שכל עניינה ייאוש מהגאולה וביטול מעמדו ותפקידו ההיסטורי של עם ישראל בתיקון העולם? תמיהה זו מחייבת לחזור כמה עשרות שנים לאחור, להשקפה הרווחת בעם ישראל לאחר חורבן הבית הראשון.

אחרי חורבן הבית, רווחה בעם ישראל ההשקפה שלפיה משמעות החורבן היא הפרת הברית בין ה' לעמו, וניתוק הקשר המיוחד ביניהם. וכך השיבו ישראל לנביאים שהוכיחו אותם אחרי החורבן: "הרי כבר מִכְרַנּוּ ה', ואין לו עלינו כלום! עבד שִׁמְכְרוּ רבו וְאִשָּׁה שְׂגִירָשָׁה בעלה, כלום יש לזה על זה כלום!"⁴

היום, במבט לאחור, אנו יודעים שהגלות היא זמנית, אבל גלות בבל הייתה הגלות הראשונה. בעת ההיא, לפי ניסיון עברו, לא יכול היה עם ישראל לדעת שגם אחרי חורבן המקדש ופיזור ישראל בגלות, תהיה לו תקומה. רבים סברו שמשמעות החורבן היא ביטול הבחירה האלוקית בישראל וניתוק הקשר המיוחד שבין ישראל לה'. נראה שזו הסיבה שכה מעט אנשים נענו להצהרת כורש ועלו לארץ ישראל, כי רובו של עם לא האמין שתהיה תקומה, ולא ראה את עצמו קשור עוד לארץ ישראל ולבניין בית המקדש.

4. רש"י יחזקאל כ א. על פי סנהדרין קה א.

השקפה זו התחזקה כאשר כורש חזר בו מהצהרתו, ואסר על בניית המקדש וירושלים. אין דבר שגורם ייאוש, כמו תקוות שמתבדות. עוד לפני הצהרת כורש, היו רבים שסברו שהברית עם ה' הופרה. הצהרת כורש הפיחה רוח תקווה במיעוט שהאמין בהגשמת נבואת ירמיהו וציפה לה, במיוחד לאור העובדה שהיא התרחשה בדיוק שבעים שנה אחרי גלות יהויקים. ביטול הצהרת כורש יצר מפח נפש וייאוש, וחזק את ההשקפה שלפיה משמעות הגלות היא ביטול הקשר המיוחד בין עם ישראל לה'.

אך בין גולי בבל היו גם כאלה שלא איבדו תקווה. הם סברו שמניין שבעים השנים שבסיומן עם ישראל ייגאל לא התחיל בגלות יהויקים, אלא אחת-עשרה שנים אחריה, בגלות יהויכין. הם המתינו בציפייה דרוכה שמשוהו יתרחש בשנת השבעים לגלות זאת, וכאשר לא התרחש דבר – גבר ייאושם.

זהו הרקע לסעודת אחשוורוש. אחשוורוש עצמו ציפה לראות אם יתרחש משהו בשנת השבעים לגלות יהויכין, ומשנוכח שעם ישראל לא נגאל, ציין את שמחתו הרבה במשתה ארוך ורהבתני. אין פלא אפוא שרבים מעם ישראל השתתפו במשתה, כיוון שהם עצמם לא האמינו שנותרה עוד תקווה⁵.

הגמרא אומרת שאסתר רמזה בתורה, בפסוק "וְאֵלֶיךָ הִסְתַּר אֶסְתֵּיר פְּנֵי בַיּוֹם הַהוּא"⁶. "הִסְתַּר אֶסְתֵּיר", זהו הסתר כפול. פעמים אדם מסתתר ויודעים על קיומו, אלא שאין מוצאים אותו. זהו הסתר אחד. אמנם פעמים אדם מסתתר, וחושבים שאין הוא קיים כלל. זהו הסתר כפול. בתקופת מרדכי ואסתר, היו רבים מעם ישראל שהשקפתם בנוגע לקב"ה הייתה השקפה של הסתר כפול – הם לא חשבו שה' משגיח עליהם בהשגחה נסתרת, אלא סברו שה' עזב אותם לגמרי. "עבד שמִכְרוּ רבו, וְאִשָּׁה שִׁגְרָשָׁה בַעֲלָהּ, כְּלוּם יֵשׁ לְזֶה עַל זֶה כְּלוּם"?!⁷

אבל נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם. כאשר עם ישראל בורח מזהותו, מתייאש ממנה ואינו מאמין בה, פעמים שדווקא הגויים מזכירים לו אותה. לרבים מישראל שהתייאשו מהגאולה והתכחשו ליהדותם, המן הוכיח שאי

5. עיין בספר דולה ומשקה לגר"י הורוביץ, עמ' צח ואילך.

6. דברים לא יח. חולין קלט ב.

אפשר לברוח מהזהות היהודית. גם אם עם ישראל ידמה במעשיו לגויים – עבור הגוי הוא תמיד יישאר יהודי, ובשעת כעסו ירצה הגוי להשמיד את כולם – את היהודי המאמין עם אחיו הכופר. עבורו, כולם יהודים במידה שווה.

גזרת המן יצרה אפוא תפנית בעם ישראל, ועוררה מחדש את ההכרה בזהותו המיוחדת; כפי שניבא יחזקאל הנביא: "וְהֶעֱלָה עַל רוּחְכֶם הָיָו לֹא תִהְיֶה אֲשֶׁר אַתֶּם אֲמָרִים נְהִיָּה כְּגוֹיִם כְּמִשְׁפָּחוֹת הָאֲרָצוֹת לְשִׁירַת עֵץ וְאֶבֶן. חִי אֲנִי נְאֻם ה' אֱלֹקִים אִם לֹא בְיַד חֲזָקָה וּבְזִרְעֵ נְטוּיָה וּבְחִמָּה שְׂפוּכָה אֶמְלֹךְ עֲלֵיכֶם".⁷ במעשה המגילה, מתוך עומק השבר בגזרת המן, חזר עם ישראל לזהותו, הכיר מחדש בקשר הבלתי ניתן לניתוק בינו ובין אלוקיו, ופנה אל ה' בתפילה לישועה. אולי זוהי משמעות דברי חז"ל, שבפורים עם ישראל קיבל את התורה מרצון – "הדור קבלוה בימי אחשוורוש"⁸ – בפורים בחר עם ישראל מחדש ביהדותו, ובזיקה המיוחדת בינו ובין הקב"ה.

אם כן, נס פורים היה לא רק נס הצלה מגזרה קשה. מתוך ההתעוררות הרוחנית שבאה בעקבות הגזרה, ובעקבות ההכרה המחודשת של עם ישראל בזהותו ובהיותו עם ה', נפתח הפתח לבניין בית המקדש השני ולגאולת ישראל. דריוש, בן אחשוורוש ואסתר, שִׁמְלַךְ אחר אביו, ביטל את איסור בניית המקדש. בימיו נבנה הבית השני, שבעים שנה אחר חורבן הבית הראשון.⁹ ובעת ההיא הופיעו קווי האור של אנשי כנסת הגדולה, התפתחה תורה שבעל-פה, תוקנו תקנות ונתגבש סדר תפילה וברכות. הכוח המעמיד של עם ישראל בשנות גלותו – נבנה והתבסס.

חג הפורים מבטא אפוא את סגולת ישראל ואת הברית הנצחית בין הקב"ה לעמו. גם במצבי שפל, כשהעם מפוזר ומפורד בגלות, מאבד את זהותו ומיואש מגאולה – נצח ישראל לא ישקר, ועם ישראל חוזר למקורו ולזהותו. קשר יצוק זה בין הקב"ה ועמו לעולם אינו מופר. מתוך החושך, זורח אור גדול של ישועה וגאולה.

7. יחזקאל כ לב-לג.

8. שבת פח א.

9. מגילה יא ב, ורש"י עזרא א א. טעותו של אחשוורוש הייתה, שהוא מנה את שבעים השנים מגלות יהויכין, ושבעים השנים נמנים מחורבן בית המקדש, שהיה אחת עשרה שנים לאחר מכן.

לפיכך מגילת אסתר לא תתבטל לעולם, כי נס פורים מבטא את אי יכולת הביטול של הבחירה האלוקית בעם ישראל. גם כשהתנאים והנסיבות מובילים למחשבה שהברית הופרה – היא קיימת לעולם. הקב"ה מכוון את אירועי ההיסטוריה באופן שאורם של ישראל ילך וינהיר, עד לגאולה השלמה במהרה בימינו.

פרק יז

ארבע פרשיות

בין השבת הסמוכה לראש חודש אדר לשבת הסמוכה לראש חודש ניסן, יש ארבע שבתות שבהן קוראים בבית הכנסת פרשה נוספת מלבד פרשת השבוע, ואלו הן ארבע הפרשות: פרשת שקלים, פרשת זכור, פרשת פרה ופרשת החודש¹. קריאת פרשות אלו היא הכנה למועדי אדר וניסן, ולכן יש בשבתות אלו מעט חגיגות ושמחה², ויוצאי אשכנז אינם אומרים בהן את תפילת "אב הרחמים"³.

פרשת שקלים

בשבת שלפני ראש חודש אדר, קוראים את פרשת שקלים (שמות ל יא-טז), העוסקת במצוות מחצית השקל⁴. בזמן שבית המקדש היה קיים, בראש חודש אדר היו מכריזים שעל כל אדם לתרום מחצית השקל לבית המקדש, עבור קרבנות הציבור, ובמשך החודש היו גובים את מחצית השקל. לכן קוראים את פרשת שקלים לפני ראש חודש אדר, כדי להזכיר לציבור שהגיע זמן מצווה זו⁵. טעם נוסף לקריאת פרשת שקלים לפני חודש אדר נאמר בתלמוד

1. שו"ע תרפה א-ה.
2. עיין ערוך השלחן תרפה ט.
3. עיין משנ"ב תרפה יח, וערוך השולחן תרפה ט, ולוח ארץ ישראל (טוקצינסקי), ואשי ישראל פרק מט סעיף יב. ועיין משנ"ב תרפה יח, שאין מזכירים נשמות בשבתות אלו, ועיין משנ"ב עם הערות איש מצליח על משנ"ב תרפה יז, שיוצאי ספרד אינם נמנעים מלומר השכבה לנפטרים בשבתות אלו.
4. שו"ע תרפה א, ומשנ"ב שם. ועיין שו"ע שם, שכאשר ראש חודש אדר חל בשבת, קוראים פרשה זו בשבת ראש חודש.
5. רש"י מגילה כט א ד"ה קורין, ומשנ"ב תרפה ב.

הירושלמי, והוא שעל ידי הזכות של הקדמת השקלים שלנו, לשקלים שנתן המן לאחשוורוש, התבטלה גזרתו של המן.⁶

בזמן הזה, בית המקדש חרב לצערנו, ואין ביכולתנו לקיים את מצוות מחצית השקל. אף על פי כן אנו קוראים את פרשת שקלים, זכר למצווה שהייתה נהוגה בזמן המקדש⁷. ועוד שקריאת פרשת שקלים משמשת מעין תחליף לקיום מצוות מחצית השקל, כמו שנאמר: "וְנִשְׁלְמָה פְּרִים שְׁפָתֵינוּ"⁸, כלומר את הפרים שאין באפשרותנו להקריב, נשלם באמירת שפתינו⁹.

פרשת זכור

מצווה מן התורה לזכור את מעשה עמלק, כמו שנאמר בתורה: "זְכוֹר אֵת אֲשֶׁר עָשָׂה לְךָ עִמְלֹק בְּדֶרֶךְ בְּצֵאתְכֶם מִמִּצְרָיִם. אֲשֶׁר קָרָה (-הזדמן לך) בְּדֶרֶךְ וַיִּזְנֶב בְּךָ כָּל הַנְּחֻשָׁלִים אַחֲרֶיךָ וְאַתָּה עָיַף וַיִּגַע וְלֹא יָרָא אֱלֹקִים. וְהָיָה בְּהִנִּיחַ ה' אֱלֹקֶיךָ לְךָ מִכָּל אִיבֵיהֶ מְסָבִיב בְּאָרְץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹקֶיךָ נָתַן לְךָ נַחֲלָה לְרִשְׁתָּהּ, תִּמְחָה אֵת זֵכֶר עִמְלֹק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם לֹא תִשְׁכַּח"¹⁰.

לעמלק לא נשקפה כל סכנה מעם ישראל, ומלחמתו בישראל הייתה מתוך שנאה להם על היותם מגלים את שם ה' בעולם. בשעה שעם ישראל יצא ממצרים באותות ובמופתים, וים סוף נקרע לפניו, הכירו כל האומות במעלתו

6. ירושלמי מגילה פרק א הלכה ה, ומסכת סופרים פרק כא הלכה ב, ועיין בן מלך (מינצברג) שמות חלק ג עמ' קסב, שהקטרוג של הסן ועמלק מתחדש כל שנה, ועיין מדבר שור עמ' קל-קלא, שמצוות מחצית השקל מסלקת קטרוג זה, כיוון שלקיימת הכסף לקופת הכלל מבטאת שכל יהודי הוא חלק מכלל ישראל, וגילוי כוח הכלל מחזק את כוחם של ישראל.

7. ספר החינוך מצווה קה, אבודרהם ארבע פרשיות ד"ה וכשחל.

8. הושע יד ג.

9. משנ"ב תרפה ב. ועיין בני יששכר מאמרי חודש אדר מאמר ב דרוש ו ד"ה ולפי זה, ודרוש ח ד"ה ומעתה, ופרי צדיק פרשת שקלים אות יג, שקריאת פרשת שקלים בזמן הזה פועלת את הפעולה הרוחנית שמצוות מחצית השקל פעלה בזמן שבית המקדש היה קיים.

10. דברים פרק כה פסוקים יז-יט. עיין שו"ע תרפה ז, ומשנ"ב שם. ועיין הליכות שלמה פרק יח סעיף ב, שהשומע את עיקר פרשת זכור, יצא ידי חובה אף שהחסיר כמה מילים, ועיין מקראי קודש לגרצ"פ פרק סיסן ו, ויבקשו מפיהו עמ' עו-עז, בשם הגר"ש אלישיב, שחולקים. ועיין משנ"ב תרפה טז, בשם המגן אברהם, שאפשר לקיים את מצוות זכירת מעשה עמלק בקריאת הפסוקים המתארים את מלחמת עמלק בעם ישראל, בפרשת בשלח, ועיין משנ"ב שם, שפקפק בכך, כיוון שלא נזכר שם שיש למחות את זכר עמלק.

והתבטלו כלפיו, ולולא עמלק, היה העולם מגיע לתיקונו השלם. אך עמלק נלחם בישראל, וצינן את הכבוד והיראה שרחשו אומות עולם לישראל, וגרם בזה לנפילת העולם ולדחיית התיקון העולמי. וכל הסבל העולמי שנגרם מדחייה זו, בא לעולם בגללו¹¹. לכן אמרו חכמים: "נשבע הקדוש ברוך הוא שאין שמו שלם ואין כסאו שלם עד שיימחה שמו של עמלק, וכשיימחה שמו, יהיה השם שלם והכסא שלם"¹².

מהתורה, יש לקרוא את פרשת זכור פעם בשנה, כיוון שדבר שאין מזכירים אותו במשך שנה שלמה, נשכח מלב האדם¹³, אך אין תאריך מסוים שבו צריך לקרואה, ודי לקוראה בתאריך כל שהוא, פעם בשנה¹⁴. אבל חכמים תיקנו לקרוא את פרשת זכור בשבת שלפני פורים, כיוון שבפורים חוגגים את הריגת המן ובניו, שהיו מזרע עמלק¹⁵.

קריאת פרשת זכור במניין ומתוך ספר תורה כשר

יש לקרוא את פרשת זכור במניין, ומתוך ספר תורה כשר¹⁶. לכן אדם הגר במקום שאין בו מניין, צריך להימצא בשבת זכור במקום שיש בו מניין, כדי לשמוע את קריאת פרשת זכור בציבור¹⁷. הטעם לכך שיש לקרוא את פרשת

11. עיין שפת אמת יתרו תרל"ה ד"ה הקדמת, תרל"ז ד"ה במדרש.

12. רש"י שמות יז טז.

13. עיין שו"ת חתם סופר אבן העזר חלק א סימן קיט ד"ה ונראה לי. ועיין מנחת חינוך תרג א, ויבקשו מפייהו עמ' נו, בשם הגר"ש אלישיב, שייתכן שמהתורה מספיק לקרוא את פרשת זכור פעם אחת בחיים.

14. מגן אברהם הקדמה לסימן תרפה.

15. שו"ע תרפה ב, ומשנ"ב שם א.

16. שו"ע תרפה ז, ומשנ"ב שם יד. ועיין תרומת הדשן סימן קח, שהחובה לקרוא את פרשת זכור בציבור היא מהתורה, ועיין מנחת חינוך מצווה תרג ס"ק ב, שחולק וסובר שמהתורה אפשר לקיים את המצווה בקריאה ביחיד ושלא מספר תורה, וחובת הקריאה בציבור ומתוך ספר תורה כשר היא מדרבנן. ועיין משנ"ב קלה מו, שמותר להוציא ספר תורה לבית הכנסת כדי לקרוא את פרשת זכור לחולה שאינו יכול לבוא לבית הכנסת, ועיין אשי ישראל פרק מט הערה כד, בשם הגר"ח קנייבסקי, שהדבר מותר רק אם במעמד הקריאה יהיו עשרה אנשים.

17. שו"ע תרפה ז, ועיין יבקשו מפייהו עמ' קח, בשם הגר"ש אלישיב, שאם ההימצאות במקום שיש בו מניין בשבת זכור כרוכה בטרחה רבה, אפשר להקל ולשהות בשבת זו במקום שאין בו מניין, ולצאת ידי חובת מצוות זכירת מעשה עמלק בשמיעת קריאת פרשת כי תצא, הכוללת בתוכה

זכור במניין הוא משום שמטרת זכירת מעשה עמלק היא לעורר אותנו להילחם בעמלק, ומצוות המלחמה בעמלק מוטלת בעיקרה על הציבור¹⁸.

כוונה בקיום המצווה

'מצוות צריכות כוונה', כלומר כדי לקיים מצווה לא די בעשייתה, אלא יש לכוון בעשייתה לשם קיום מצווה. לכן, יש להתכוון בקריאת פרשת זכור לקיים את מצוות זכירת מעשה עמלק¹⁹, וטוב להזכיר זאת לציבור לפני הקריאה²⁰.

שמיעת פרשת זכור

מצוות זכירת מעשה עמלק מחייבת לומר את פרשת זכור בפה²¹. ואם כך נשאלת השאלה, כיצד יוצאים ידי חובה השומעים את קריאת הפרשה בבית הכנסת, הרי רק בעל הקורא קורא אותה בפיו, וכל הנוכחים רק שומעים אותה? התשובה היא שישנו כלל הלכתי: 'שומע כעונה' (עונה=אומר) – כאשר אדם אומר משהו כדי להוציא את חברו ידי חובה, וחברו שומע ומתכוון לצאת, נחשב זה כאילו השומע בעצמו אמר את הדברים. ולכן על בעל הקורא לכוון להוציא את הציבור ידי חובה, ועל הציבור להתכוון לצאת בקריאתו²².

את פרשת זכור, ועיין חזון עובדיה עמ' ז, שבמקרה זה, יש לומר לבעל הקורא שיכוון להוציא ידי חובת מצוות זכירת מעשה עמלק. ועיין רמ"א תרפה ז, ומשנ"ב תרפה יז, שאדם שנאלץ לשהות במקום שאין בו מניין, יקרא את פרשת זכור ביחידות מתוך ספר תורה על פי טעמי המקרא, ועיין כף החיים תרפה לה, וחזון עובדיה עמ' ז, שאדם שאין לו ספר תורה, יקרא את הפרשה מתוך חומש מודפס.

18. עיין שו"ת מהר"ם שיק אורח חיים סימן שלו.

19. עיין משנ"ב סימן תרפה ס"ק יד, וס"ק טו, וכף החיים תרפה לג, וחזון עובדיה עמ' ד. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שיש להקפיד לכוון לשם מצווה, במיוחד במצוות המתקיימות בשמיעה בלבד.

20. מנהגי חתם סופר (ר"ע סופר) פרק כג אות ג, חזון עובדיה עמ' ג, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק טב סעיף י.

21. רמב"ם מלכים ה ה.

22. משנ"ב תרפה יד. ועיין ט"ז תרפה ב, ומנהגי חתם סופר (ר"ע סופר) פרק כג אות ג, ששליח הציבור צריך לכוון להוציא את הציבור גם בברכות, ועיין שבט הלוי חלק י סימן קז אות א, שחולק, ועיין ארוחות רבנו (תשע"ד) חלק ג עמ' קנח, שלא נהגו להחמיר כדעת הט"ז, ועיין אור לציון חלק ד פרק נא אות ד, שטוב להחמיר כן. ועיין אשרי האישי פרק מא אות א, וילקוט יוסף

השומע פרשת זכור במבטא שונה ממסורת עדתו

יש סוברים שטוב שאדם ישמע את קריאת פרשת זכור כפי מסורת הקריאה של עדתו²³. ואף שבכל השנה אין מקפידים בכך, בקריאת זכור, שהיא מן התורה, מהדרים יותר²⁴. ויש סוברים שאין צורך לדקדק בזה, כיוון שאדם יוצא ידי חובה בכל מבטא²⁵, וכן הלכה²⁶. וכן יש סוברים שטוב שאדם ישמע את הקריאה מספר תורה הכתוב כפי מסורת העדה שלו, כיוון שיש שינויים בצורת הכתיבה בין העדות השונות²⁷. ויש סוברים שאף בזה אין צורך לדקדק²⁸, וכן הלכה²⁹.

(תש"פ) עמ' קסב, שראוי שהעולה לתורה ובעל הקורא יהיו אנשים גדולים, שוודאי הביאו שתי שערות.

23. הליכות שלמה פרק יח סעיף א, חזון עובדיה עמ' ח, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק סב סעיף יא, אשרי האיש פרק מא אות יב. ועיין הליכות שלמה פרק יח דבר הלכה אות ב, שאין לקרוא בציבור באותו מעמד בכמה הברות, כיון שאין זה כבוד הציבור ואין טעם לדבר, ומעולם לא שמענו שיהגו כן, ועיין מקראי קודש לרב הררי פרק א הערה מב, בשם הגר"מ אליהו, ושלחן הפוסקים עמ' קלב הערה 513, בשם הגר"מ שטרנבוך, שחולקים. עיין משנ"ב תרפה יח, שישנו ספק אם הניקוד של האות זי"ן במילה 'זָכַר' הוא סגול או צִיּוּר, ולכן יוצאי אשכנז המבחינים בין קריאת הניקוד סגול לקריאת הניקוד צִיּוּר, מדקדקים לקרוא את המילים 'תִּתְּחַה אֶת זֶכֶר עַמְלֵק' פעמיים, פעם אחת כאשר האות זי"ן מנוקדת בצִיּוּר, ופעם שנייה, כשהיא מנוקדת בסגול, ועיין חוט שני הלכות פורים עמ' כב, ואגרות משה אורח חיים חלק ה סימן כ אות לב, שמספיק לחזור על המילים 'תִּתְּחַה אֶת זֶכֶר עַמְלֵק', ואין צורך לחזור על הפסוק כולו, ועיין יבקשו מפיהו עמ' עב, ותשובות והנהגות כרך ה סימן רכח אות ד, שחולקים וסוברים שלכתחילה יש לחזור על כל הפסוק.

24. חזון עובדיה עמ' ח. ועיין הליכות שלמה פרק יח דבר הלכה ב, שכתב טעם אחר, שיש להדר יותר במצווה הנהגת פעם אחת בשנה.

25. מקראי קודש לרב הררי פרק א הערות מ-מא, בשם הגר"ש ישראל והגר"ש משאש.

26. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, והוסיף שבעבר לא דקדקו בכך ורק לאחרונה התחדש מנהג זה, ואין צורך לדקדק בזה, כיוון שזו מצווה ציבורית וציבור כולל עדות שונות, ועל כורחך צריך לומר שבן עדה אחת יוצא על ידי בן עדה אחרת. ואם באנו לדקדק כל כך, גם בתוך כל עדה ישנן הגיות שונות כגון הגייה גליציינית, הגייה ליטאית, הגייה גרמנית וכו', ולא שמענו שיש להקפיד עד כדי כך.

27. הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק סב סעיף יא, אור לציון חלק ד פרק נא שאלה ג, יבקשו מפיהו עמ' עא בשם הגר"ש אלישיב, מקראי קודש לרב הררי פרק א הערה מ, בשם הגר"ש משאש.

28. הגר"א נבעל שליט"א בקובץ אליבא דהלכתא גיליון קא עמוד יח.

29. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין הערה 26.

חיוב נשים בפרשת זכור

נשים פטורות מקריאת פרשת זכור, כיוון שמטרת המצווה היא לעורר את שנאתנו לעמלק כדי שנילחם בו, ואין דרכן של נשים להשתתף במלחמה³⁰. אף על פי כן נהגו הנשים ברוב קהילות ישראל לבוא לבית הכנסת ולשמוע פרשת זכור³¹, ושני טעמים לכך. טעם אחד הוא שאישה המקיימת מצווה שהיא פטורה ממנה, מקבלת על כך שכר כמי ש'אינה מצווה ועושה'³². וטעם שני הוא שיש פוסקים הסוברים שנשים חייבות בקריאת פרשת זכור³³, כיוון שייטכן שישנם טעמים נוספים למצוות זכירת מעשה עמלק, והם שייכים גם לנשים³⁴, וטוב לחשוש לדעתם³⁵. וישנן נשים שאינן נוהגות לבוא לבית הכנסת לשמוע את קריאת פרשת זכור³⁶. נשים אלו, וכן נשים שקשה להן לבוא לבית הכנסת לשמוע את פרשת זכור, תקראנה את הפרשה בביתן מתוך חומש, כיוון שיש סוברים שגם בדרך זו מקיימים את המצווה³⁷.

הוצאת ספר תורה לצורך קריאת פרשת זכור לנשים

לפעמים אימהות מטופלות בילדים אינן יכולות להגיע לבית הכנסת בזמן קריאת התורה כדי לשמוע את פרשת זכור. כדי שגם נשים אלו תוכלנה לקיים את המצווה, אפשר לקיים קריאה מיוחדת לנשים בזמן אחר במשך השבת³⁸,

30. ספר החינוך מצווה תרג, שו"ת תורה לשמה סימן קפז.
31. מנחת יצחק חלק ט סימן סח, חזון עובדיה עמ' י, עיין אשרי האיש פרק מא אות ח, הלכות חג בחג פרק ג סעיף ג.
32. כף החיים תרפה ל.
33. מנחת חינוך תרג א, שו"ת בנין ציון חלק ב סימן ח, בשם הגאון רבי נתן אדלר.
34. מנחת חינוך תרג א, ועיין רדב"ז מלכים ז ד.
35. עיין חזון עובדיה עמ' ט, עיין אור לציון חלק ד פרק מט הערה א, עיין מקראי קודש לרב הררי פרק א הערה מה, בשם הגר"ש ישראל'י, עיין אשרי האיש פרק מא אות ח, תשובות והנהגות חלק ב סוף סימן שמד.
36. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.
37. עיין תשובות והנהגות חלק ב סוף סימן שמד.
38. חזון עובדיה עמ' י, פורים משולש לגר"ש דבליצקי (תשפ"א) פרק ב הערה כ, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, ועיין שו"ת מנחת יצחק חלק ט סימן סח, שיש חולקים וסוברים שאין להוציא ספר תורה במיוחד עבור קריאת פרשת זכור לנשים.

ורצוי שיהיו עשרה גברים בבית הכנסת בשעת הקריאה, כיוון שיש סוברים שהמצווה היא לקרוא את פרשת זכור במניין³⁹.

פרשת פרה

בשבת שאחרי פורים, קוראים את פרשת פרה (במדבר י"א-כב), העוסקת בטהרה מטומאת מת על ידי אפר פרה אדומה. קריאה זו היא הכנה לחג הפסח, שבו מקריבים את קרבן הפסח, ויש להיטהר מטומאת מת כדי להקריבו⁴⁰. קוראים פרשה זו כבר בחודש אדר, כיוון שבזמן שבית המקדש היה קיים, היו מתחילים לעלות לרגל בראש חודש ניסן, ולפני העלייה לרגל יש להיטהר מטומאת מת⁴¹.

כיום לצערנו אין לנו אפר פרה אדומה להיטהר בו, ואנו קוראים פרשה זו זכר למקדש⁴², ובתור תפילה לה' שיטהר אותנו במהרה ונזכה להקריב את קרבן

39. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין אשרי האישי פרק מא אות ט, ומועדי ישרון עמ' 63 הערה 9 בשם הגר"ם פיינשטיין, ומקראי קודש (תשע"ג) לגרצ"פ פראנק עמ' קנד הררי קודש הערה 10, שאין לקרוא לנשים ללא נוכחות של עשרה גברים, ועיין מנחת יצחק חלק ט סימן סח, שבאשכנז נהגו לקרוא לנשים לבדן, וכן משמע מחזון עובדיה עמ' י בהערה.

40. עיין שו"ע תרפה ג, ומשנ"ב שם, וערוך השולחן תרפה ח-ט. ועיין ערוך השולחן שם, שכאשר ט"ו או ט"ז באדר חלים בשבת, יש שלוש שבתות בין פורים לראש חודש ניסן, ואז אין קוראים את פרשת פרה בשבת שלאחר פורים אלא שבת אחת לאחר מכן, כדי שפרשת פרה תהיה סמוכה לפרשת החודש, שאותה קוראים סמוך לראש חודש ניסן. ועיין יבקשו מפיהו עמ' קפב, בשם הגר"ש אלישיב, מקראי קודש לרב הררי פרק א הערה פג, בשם הגר"ם אליהו והגר"ש ישראל, ציץ אליעזר חלק י סימן כח אות ו, מועדים וזמנים חלק ב סימן קסב, הלכות חג בחג עמ' כה, אשי ישראל פרק מט סעיף י, שנשים פטורות משמיעת פרשת פרה, ואין נוהגות ללכת לשומעה, ועיין חזון עובדיה עמ' יח, שחולק וסובר שראוי שנשים תלכנה לשמוע את קריאת פרשת פרה. ועיין משנ"ב קלה מו, וילקוט יוסף (תש"פ) עמ' קסא, שמתור להוציא ספר תורה מבית הכנסת כדי לקרוא את פרשת פרה לחולה שאינו יכול לבוא לבית הכנסת. ועיין שו"ע קלז ה, ומשנ"ב שם, שפרשת פרה כוללת את כל פרק יט בספר במדבר, ואם טעו וקראו רק עד פסוק י (וְהִיָּתָה לְבִנֵי יִשְׂרָאֵל וְלִגְרַם הַגֵּר בְּתוֹכְכֶם לְחֶקֶת עִוָלָם), יש לחזור ולקרוא שוב את כל הפרשה ולברך לפני הקריאה ולאחריה, ועיין ערוך השולחן קלז ז, שאם טעו וקראו עד פסוק יז (וְלִקְחוּ לְטָמֵא מִעֶפֶר עֲרֵפֶת הַחֲטָאֵת וְנָתַן עָלָיו מִיֵּם חַיִּים אֶל כָּלִי" - טעות זו עלולה לקרות, כיוון שסיום עליית ראשון בפרשת חוקת הוא בפסוק זה), יצאו ידי חובה, כיוון שקראו את עיקר דיני פרה אדומה, ועיין חזון עובדיה פורים עמ' כו, שחולק.

41. אבודרהם ארבע פרשיות ד"ה וכשחל.

42. אבודרהם ארבע פרשיות ד"ה וכשחל, שו"ת פעולת צדיק חלק ב סימן צז ד"ה ואיך שיהיה.

הפסח⁴³. ומבואר בספרי חסידות שקריאת פרשה זו פועלת לטהר את הנפש מטומאתה, ומכינה אותה לקבל את הארת חג הפסח⁴⁴.

יש סוברים שהמצווה לקרוא את פרשת פרה היא מצווה מן התורה⁴⁵. המקור למצווה זו הוא הפסוק שבסוף פרשת פרה: "וְהִיְתָה לָהֶם לְחֻקַּת עוֹלָם"⁴⁶, שבו נאמר שמצוות פרה נוהגת תמיד ("חֻקַּת עוֹלָם"). וכיוון שבזמננו אין לנו אפר פרה, ואין באפשרותנו לקיים את מצוות פרה אדומה, למדו מכאן חכמים שמצוות פרה אדומה כוללת גם מצווה לקרוא פרשה זו בתורה, ומצווה זו ניתנת לקיים בכל דור, גם כשאין בידינו אפר פרה אדומה⁴⁷.

פרשת החודש

בשבת הסמוכה לראש חודש ניסן, קוראים את פרשת החודש (שמות יב ב-כ). פרשה זו עוסקת בקידוש ראש חודש ניסן ובדיני קרבן פסח⁴⁸, וקוראים אותה סמוך לחודש ניסן, כדי להזכיר לציבור להתכונן לעלייה לרגל ולהקרבת קרבן הפסח⁴⁹. ואף שבזמן הזה, אין באפשרותנו לעלות לרגל ולהקריב את קרבן הפסח, אנו קוראים פרשה זו זכר למקדש⁵⁰.

43. לבוש תרפה א, משנ"ב תרפה א.

44. עיין עבודת ישראל למגיד מקוזניץ' שמות פרשת פרה ד"ה והנה, ופרי צדיק שמות פרשת פרה ד"ה וזה הענין.

45. שו"ע תרפה ז: יש אומרים. ועיין משנ"ב שם טו, שהרבה אחרונים סוברים שמצוות קריאת פרשת פרה היא מצווה מדרבנן, ועיין שם, שאף לדעתם יש לכוון בשמיעת הפרשה לקיים את מצוות קריאת פרשת פרה, כיוון שהכלל 'מצוות צריכות כוונה', נאמר גם במצוות דרבנן, ועיין חזון עובדיה עמ"י, שלהלכה, יש להחמיר כדעת הסוברים שמצוות קריאת פרשת פרה היא מצווה מהתורה.

46. במדבר יט כא.

47. ערוך השולחן תרפה ז.

48. שו"ע תרפה ד. ועיין משנ"ב שם יג, שכאשר ראש חודש ניסן חל בשבת, קוראים את פרשת החודש בשבת ראש חודש.

49. עיין רש"י מגילה כט א ד"ה ברביעית החדש, ואבודרהם ארבע פרשיות ד"ה וכשחל, וערוך השולחן תרפה א. ועיין משנ"ב תרפה א, שכתב טעם אחר: "כדי לקדש את חודש ניסן".

50. אבודרהם ארבע פרשיות ד"ה וכשחל.

פרק יח חודש אדר

משנכנס אדר מרבים בשמחה

"משנכנס אדר מרבים בשמחה". לא רק ימי הפורים הם ימי שמחה, אלא החודש כולו הוא חודש שמח, כמו שנאמר במגילת אסתר: "וְהַחֹדֶשׁ אֲשֶׁר נִהְפָּךְ לָהֶם מִיָּגוֹן לְשִׂמְחָה וּמֵאֵבֶל לְיוֹם טוֹב". שמחה זו, המתחילה כבר מתחילת החודש, מיוחדת לחג הפורים. בחנוכה למשל, אין מרבים בשמחה משנכנס חודש כסלו, אלא רק בימי החנוכה. הסיבה לכך היא שחודש אדר כולו מבטא את הנצחיות של עם ישראל. כאשר ערך המן גורל באיזה חודש להשמיד את עם ישראל, הוא ראה סימן טוב בכך שחודש אדר עלה בגורלו. זאת כיוון שחודש אדר הוא החודש האחרון במניין החודשים, ועלה בדעתו שכשם שחודש אדר הוא בסוף השנה, כך יהיה סוף וכליה לעם ישראל בחודש זה. אבל עם ישראל הוא עם נצחי, וכשם שלאחר סיום השנה בחודש אדר, מיד מתחילה שנה חדשה, כך גם בעם ישראל, כל סוף הוא התחלה של תקופה חדשה. לכן שמחת פורים מתחילה כבר בתחילת חודש אדר, לבטא את הנצחיות של עם ישראל ואת היכולת שלו לצמוח ולהתחדש מתוך כל משבר².

1. אסתר ט כב. תענית ט כט א, ומשנ"ב תרפו ח, ואשל אברהם (בוטשאטש) שם. ועיין אשל אברהם שם, שמרבים בשמחה בכל חודש אדר. ועיין שו"ת שאילת יעב"ץ חלק ב סימן פח, והליכות שלמה פרק יח הערה 35, שבשנה מעוברת מרבים בשמחה רק באדר שני, ועיין שו"ת חתם סופר חושן משפט סוף סימן כ, שמשמע שמרבים בשמחה כבר באדר ראשון. ועיין מקראי קודש לרב הר"י פרק ב הערה א, בשם הגר"א נבנצל שליט"א, שיש להרבות בשמחה כבר משבת מברכים של חודש אדר, שכבר אז מתחילה הארת חודש אדר.
2. עיין אור חדש למהר"ל פרק ג ד"ה הפיל פור.

השמחה שמרבים בה היא שמחה של מצווה, כגון ריקוד ושירה של שירי קודש, והסרת עצב ודאגה מן הלב³. אבל אין הכוונה לשמחה שיש בה פגיעה או זלזול בכבודם של חברים ומורים, שכן אין זו שמחה אלא הוללות, והיא אסורה כל השנה.

ז' באדר

ז' באדר הוא יום פטירת משה רבנו, ומשום כך חסידים ואנשי מעשה נוהגים להתענות ביום זה⁴.

אנשי 'חברה קדישא', המטפלים בנפטרים ומביאים אותם לקבורה, יש מהם שנוהגים להתענות ביום זה, לכפר עליהם שמא לא נזהרו כראוי בכבוד הנפטרים⁵. הטעם למנהגם זה דווקא ביום ז' באדר הוא שלומדים ממשה רבנו את גודלה וחביבותה של מצוות הקבורה⁶. ביציאת מצרים, כאשר כל עם ישראל היה עסוק בביזה, משה רבנו עסק בלקיחת עצמות יוסף לקבורה בארץ ישראל, ובזכות מעשה זה, זכה משה רבנו שאף אדם לא עסק בקבורתו, אלא הקב"ה עצמו קבר אותו⁷.

יש הנוהגים להישאר ערים בליל ז' באדר, ולעסוק בסדר לימוד שתוקן ליום זה⁸.

3. עיין נימוקי או"ח סוף סימן תרפו, והליכות שלמה פרק יח הערה 36.
4. שו"ע תקפ ב. ועיין משנ"ב תקפ טו, שבשנה מעוברת יש להתענות באדר ראשון, ועיין חזון עובדיה עמ' לב, שיש להתענות באדר שני, ועיין בירור הלכה תנינא אורח חיים חלק ב עמ' שג, שהמנהג בארץ ישראל להתענות באדר שני.
5. עיין לוח ארץ ישראל (טוקצינסקי), עיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק סב סעיף כד. ועיין הלכות חגים שם, שבמוצאי התענית, אנשי 'חברה קדישא' נוהגים לעשות סעודה חשובה. ועיין לוח ארץ ישראל (טוקצינסקי), שבשנה מעוברת נוהגים להתענות באדר שני.
6. הדרת קודש (שוורץ) עמ' 17, 66. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק סב סעיף כד, שכתב כעין זה.
7. עיין סוטה דף ט עמוד ב דף יג עמוד א.
8. מועד לכל חי סימן לא אות ז, כף החיים תקפ כג, חזון עובדיה עמ' לב, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק סב סעיף כד.

תענית אסתר

י"ג באדר הוא יום צום ותענית, הנקרא תענית אסתר. ביום זה בימי מרדכי ואסתר, קיוו אויבי ישראל לשלוט ביהודים ולפגוע בהם, אך היהודים עמדו על נפשם ונלחמו באויביהם, וביום ההוא התענו והרבו בתפילה לה', ובזכות זו נושעו. לזכר התענית ההיא, גם אנחנו מתענים, כדי שנזכור שכאשר אדם נמצא בצרה והוא חוזר בתשובה בכל לבו ומתפלל לה', ה' שומע את תפילתו.⁹

מפליא הדבר שלפני פורים, שהוא החג השמח ביותר בשנה, בא יום של תענית. אבל כשמתבוננים בכך לעומק, נוכחים לראות עד כמה היה פורים חסר אלמלא תענית אסתר. אפשר היה לטעות ולחשוב שהישועה שאירעה בפורים נבעה רק מכך שה' ריחם על עם ישראל, ומכך עלולים להסיק שבעת צרה, אדם צריך להיות פסיבי ולחכות לרחמי שמיים. אבל האמת היא שגזרת המן גרמה לטלטלה גדולה בעם ישראל, והביאה אותו לחזור בתשובה; כמו שאמרו חז"ל: "גדולה הסרת טבעת (שהסיר אחשוורוש מידו ונתנה להמן), יותר מארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות שהתנבאו לישראל, שכולם לא החזירו את עם ישראל למוטב, ואילו הסרת הטבעת החזירה אותם למוטב"¹⁰. ובזכות תשובה זו של עם ישראל באה הישועה. לכן מקדימים את תענית אסתר לפורים, כדי שנזכור שבעת צרה יש לחזור בתשובה ולהתפלל לה', והתשובה והתפילה יסירו את הצרה.

הפטורים מהתענית

אנשים חלולים שהתענית עלולה להחליש אותם עוד, או אנשים שהתענית עלולה לגרום להם נזק, פטורים מהתענית. לכן חולים, אנשים חלולים וזקנים שהתענית גורמת להם צער גדול, נשים בהיריון, מניקות וילדים מתחת גיל בר

9. שו"ע תרפו א, ומשנ"ב שם. ועיין הליכות שלמה הלכות תעניות פרק יג דבר הלכה ב, שכיוון שחייב התענית אינו משום צרה שארעה בי"ג באדר אלא זכר לתענית שהתענו בימי מרדכי ואסתר, לכן מותר לשאת נשים בתענית אסתר, ועיין אבן ישראל חלק ז סימן כח ופסקי תשובות תרפו הערה 6, שמותר גם לשמוע מוזיקה, לקיים ריקודים ומחולות, לברך את ברכת "שהחיינו" ולרחוץ במים חמים.

10. מגילה יד א.

מצווה – פטורים מהתענית¹¹. ואם אפשר, ימעטו קצת באכילה ובשתייה ולא יאכלו מותרות, כדי לשתף עצמם עם הציבור¹².

י"ג באדר שחל בשבת

כאשר י"ג באדר חל בשבת, מקדימים את התענית ליום חמישי. בשבת אין מתענים, משום כבוד השבת. וביום שישי אין מתענים, מכיוון שבתענית מרבית באמירת סליחות ותחנונים, וזה עלול לפגוע בהכנות לשבת. כמו כן, אין זה מכבוד השבת להיכנס אליה רעבים וצמאים מהתענית. לכן מקדימים ומתענים ביום חמישי¹³.

סדר התפילה בתענית אסתר

כבכל תענית, גם בתענית אסתר מוסיפים בתפילה כמה קטעים של בקשות ותחנונים. בתפילת עמידה בברכת "שומע תפילה", אומרים "עננו ה' עננו ביום צום תעניתנו וכו'". זאת משום שברכת "שומע תפילה" היא ברכה

11. רמ"א תרפ"א, ופסקי תשובות שם ג, וביאור הלכה תקנ"א ד"ה הכל, ורוח חיים (פלאג") תקנ"א. ועיין חזון עובדיה פורים עמ' לז, שמעוברת פטורה מהצום רק לאחר שלושה חודשים להריונה, ואם סובלת מהקאות ומיחושים או חולשה רבה, פטורה מהתענית אף קודם לכן. והגר" אריאל שליט"א כתב לנו שמיד עם ידיעתה על הריונה, היא פטורה מהצום, כיוון שמחסור בנזלים בתחילת ההיריון עלול לפגוע בהיריון, ועיין משנ"ב עם הערות איש מצליח על משנ"ב תקנ"ג, שכן דעת הגר"ס מחזן שליט"א. ועיין חזון עובדיה תעניות עמ' סב, שהאחרונים נחלקו האם מניקה פטורה מהצום רק כשמניקה בפועל, או כל עשרים וארבעה חודשים שאחרי הלידה. והגר" אריאל שליט"א כתב לנו שבימינו, שנשים מתחזקות לפני שעברו עשרים וארבעה חודשים מהלידה, אין לפטורן מהצום בכל עשרים וארבעה החודשים שאחרי הלידה אם אינן מניקות. ועיין חזון עובדיה פורים עמ' לח, שאישה שמרגישה חולשה יתרה, פטורה מהצום בכל עשרים וארבעה החודשים שאחרי הלידה, אף שאינה מניקה בפועל. ועיין שער הציין תרפ"ט: ואפשר, וחזון עובדיה עמ' מב, שחתן וכלה ביום חופתם, וכן אבי הבן ואמו, המהול והסנדק ביום המילה לאחר הברית, פטורים מהתענית, ועיין שער הציין תרפ"ט, שלאחר מנחה גדולה בוודאי יש להקל שלא להתענות, ועיין חזון עובדיה שם, שחתן וכלה אינם צריכים להתענות בתענית אסתר בכל שבעת ימי המשתה.

12. אשל אברהם (בוטשאטש) סימן תרפ"ו.

13. שו"ע תרפ"א, ומשנ"ב שם וסימן רמט ס"ק יח. ועיין משנ"ב שם, שמי שטעה ולא התענה ביום חמישי, יתענה ביום שישי, מכיוון שהתענית אינה קבועה דווקא ליום חמישי.

כללית שאפשר להוסיף בה תפילות שונות, וכן סיומה של ברכה זו – "ברוך אתה ה' שומע תפילה", מתאים לתפילת "עננו", שמבקשים בה שתפילותינו תתקבלנה¹⁴.

יוצאי ספרד אומרים "עננו" בתפילת שחרית ובתפילת במנחה¹⁵, ויוצאי אשכנז אומרים "עננו" רק בתפילת מנחה, מחשש שבמשך היום יצטרך האדם לאכול, ויתברר למפרע שמה שאמר בתפילת שחרית "ביום צום תעניתנו", לא היה נכון. בתפילת מנחה אין חוששים לזה, כיוון שאפילו אם יזדקק לאכול אחרי תפילת מנחה, הרי התענה עד חצות, ותענית עד חצות יכולה להיקרא צום¹⁶.

אמנם גם למנהג יוצאי אשכנז, שליח הציבור אומר "עננו" בחזרת הש"ץ כבר בתפילת שחרית. כיוון שאף אם הוא יזדקק לאכול, תפילתו היא תפילת הציבור, ואין חוששים שכל הציבור יזדקק לאכול במשך התענית¹⁷. בדבר נוסף שונה דינו של שליח הציבור מדין היחיד: בכך שהוא אומר את תפילת "עננו" בחזרת הש"ץ כברכה בפני עצמה, אחרי ברכת "גואל ישראל", שלא כמו היחיד, שאומר "עננו" בברכת "שומע תפילה"¹⁸. הטעם לכך הוא שחכמים

14. רש"י תענית יג ב ד"ה בשומע, וש"ע תקסה א.

15. ש"ע תקסה ג. ועיין ש"ע שם, ומשנ"ב שם ט, שלדעת השו"ע אומרים "עננו" גם בתפילת ערבית, משום שהתענית מתחילה מהלילה (עיין פרק לז שאדם שישן שינת קבע בלילה, אינו רשאי לאכול בקומו אף קודם עלות השחר), ועיין כף החיים תקסה יז, וחזון עובדיה עמ' עג, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כד סעיף טו, שמנהג יוצאי ספרד שלא לומר "עננו" בערבית, ועיין משנ"ב עם הערות איש מצליח על משנ"ב תקסה ח, ולוח דינים ומנהגים אהבת שלום (תשפ"א) עמ' 79, שיש מיוצאי ספרד שאומרים "עננו" בתפילת ערבית, ועיין עטרת אבות (סיוסה) חלק ב עמ' שעט, וסידור אבותינו עמ' 320, שכן הוא מנהג מרוקו.

16. עיין רס"א תקסה ג, ומשנ"ב שם.

17. ש"ע תקסה ג, ומשנ"ב שם.

18. ש"ע תקסה א. ועיין ש"ע שם ג, שכדי לומר את ברכת "עננו" בחזרת הש"ץ, צריך שיהיו בבית הכנסת עשרה אנשים שמתענים, ועיין משנ"ב שם יד, בשם מהר"ם בן חביב, שדברי השו"ע אמורים בתענית שהקהל קיבלו עליהם מחמת צרה שבאה עליהם, אבל בתענית ציבור שקבעו חז"ל, די בשבעה מתענים, ועיין שער הציון תקסו טו, שהאליה רבה והפרי מגדים, חולקים וסוברים שגם בתענית ציבור צריך שיהיו עשרה מתענים כדי לומר את ברכת "עננו", ועיין שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן קיג, וציץ אליעזר חלק יד סימן נו אות ג, שנהגים כמהר"ם בן חביב, ועיין חזון עובדיה עמ' פ, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק כד סעיף יט, ומנחת יצחק חלק א סימן טה, ואשרי האיש פרק סז סעיף יט, שדי בשישה מתענים, ועיין אור לציון חלק ד פרק נג הערה ד, שתענית אסתר אינה נחשבת תענית ציבור לעניין זה, וגם לדעת מהר"ם בן חביב אין לומר בה את ברכת "עננו" אם אין עשרה שמתענים, ועיין ערוך השלחן תקסו ז, ושו"ת בנין

לא רצו להוסיף בתפילת היחיד ברכה, ולשנות את מספר הברכות שתיקנו אנשי כנסת הגדולה, שכן היו לאנשי כנסת הגדולה בזה כוונות עליונות. רק בתפילת הציבור, שאיננה התפילה הבסיסית, הוסיפו חכמים עוד ברכה, וחרגו ממספר הברכות שתיקנו אנשי כנסת הגדולה. תפילת הציבור היא גם תפילה חשובה יותר, ולכן ראוי להוסיף בה ברכה¹⁹. הטעם לכך שהסמיכו את תפילת "ענגו" לברכת "גואל ישראל" בתפילת הציבור הוא שבספר תהלים, הפסוק "ה' צורי וגאלי" סמוך לפסוק "יענך ה' ביום צרה", ובתפילת ענגו אנו מתפללים להיוושע מהצרות שאנו מצויים בהן²⁰.

בתפילת שחרית אומרים סליחות לאחר חזרת הש"ץ²¹, ויוצאי אשכנז אומרים גם "אבינו מלכנו"²². לאחר מכן אומרים תחנון, קוראים בתורה את פרשת "ויחל משה"²³, שיש בה את תפילת משה רבנו על עם ישראל לאחר חטא העגל, ומוזכרים בה גם שלוש עשרה מידות הרחמים של ה', וממשיכים בתפילה כרגיל. בתפילת מנחה קוראים בתורה שוב את פרשת "ויחל משה", ויוצאי אשכנז קוראים גם את ההפטרה המיוחדת לתעניות²⁴, אך אין אומרים תחנון ו"אבינו מלכנו"²⁵, כי הארת פורים הולכת ומאירה מחצות היום²⁶.

אב חלק א סימן א וילקוט יוסף פורים (תש"פ) עמ' רסב, שחולקים וסוברים שלדעת מהר"ם בן חביב, גם בתענית אסתר די בשישה מתענים, ופסקו כן למעשה, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

19. עיין תענית יג ב, ותוס' ברכות כא ב ד"ה עד.

20. משנ"ב תקסו א.

21. שו"ע תקסו ד, ומשנ"ב שם.

22. ערוך השלחן תקסו ח.

23. שמות לב יא. שו"ע תקסו א. ועיין הערה 18, שהפוסקים נחלקו אם אפשר לומר את ברכת "ענגו" בחזרת הש"ץ, כאשר אין בבית הכנסת עשרה אנשים שמתענים, ועיין משנ"ב תקסו יד, שדין קריאת התורה הוא כדין ברכת "ענגו". והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שדי בשישה מתענים כדי שאפשר יהיה לקרוא בתורה, ויש להעלות לתורה רק את מי שמתענה.

24. שו"ע ורמ"א תקסו א.

25. משנ"ב קלא לג. ועיין לוח ההלכות והמנהגים (תשע"ז) עמ' 163, שכאשר י"ג באדר חל בשבת ומקדישים את תענית אסתר ליום חמישי, אומרים תחנון גם במנחה, ויוצאי אשכנז אומרים גם "אבינו מלכנו".

26. עיין לבושי שרד רצב ב.

זכר למחצית השקל

ה' טבע בטבע האנושי את תכונת ההתרגלות למצבים שונים, גם אם הם קשים. בזכות תכונה זו, אנשים יכולים להתאושש מאירועים לא נעימים ומאסונות שפקדו אותם. לצד היתרון שיש בתכונה זו, יש בה חיסרון, שהאדם עלול להתרגל גם למצבים קשים שניתנים לשינוי, במקום להתאמץ ולתקנם. זה מה שעלול לקרות לנו בעניין חסרון המקדש, שחלילה נתרגל לחסרונו. לכן תיקנו חכמים תקנות והנהיגו בישראל מנהגים שמזכירים את חסרון המקדש, כדי שגושים על לבנו את חסרונו ונתעורר לפעול לבניינו. אחד המנהגים שהונהגו בישראל לשם כך הוא "זכר למחצית השקל".

בזמן שבית המקדש היה קיים, בחודש אדר היו גובים מכל אדם מחצית השקל לצורך קרבנות הציבור בבית המקדש²⁷. זכר לגבייה זו, בזמן הזה נוהגים לתת לצדקה סכום של מחצית מהמטבע שמשתמשים בו במקום הנתינה. למשל, בישראל נותנים חצי ש"ח, ובארצות הברית – חצי דולר. מכיוון שבפסוקי הציווי על מחצית השקל, מוזכרת המילה "תרומה" שלוש פעמים, נוהגים להוסיף ולתת סך הכול שלושה חצאי שקלים²⁸. יש מיוצאי ספרד שמחמירים ונותנים סכום ששווה למחצית השקל שנתנו בזמן שבית המקדש היה קיים²⁹, שזהו סכום השווי של עשרה גרם כסף טהור³⁰. מכיוון שערך הכסף משתנה מזמן לזמן, יש לברר בכל שנה מהו המחיר של עשרה גרם כסף טהור, ולתת סכום זה לצדקה. בשנים האחרונות, השווי של עשרה גרם כסף טהור נע בין עשרים ש"ח לשלושים ש"ח.

27. רמב"ם הלכות שקלים א ט.

28. רמ"א תרצד א. ועיין ירושלים במועדיה עמ' שפג, שאפשר לקיים את מצוות זכר למחצית השקל בנתינת שקל, או בהעברת תשלום בכרטיס אשראי.

29. כף החיים תרצד כ, חזון עובדיה עמ' קב, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק סג סעיף א, אור לציון חלק ד פרק נב שאלה ב. ועיין כף החיים שם, שיש שמקפידים לתת זכר למחצית השקל בכסף טהור. לשם כך, ישנם בתי כנסיות שבהם הגבאים רוכשים מטבעות עשויות מכסף טהור, ומניחים אותן בקופה המיועדת לזכר למחצית השקל, וכל אחד קונה את המטבעות הללו בסכום הכסף שנותן לקופה, ולאחר שזכה בהן, הוא תורם אותן לקופה (עיין באור הלכה תרצד א ד"ה ויש).

30. הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק סג סעיף א, אור לציון חלק ד פרק נב שאלה ב. ועיין חזון עובדיה עמ' קב, שחולק וסובר שערך מחצית השקל הוא כתשעה גרם כסף טהור. ועיין הלכות חגים שם, שיש להוסיף לשווי הכסף גם את תשלום המע"מ, ועיין בית מרן גיליון 110, בשם הראשון לציון הגר"י יוסף שליט"א, שמעיקר הדין אין צורך להוסיף את תשלום המע"מ.

האנשים הכלולים במנהג

מעיקר הדין, אנשים שגילם פחות מעשרים, פטורים מלתת זכר למחצית השקל. זאת מכיוון שלדעת כמה פוסקים, בזמן שבית המקדש היה קיים, היו גובים מחצית השקל רק מבני עשרים ומעלה³¹. וכן מעיקר הדין, גם נשים פטורות מנתנת זכר למחצית השקל³². בפועל, נוהגים לתת זכר למחצית השקל גם עבור אנשים שגילם פחות מעשרים, ואפילו עבור ילדים ועוֹפְּרִים³³. ויש שנוהגים לתת גם עבור נשים וילדות³⁴. ואמנם בזמן שבית המקדש היה קיים, נשים וקטנים פטורים היו ממחצית השקל, אבל כיוון שמחצית השקל היא כפרה על הנפש, נותנים זכר למחצית השקל עבור כולם, כדי שתהיה כפרה לכולם³⁵.

זמן הנתנה וייעוד המעות

נותנים את המעות זכר למחצית השקל בתענית אסתר³⁶, כדי שזכות הצדקה תצטרף לזכות התענית, ועל ידי זה נזכה לכפרה³⁷. יש הנוהגים לתת זכר למחצית השקל לפני תפילת מנחה³⁸, ויש שדוחים את הנתנה לאחר תפילת מנחה³⁹. את הכסף מוסרים לצדקה או למטרות קדושות אחרות, כגון חיזוק לומדי תורה, החזקת בית כנסת, הפצת תורה, יישוב הארץ וכיוצא בזה⁴⁰.

31. רמ"א תרצד א.

32. מגן אברהם תרצד ג, ארחות רבנו חלק ג עמ' קסג (תשע"ד), ירושלים במועדיה עמ' שפא.

33. משנ"ב תרצד ה. יוצא ספרד שאין באפשרותו לתת שווי של כעשרה גרם כסף טהור עבור כל אחד מילדיו, יכול לתת עבור כל אחד שקל וחצי, כמנהג יוצאי אשכנז.

34. כף החיים תרצד כז, הליכות שלמה פרק יח הערה 30.

35. כף החיים תרצד כז.

36. עיין רמ"א תרצד א, וכף החיים שם כה. ועיין ירושלים במועדיה עמ' שעט, שבירושלים יש שנוהגים לתת את המעות זכר למחצית השקל בתענית אסתר, וכן משמע מלוח ארץ ישראל (טוקצינסקי), ועיין הליכות שלמה פרק יח סעיף ט, ואשרי האיש פרק מב אות ב, וירושלים במועדיה שם, שטוב יותר לתת בליל קריאת המגילה לפני ערבית.

37. כף החיים תרצד כה.

38. רמ"א תרצד א.

39. לוח ארץ ישראל (טוקצינסקי).

40. עיין ערוך השלחן תרצד ה, עיין פסקי שמועות עמ' קיט, בשם הגר"ש אלישיב. ועיין לוח ארץ ישראל (טוקצינסקי), וקיצור שלחן ערוך קמא ה, וירושלים במועדיה עמ' שפא, שיש ליתן את

כאשר נותנים את המעות זכר למחצית השקל, יש לשים לב שלא לומר שהמעות הן 'מחצית השקל', אלא רק 'זכר למחצית השקל', כדי שלא יהיה נראה כאילו הקדשת המעות היא למטרת הקרבת הקרבנות במקדש. זאת כיוון שמעות המוקדשות לצורך המקדש בזמן הזה, חלה עליהן קדושה, והן נאסרות בהנאה⁴¹.

פורים קטן

בשנה מעוברת, חוגגים את פורים באדר שני, כדי להסמיך את גאולת פורים לגאולת פסח⁴². עם זאת, מציינים את נס פורים כבר בי"ד ובט"ו שבאדר ראשון, וימים אלו נקראים פורים קטן⁴³. הטעם לכך הוא שחודש אדר ראשון גם הוא חודש אדר, ומכיוון ש'אין מעבירים על המצוות', כלומר שאין לאדם להישמט ממצווה שהוא נפגש בה ויש לו יכולת לקיימה – יש לעשות זכר כל שהוא לנס פורים כבר באדר ראשון⁴⁴. לכן אסור להספיד ולהתענות בי"ד ובט"ו שבאדר ראשון. וכן אין אומרים בימים אלו תחנון, ואת הפרק "לְמַנְצֵחַ וכו' יַעֲנֶה ה' בְּיָוֶם צָרָה" שקודם ל"ובא לציון", כיוון שימים אלו אינם ימי צרה⁴⁵. וראוי להרבות קצת בסעודה בי"ד אדר ראשון, לכבוד הנס⁴⁶.

המעות לעניים, ועיין ירושלים במועדיה שם, שגם לדעה שיש לתת את המעות לעניים, אפשר לתרום אותן לשיבות, כיוון שרוב בחורי הישיבות הם עניים, והגר" אריאל שליט"א כתב לנו שמחצית השקל אינה מתנות לאביונים אלא זכר למקדש, לכן אפשר לתנה גם למצוות אחרות שיש בהן זכר למקדש.

41. עיין לוח ארץ ישראל (טוקצינסקי).

42. מגילה ו ב, וש"ע תרצז א.

43. עיין ש"ע תרצז א.

44. עיין שו"ת חת"ס חלק א סימן רח ד"ה ומ"ש דפורים. ועיין דרשות חת"ס חלק א דף קצט א ד"ה בספר, ושו"ת בנין אב חלק ב סימן לג, שכתבו טעמים נוספים לקביעת פורים קטן באדר ראשון.

45. שו"ע תרצז א. ועיין משנ"ב שם, שאין אומרים גם את קטע התפילה שפותח במילים "אל ארך אפים", שנהגים לומר לפני פתיחת הארון.

46. רמ"א תרצז א, ומשנ"ב שם. ועיין לוח ארץ ישראל (טוקצינסקי). שגם תושבי הערים המוקפות חומה מרבים קצת בסעודה בי"ד אדר ראשון. ועיין משנ"ב תרצז ד, שבט"ו אדר ראשון אין מרבים בסעודה, ועיין הליכות שלמה פרק יט הערה 28, וחזון עובדיה עמ' רט, שאין נוהגים כמשנ"ב, ובערים המוקפות חומה מרבים בסעודה בט"ו אדר ראשון.

הכנות לחג הפורים

חסידים ואנשי מעשה נוהגים להיטהר במקווה לקראת חג פורים, וטוב לסדר את הבית⁴⁷ וללבוש בגדי שבת לכבוד החג⁴⁸. מלבד כבוד החג, יש בלבישת בגדי שבת זכר לבגדי המלכות שלבשה אסתר כאשר באה לפני אחשוורוש לבקש על עמה, ולבגדי המלכות שלבש מרדכי כאשר התבטלה גזרת המן⁴⁹.

הבדלה ותפילת ערבית במוצאי שבת שחל בו פורים

כאשר פורים חל במוצאי שבת, כדאי להבדיל על הכוס לפני תפילת ערבית⁵⁰. ואף שבדרך כלל מבדילים לאחר תפילת ערבית כדי לאחר את הוצאת השבת, עדיף שלא לנהוג כן כאשר פורים חל במוצאי שבת, ושני טעמים לכך. טעם אחד הוא שהכאת המן על ידי 'נפצים' ו'קפצונים' היא מלאכה גמורה, ויש סוברים שאמירת "המבדיל בין קודש לחול" אינה מתירה לעשות מלאכה גמורה, וכדי להתירה יש להבדיל על הכוס⁵¹. וטעם שני הוא שתפילת ערבית וקריאת המגילה לוקחים זמן רב, ויש חשש שלאחר התפילה, אנשים

47. כף החיים תרצה יב-יג. ועיין מועדי הראי"ה (תשע"ה) עמ' 242.

48. רמ"א תרצה ב.

49. כף החיים תרצה יג.

50. שו"ת באהלה של תורה חלק ב סימן קג, עיין תמידים כסדרם (יפה) עמ' קסא, בשם הגר"ד פיינשטיין. ועיין רמ"א תרצג א, שיש להבדיל על הכוס לאחר תפילת ערבית, ועיין כף החיים תרצג ט בשם בגדי ישע, ושו"ת שבט הלוי חלק ו סימן פה סוף אות א, שדברי הרמ"א אמורים בנוגע להבדלה בבית הכנסת, אבל הבדלה בבית קודמת לקריאת המגילה, וכעין זה בדעת תורה למהרש"ם מברזן סימן תרצג סעיף א, ועיין חזון עובדיה עמ' סז-סח, שחולק, וכן משמע ממשנ"ב תרצג ג, ומהלכות חגים לגר"ם אליהו פרק סד סעיף ז. ועי' חזון עובדיה שם, והלכות חגים לגר"ם אליהו שם, שנכון לברך לפני קריאת המגילה את ברכת "בורא מאורי האש", כדי שלא ליהנות מהאור ללא ברכה, ועיין פסקי תשובות תרצג א, שיוצאי אשכנז אינם נוהגים כן. ועיין חזון עובדיה שם, שאדם נשוי שברך את ברכת "בורא מאורי האש" בבית הכנסת, ומבדיל בביתו לאחר התפילה, נכון שלא יברך את ברכת "בורא מאורי האש" להוציא את אשתו, אלא האישה תברך ברכה זו בעצמה. ועיין תמידים כסדרם (יפה) עמ' קסא, בשם הגר"ש ווזנר, שכאשר דוחים מעט את ערבית כדי לאפשר לאנשים להתחפש ולהתארגן לקריאת המגילה, יש להבדיל בצאת השבת, ואין סיבה לדחות את ההבדלה לאחר תפילת ערבית.

51. שו"ת באהלה של תורה חלק ב סימן קג.

ישכחו לעשות הבדלה⁵². ומכיוון שההבדלה נעשית לפני תפילת ערבית ולפני אמירת "אתה חוננתנו", יש לזכור לומר "ברוך המבדיל בין קודש לחול" לפני שמדליקים את נר ההבדלה⁵³.

כאשר פורים חל במוצאי שבת, רצוי לאַחַר מעט את זמן תפילת ערבית, כדי לאפשר לאנשים להתחפש ולהתארגן לקריאת המגילה⁵⁴.

52. חבל נחלתו חלק ד סימן כא אות ז.

53. חבל נחלתו חלק ד סימן כא אות י.

54. עיין שו"ת באהלה של תורה חלק ב תחילת סימן קג, עיטורי מרדכי (מאיר) פורים עמ' שסד.

פרק יט

התפילה וקריאת התורה

עיקרו של חג פורים הוא לשמוח בנסים שעשה לנו ה' בימי מרדכי ואסתר, ולהודות לו עליהם. לשם כך תיקנו חכמים ארבע מצוות: קריאת מגילה, מתנות לאביונים, משלוח מנות ומשתה ושמחה; ואסרו להספיד ולהתענות בפורים. תכליתן של מצוות אלו להרבות בשמחה, ולעורר אותנו להודות לה' על טובותיו וחסדיו, כפי שיבואר בהמשך בפירוט, בנוגע לכל מצווה. עוד תיקנו חכמים לומר בתפילה ובברכת המזון את תפילת "על הנסים", שיש בה תיאור מתומצת של נס פורים והודאה עליו.

"על הנסים"

תיקנו חכמים לומר בתפילה ובברכת המזון "על הנסים", כדי להודות לה' על הנסים שעשה לנו בימי מרדכי ואסתר. בתפילה מזכירים "על הנסים" בברכת "מודים", ובברכת המזון – בברכת "נודה לך". אומרים "על הנסים" דווקא בברכות אלו, משום שהן עוסקות בהודאה¹. לכן גם אין מזכירים את פורים בברכת מעין שלוש², כיוון שאין בה ברכה מיוחדת להודאה³.

כיוון שחג פורים אינו חג מהתורה, הזכרתו בתפילה אינה חשובה עד כדי כך שיצטרכו לחזור על ברכה כדי להשלימה⁴. לכן אדם ששכח לומר "על הנסים" ושם לב לכך תוך כדי ברכת "מודים", קודם שאמר את שם ה' שבחתימת הברכה, ("ברוך אתה ה'"), יחזור למקום שטעה ויאמר "על הנסים". אך אם

1. שו"ע סימן תרצג סעיף ב וסימן תרצה סעיף ג, ועיין לבוש תרפב א.

2. שו"ע רח יב.

3. פרי מגדים אשל אברהם תחילת סימן תרפב.

4. רמ"א תרצג ב, ומשנ"ב תרפב ג.

הוא שם לב לכך אחרי שאמר את שם ה' שבחתימת ברכת "מודים", לא יחזור ויאמר "על הנסים", אלא ימשיך בתפילתו כרגיל. זאת כיוון שאם יחזור למקום שטעה ויאמר "על הנסים", הברכה שאמר תיחשב ברכה לבטלה. במקרה זה טוב לומר בסוף התפילה לאחר "אלוקי נצור", לפני "יהיו לרצון": "הרחמן הוא יעשה לנו נסים ונפלאות כשם שעשה לאבותינו בימים ההם בזמן הזה, בימי מרדכי ואסתר וכו"⁵.

וכן הדין בברכת המזון – אם אדם שכח לומר "על הנסים" ושם לב לכך תוך כדי ברכת "נודה לך", לפני שאמר את שם ה' שבסיום הברכה, יחזור למקום שטעה ויאמר "על הנסים". ואם נזכר לאחר שאמר את שם ה' שבחתימת ברכת "נודה לך", לא יחזור ויאמר "על הנסים", אלא ימשיך בברכתו כרגיל. וטוב במקרה זה לומר בסוף הברכה הרביעית של ברכת המזון: "הרחמן הוא יעשה לנו נסים וכו"⁶.

כאשר סעודת פורים נמשכת לתוך הלילה שלאחר הפורים, אומרים "על הנסים" בברכת המזון, מכיוון שהחיוב לומר "על הנסים" חל מיד בתחילת הסעודה⁷.

5. עיין שו"ע תרפב א, ומשנ"ב שם ותרצג ה, ופרי מגדים סימן רצד משבצות זהב ג. ועיין חזון עובדיה עמ' קפב, שאם אמר "ברוך אתה ה'" לא יאמר "למדני חוקיך", אלא ימשיך בתפילתו כרגיל.
6. עיין שו"ע ורמ"א סימן קפז סעיף ד וסימן תרפב סעיף א, ומשנ"ב סימן תרפב ס"ק ה וסימן תרצה ס"ק טו, וחזון עובדיה עמ' קפב. ועיין תפילת דוד לאדר"ת עמ' קכא (מהדורת מכון התורה והארץ), שהמקום המתאים לומר "הרחמן הוא יעשה לנו נסים וכו'" הוא בסיום הברכה הרביעית (למנהג יוצאי אשכנז, לאחר המילים: "ומכל טוב לעולם אל יחסרנו", ולמנהג יוצאי ספרד, לאחר המילים: "ורוח והצלה וכל טוב"), ועיין משנ"ב תרפב ה, ששמע שהמקום המתאים לומר "הרחמן הוא יעשה לנו נסים", הוא במקום שאומרים את "הרחמן" המיוחד לשבת ולמועדים.
7. שו"ע תרצה ג. ועיין משנ"ב תרצה טו, שכאשר פורים חל בערב שבת וסעודת פורים נמשכת לתוך השבת, יש לומר בברכת המזון "רצה והחליצנו", ולכן אין לומר "על הנסים", כיוון שאמירת "על הנסים" שייכת ליום הקודם, ואמירת "רצה והחליצנו" שייכת ליום הבא, ואמירתן יחד היא סתירה. ועיין משנ"ב סימן קפח ס"ק לד וסימן תרצה ס"ק טז, שמי שהתפלל ערבית לפני ברכת המזון, לא יאמר "על הנסים" בברכת המזון, כיוון שערבית שייכת ליום הבא, ו"על הנסים" שייך ליום הקודם, והרי הוא סותר את עצמו.

קריאת התורה

בפורים קוראים בתורה את פרשת "ויבוא עמלק" שבסוף פרשת בשלח, ועניינה מלחמת ישראל בעמלק. פרשה זו קשורה לפורים, שכן המן היה מזרע עמלק. בפרשה זו תשעה פסוקים. לכתחילה אין לקרוא בתורה פחות מעשרה פסוקים, ולכן כותב מרן השלחן ערוך שיש לקרוא את הפסוק האחרון פעמיים, וכן נוהגים יוצאי ספרד⁸. לדעת הרמ"א, אין צורך לכפול את הפסוק האחרון, כיוון שלדעתו כאשר הפרשה הנקראת היא תחומה, ועוסקת בעניין אחד, אפשר לקרואה אף שיש בה רק תשעה פסוקים, וכן נוהגים יוצאי אשכנז⁹.

תחנון והלל

אין אומרים תחנון בי"ד ובט"ו באדר, ואין אומרים גם את מזמור "לְמַנְצֵחַ וכו' יַעֲנֶה ה' בְּיוֹם צָרָה" שקודם "ובא לציון", כיוון שימי הפורים אינם ימי צרה¹⁰.

בדרך כלל אומרים בחגים הלל, אבל בפורים אין אומרים הלל, כיוון שגאולה שאינה כוללת עצמאות מדינית, אין אומרים עליה הלל. הטעם לכך הוא שהפסוק הפותח את ההלל הוא "הִלְלוּ עֲבָדֵי ה'", ואם כן, פרקי ההלל תוקנו להיאמר על ידי "עבדי ה'", ולא על ידי הנתונים למרות אחרים. וכיוון שבפורים לא זכינו לעצמאות מדינית ונשארנו עבדי אחשוורוש, אין אומרים בו הלל¹¹.

8. שו"ע תרצג ד, חזון עובדיה עמ' קז, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק סד סעיף ת.

9. רמ"א תרצג ד, ומשנ"ב שם.

10. שו"ע תרצג ב, ומשנ"ב שם וסימן קלא ס"ק לג וס"ק לה. וכן אין אומרים את קטע התפילה שפותח במילים "אל ארך אפיים", שנוהגים לומר לפני פתיחת הארון.

11. שו"ע תרצג ג, ומשנ"ב שם.

פרק כ

קריאת המגילה

לאחר נס הפורים, ביקשו מרדכי ואסתר מחכמי ישראל ומהנביאים שבאותו דור, שיקבעו את קריאת המגילה בפורים בתור מצווה מחייבת. בתלמוד הירושלמי מסופר שבקשת מרדכי ואסתר עוררה התנגדות, והיו חכמים שראו בה פגיעה במעמדו של משה רבנו בתור נותן התורה. "אמרו, הרי נאמר: אלה המצוות אשר צוה ה' את משה, ואין נביא אחר רשאי לחדש דבר, ומרדכי ואסתר מבקשים לחדש לנו דבר?" והיו נושאים ונותנים בדבר, עד שהאיר הקדוש ברוך הוא את עיניהם, ומצאו רמז לקריאת המגילה בתורה. הרמז הוא הנאמר בפרשת עמלק: "כָּתַב זֶה זְכוֹן בְּסֵפֶר"¹, ומגילת אסתר נקראת ספר, כמו שכתוב במגילה: "וְנִכְתָּב בְּסֵפֶר"². על סמך רמז זה, הסכימו חכמים לקבוע את קריאת המגילה בתור מצווה מחייבת, וכללו אותה בכתבי הקודש³. ולא רק שמגילת אסתר נכללה בכתבי הקודש, אלא היא קיבלה מעמד מיוחד, יתר על כל ספרי הנביאים והכתובים, וכך אמרו חכמים: "כל ספרי הנביאים וכל הכתובים עתידים להתבטל לימות המשיח, חוץ ממגילת אסתר, והיא היא קיימת כחמשה חומשי תורה שאינם בטלים לעולם. ואף על פי שכל זכרון הצרות יבטל, שנאמר 'כִּי נִשְׁכַּחוּ הַצָּרוֹת הָרְאוּשׁוֹת'⁴, ימי הפורים לא יבטלו, שנאמר 'יְמֵי הַפּוּרִים הָאֵלֶּה לֹא יִעָבְרוּ מֵעַתָּה הַיְהוּדִים וְזָכָרָם לֹא יִסּוּף מִזְרָעָם'⁵.

1. שמות יז יד.
2. אסתר ט לב.
3. עיין ירושלמי מגילה פרק א הלכה ה, ורות רבה פרשה ד אות ז, וכעין זה במגילה ז א.
4. ישעיהו סה טז.
5. רמב"ם מגילה ב יח, על פי ירושלמי מגילה פרק א הלכה ה.

המטרה של קריאת המגילה היא לפרסם את ניסי ה', כדי שמתוך כך נתעורר להודות לה' על טובותיו וחסדיו; וכן כדי לחזק בנו את ההכרה שהפנייה לה' בעת צרה מביאה ישועה, כמו שנאמר "כִּי מִי גֹי גָדוֹל אֲשֶׁר לוֹ אֱלֹהִים קְרֹבִים אֵלָיו כֹּה אֱלֹקֵינוּ בְּכָל קְרָאֵנוּ אֵלָיו"⁶.

קריאת היום וקריאת הלילה

קוראים את המגילה פעמיים מתוך מגילת קלף כשורה, פעם אחת בליל הפורים ופעם אחת ביומו⁷. זאת כיוון שנאמר: "אֱלֹקֵי אֶקְרָא יוֹמָם וְלַיְלָה וְלֹא דוּמְיָה לִי"⁸, ולמדו מכך חז"ל שבזמן גזרת המן, עם ישראל התפלל לישועה ביום ובלילה, וזכר לכך נקראת המגילה ביום ובלילה⁹. וטעם נוסף לקריאה ביום ובלילה הוא ששתי טובות אירעו בפורים, וכנגדן שתי הקריאות. טובה אחת היא שעם ישראל ניצל מגזרת המן, וכנגדה קוראים את המגילה בלילה, להראות שהישועה הייתה מתוך חושך וצרה. וטובה שנייה היא שלא רק שהסתלקה הצרה, אלא שמתוך הצרה כוחם של ישראל התגבר ועלה – הם הרגו את שונאיהם, ונפל פחד היהודים על גויי הארץ, ומרדכי עלה לגדולה והתמנה משנה למלך. כנגד טובה זו, קוראים את המגילה ביום, בזמן שהאור שולט, לבטא טובה זו של התגברות כוחם של ישראל¹⁰. מתוך כך אנו לומדים להתבונן במבט עמוק על צרות וקשיים שבאים על עם ישראל, ולראות שתכליתם אינה לפגוע בנו חלילה, אלא לעורר אותנו לתשובה, ומתוך כך להגביר את כוחנו ולהאיר בעולם אור חדש.

שומע כעונה

מנוסח הברכה שלפני הקריאה – "אשר קידשנו במצוותיו וציוונו על מקרא מגילה", אפשר ללמוד שהמצווה היא **לקרוא** את המגילה. ואם כך נשאלת

6. דברים ד ז. רמב"ם בסוף מיין המצוות שבתחילת ספר משנה תורה.

7. שו"ע תרפז א.

8. תהילים כב ג. ועיין משנ"ב תרצב ב, ושער הציון סימן תרצ ס"ק מא וסימן תרצב ס"ק כז, שקריאת המגילה ביום היא הקריאה העיקרית.

9. מגילה ד א, ורש"י שם.

10. הקדמה לספר אור חדש למהר"ל, על פי מגילה ד א.

השאלה, איך כל הציבור בבית הכנסת יוצא ידי חובה, הרי רק בעל הקורא קורא את המגילה, וכל הנוכחים רק שומעים אותה? התשובה היא שישנו כלל הלכתי 'שומע כעונה' (עונה=אומר) - כאשר אדם אומר משהו כדי להוציא את חברו ידי חובה, וחברו שומע ומתכוון לצאת, נחשב זה כאילו השומע אמר בעצמו את הדברים. ולכן כאשר בעל הקורא קורא את המגילה, והציבור מתכוון לצאת בקריאתו, נחשב זה כאילו כל אחד ואחד מהשומעים קורא את המגילה בעצמו¹¹.

חיוב נשים בקריאת המגילה

נשים חייבות בקריאת המגילה, אף שזו מצוות עשה התלויה בזמן, משום שגם הנשים נושעו מגזרת המן, ולא עוד אלא שנס פורים אירע על ידי אישה¹². ואמנם נשים חייבות בקריאת המגילה, אבל אין הן מוציאות את הגברים ידי חובה¹³. זאת מכיוון שיש סוברים שאישה חייבת רק בשמיעת המגילה, ולא בקריאתה, ולכן אין באפשרותה להוציא את הגברים ידי חובתם. וטעם

11. עיין שו"ע תרפט ב, ומשנ"ב קעד מא. עיין נימוקי אורח חיים סימן תרצ, שאפשר שהשומע את המגילה ולבו משוטט במחשבות אחרות, אינו יוצא ידי חובה, ועיין בלילה ההוא (מנדלבוים) עמ' 9, בשם הגר"ש אלישיב וסורי הוראה, שאם הסיח דעתו לגמרי, לא יצא ידי חובה, אך אם הסיח דעתו רק מעט, כגון שהוא עוקב בידו אחר הקריאה, וידו נמצאת במקום הנכון, או שאם חברו שואלו: "מה קראו עכשיו", הוא יודע להשיב, יצא ידי חובה, ועיין מקראי קודש לרב הררי פרק ז סוף הערה כז, בשם הגר"ש ישראלי והגרד"ן גולדברג, שאדם ששמע את קריאת המגילה, יצא ידי חובה אף שלא התרכז בקריאה, והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שאדם שהסיח דעתו לגמרי מן הקריאה בעת ששומע אותה, אינו יוצא ידי חובה. אך אם הוא רק מהרהר הרהורים שאינם קשורים למגילה, יצא ידי חובה.

12. מגילה ד א, ורש"י שם, ופסחים קח ב, ושו"ע תרפט א. ועיין משנ"ב תרפט ז-ח, ושער הציון שם טז, שלכתחילה אישה תשמע את קריאת המגילה מאיש ולא מאישה, ובמקום שאין איש, יכולה לצאת בקריאת אישה, ועיין שו"ת באהלה של תורה חלק ב סימן קה, שביאר דין זה בכמה אופנים. ועיין יפה ללב חלק ב סימן תרפט אות א, ובן איש חי שנה ראשונה פרשת תצוה הלכות פורים אות א, שאדם שקרא את המגילה והוא חוזר וקוראה לנשים, לא יברך לפני הקריאה, ועיין משנ"ב תרצב יא, שחולק, וכן נוהגים יוצאי אשכנז, ועיין חזון עובדיה עמ' נב-נג, ואור לציון חלק ד פרק נד הערה ג, שדברי היפה ללב והבן איש חי נאמרו במצב שבו הנשים לא הבינו עברית, והיה חשש שלא תטינה אוזן לכלל הקריאה, אבל בזמננו, גם לדעת היפה ללב והבן איש חי, יש לברך לפני הקריאה, ועיין הלכות חגים פרק סד סעיף כ, שפסק כדברי היפה ללב והבן איש חי.

13. שו"ע תרפט ב: ויש אומרים, בן איש חי שנה ראשונה פרשת תצוה הלכות פורים אות ב, כף החיים תרפט יד, חזון עובדיה עמ' נט: טוב לחוש לדעה זו.

נוסף, שהמצב הרגיל הוא שגברים קוראים את המגילה בציבור, וכאשר אישה קוראת במקומם, נראה זה כאילו אין הגברים יודעים לקרוא את המגילה, או שאין קריאת המגילה חביבה עליהם, ויש בכך פגיעה בכבוד הציבור¹⁴.

חיוב קטנים בקריאת המגילה

ילדים וילדות קטנים שהגיעו לגיל חינוך, כלומר לגיל שבו הם יכולים לקרוא את כל המגילה, חייבים בקריאת המגילה, מדין חינוך¹⁵. יש נוהגים להביא לקריאת המגילה גם ילדים שלא הגיעו לגיל חינוך, כדי לפרסם את הנס. אבל אין להביא ילדים קטנים שעלולים לעשות רעש ולהפריע בקריאת המגילה¹⁶.

קריאה מ'פֿלג המנחה'

זמן קריאת המגילה בלילה הוא מצאת הכוכבים. בשעת הדחק, אפשר להקדים ולקרוא את המגילה מ'פֿלג המנחה, דהיינו שעה ורבע זמניות לפני צאת הכוכבים (כחמישים דקות לפני השקיעה). זאת כיוון שכמה מצוות שצריכות להיעשות בלילה, מצאנו שניתן לעשותן כבר מפלג המנחה¹⁷. והטעם לכך הוא שהארת היום שהולך ובא מתנוצצת כבר מפלג המנחה¹⁸.

קריאה בעשרה וברוב עם

לכתחילה, יש לקרוא את המגילה בנוכחות עשרה אנשים, כדי לפרסם את

14. עיין משנ"ב תרפט ז.

15. שו"ע תרפט א, ומשנ"ב שם ג, וחוט שני שבת חלק ד עמ' שח.

16. עיין שו"ע תרפט ו, ומשנ"ב שם יח, שיש להביא ילדים קטנים לקריאת המגילה, ועיין בביאור הלכה שם ד"ה מנהג טוב, שכונת השלחן ערוך לקטנים שהגיעו לחינוך, ועיין שו"ת חלקת יעקב או"ח סימן רלב, שחולק וסובר שכונת השלחן ערוך לקטנים שלא הגיעו לחינוך.

17. עיין שו"ע תרצב ד, ומשנ"ב שם, וביאור הלכה שם ד"ה מפלג. ועיין שער הציון תרצב יט, וביאור הלכה שם ד"ה מפלג, ומשנ"ב רלג יא, שהקורא את המגילה מפלג המנחה יתפלל ערבית לפני קריאת המגילה, ויקפיד להתפלל מנחה לפני פלג המנחה. ועיין משנ"ב תרצב יד, שאין לקרוא את המגילה מפלג המנחה שלא במקום הכרח, כי הגר"א והפר"ח חולקים על דין זה, וסוברים שלא ניתן לקרוא את המגילה לפני צאת הכוכבים.

18. עיין שם משמואל פרשת משפטים תרע"ג ד"ה ויש לומר.

הנס¹⁹. עשר נשים נחשבות לעניין זה כמניין, מכיוון שהן חייבות במצווה והנס מתפרסם על ידן²⁰. אבל קטנים אינם נכללים במניין העשרה, מכיוון שחיובם במצווה הוא רק מדין חינוך²¹.

מכבוד המצווה לקיים את קריאת המגילה בקהל רב, כמו שנאמר: "בְּרַב עַם הַדֶּרֶת מְלֶךְ"²². לכן אדם שיש במקומו כמה בתי כנסת, יעדיף את בית הכנסת שיש בו מתפללים רבים יותר. אדם שרגיל להתפלל במניין קבוע, אינו צריך לשנות מקביעותיו וללכת לבית כנסת אחר, גם אם יש שם יותר מתפללים, כי ישנה חשיבות לקביעות מקום התפילה²³.

שמיעת המגילה ממכשירים חשמליים

השומע הקלטה של קריאת המגילה במכשיר חשמלי, אינו יוצא ידי חובה, מכיוון שיש לשמוע את המגילה מאדם שחייב במצווה. אמנם כאשר אדם קורא את המגילה ברמקול, בטלפון או ברדיו בשידור חי, מתעוררת שאלה, האם הקול היוצא מהמכשיר החשמלי נחשב קול אדם או קול מכשיר? יש הסוברים שהקול היוצא מהמכשיר החשמלי נחשב קולו של האדם, מכיוון שהקול בא מכוחו ונשמע כקולו²⁴. אבל דעת רוב הפוסקים היא שהקול

19. שו"ע תרצ"ח, ומשנ"ב שם. ועיין פורים משולש (דבליצקי) פרק ב סעיף ז, שגם אנשים ששמעו את המגילה מצטרפים להשלים לעשרה.

20. חזון איש או"ח סימן קנה ס"ק ב, ציץ אליעזר חלק יג סימן עג, חזון עובדיה עמ' צא, שו"ת אור לציון חלק ד פרק נד אות ג. ועיין רמ"א תרצ"ח, שהסתפק אם נשים מצטרפות לעשרה, ועיין ציץ אליעזר שם, שהספק של הרמ"א הוא אם נשים מצטרפות יחד עם גברים לעשרה, או שיש בדבר חשש פריצות; אבל עשר נשים ודאי נחשבות ציבור לעניין זה, ועיין ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' שפ, שבשעת הדחק, נשים מצטרפות לגברים.

21. משנ"ב תרצ"ג.

22. משלי יד כח. משנ"ב תרפ"ז ז. ועיין משנ"ב שם, שמבטלים תורה כדי לקיים את המצווה ברוב עם. ועיין חזון עובדיה עמ' נב, ופסקי שמועות עמ' פד, בשם הגרש"ז אוירבך, ואשרי האיש פרק מג אות ל, שנשים אינן צריכות לשמוע את הקריאה ברוב עם בבית הכנסת, כיוון ש"כָּל פְּבֻדָּה בַת סְלָף פְּיֻקָּה" (תהלים מה יד), ועיין ח"י אדם קנה ז, וכף החיים תרפ"ז יב, ופסקי שמועות עמ' פד, בשם הגר"ח קנייבסקי, ושו"ת באהלה של תורה חלק ב סימן קה עמ' 371, ודבר חברון מועדים עמ' שסח, שחולקים.

23. עיין משנ"ב תרפ"ז ז, וכף החיים תרפ"ז יב.

24. שו"ת מנחת אלעזר חלק ב סימן עב, מקראי קודש לגרצ"פ פרנק פורים סימן יא. ועיין אגרות משה אורח חיים חלק ב סימן קה, ושו"ת שבט הלוי חלק ה סימן פד, שנטו לדעה זו, אך נמנעו

היוצא מהמכשיר החשמלי אינו נחשב קול אדם. זאת כיוון שגלי הקול היוצאים מהמכשיר אינם גלי הקול שיוצאים מפיו של הקורא, אלא הם גלי קול חדשים, המתהווים על ידי אותות חשמליים המועברים מהמיקרופון לרמקול, והופכים באמצעים מלאכותיים לקול הדומה לקולו של הקורא. ולכן לדעתם אין יוצאים ידי חובה בשמיעת קול זה²⁵, וכן ההלכה²⁶.

החסיר מילה מהמגילה

יש לקרוא את כל המגילה, מראשיתה ועד סופה. אדם שלא קרא או לא שמע אפילו מילה אחת מן המגילה, לא יצא ידי חובה, וצריך לחזור ולקרוא את המגילה, מן המילה שלא שמע ואילך²⁷.

הלכה זו מעוררת שאלה: מדוע מי שפספס מילה אחת אינו יוצא ידי חובה, הרי הוא שמע את עיקר הסיפור, ומה חשוב כל כך במילה אחת, שבחסרונה אין מקיימים את המצווה? נראה שהלכה זו מתאימה במיוחד לתוכן של מגילת אסתר. בסיפור המגילה ישנם אירועים שנראו חסרי חשיבות בעת התרחשותם – הריגת ושתי ושליחת האיגרות הראשונות שיהיה כל אדם שורר בביתו, אירעו תשע שנים לפני גזרת המן, ובזמנם אי אפשר היה להבין

מלפסוק כך למעשה.

25. שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן ט, שערי הלכה ומנהג חלק א סימן עד, שו"ת מנחת יצחק חלק ג סימן לח, חזון עובדיה עמ' נ, מקראי קודש לרב הררי פרק ז הערה מ, בשם הגר"ש ישראל, שו"ת אבני ישפה חלק א סוף סימן ט, בשם הגר"ש אלישיב, שו"ת משנה הלכות חלק ד סימן פה, מועדים זמנים חלק ו סימן קה, ירושלים במועדיה עמ' שפז, דבר חברון מועדים עמ' שסו.

26. שו"ת באהלה של תורה חלק ה סימן יז. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שדין מכשיר שמיעה כדין רמקול. אך אדם ששומע חלש גם בלי מכשיר שמיעה, והמכשיר רק מגביר את הקול, יוצא ידי חובה בשמיעה על ידי המכשיר, עכ"ד, ועיין מקראי קודש לרב הררי פרק ו הערה טו, ואשרי האיש פרק מג אות יח, שכתבו כעין זה.

27. משנ"ב תרצ מח. ועיין חיי אדם חלק ב כלל קנה סעיף טז, שאפילו החסיר אות אחת, אם חסרונה משנה את משמעות המילה, לא יצא, וצריך לחזור ולקרוא מהמקום שהחסיר ואילך. ועיין ביאור הלכה תרצ יד ד"ה אין, ושו"ת להורות נתן חלק ט סימן כ, שאם דיילג על מילה שחסרונה משנה את משמעות הפסוק, והסיח דעתו מן הקריאה, צריך גם לחזור ולברך; ואם דיילג על מילה שחסרונה אינו משנה את משמעות הפסוק, אין צריך לחזור ולברך, כיוון שלענין הברכה, חוששים לדעת הרי"ז שאם החסיר מילה שחסרונה אינו משנה את משמעות הפסוק, יצא ידי חובה.

את חשיבותם עבור עם ישראל. אך לבסוף התברר שאירועים אלו הובילו לנס פורים. לולא הריגת ושותי, לא הייתה אסתר מגיעה לבית המלך. ולולא שנשלחו האיגרות הראשונות, שבגללן נתפס אחשוורוש כמלך שוטה ולא צפוי, היו אויבי ישראל ממהרים להרוג את ישראל מיד כשהגיעו לידיהם האיגרות האמצעיות, ולא היו ממתנים עד י"ג באדר²⁸. במבט לאחור, התברר שמה שנראה חסר חשיבות הוא חלק מסדר אלוקי, שכל פרט בו מדויק וחשוב. כך גם בקריאת המגילה, ישנן מילים שנראות חסרות משמעות בעיניים אנושיות, ואין מרגישים כי סיפור המגילה נפגם בהעדרן. אבל במבט אלוקי, במגילה שנכתבה ברוח הקודש, כל מילה ומילה חשובה ונצרכת, ובהעדרה סיפור המגילה חסר.

הלכה זו, שאין להחסיר אפילו מילה אחת במגילה, מטילה אחריות הן על בעל הקורא והן על השומעים. האחריות המוטלת על בעל הקורא היא לקרוא את המגילה בקול רם ובדקדוק, באופן כזה שכל הציבור ישמע את המגילה מתחילתה ועד סופה. כמו כן עליו להתין אחר כל הכאת המן שישירור שקט, ורק לאחר מכן להמשיך בקריאה. האחריות המוטלת על השומעים היא להטות אוזנם לקריאת המגילה ולשים לב לכל מילה, לא לדבר באמצע הקריאה, ולא להכות את המן באופן שיגרום לאנשים להפסיד שמיעת מילים מן הקריאה.

טעות בקריאה

יש לקרוא את המגילה על פי טעמי המקרא, לדקדק היטב בקריאתה על פי הניקוד, ולהקפיד לקרוא כל מילה כפי הטייתה, במלעיל או במלרע²⁹. אם טעה בעל הקורא וקרא מילה אחת באופן משובש, הדין תלוי בשאלה אם השיבוש שינה את משמעות המילה או לא. אם השיבוש לא שינה את משמעות המילה, כגון שבמקום לקרוא 'יהודים', קרא 'יהודיים', יוצאים ידי חובה בקריאתו. אבל אם השיבוש שינה את משמעות המילה, כגון שבמקום לקרוא 'ישב', בעל הקורא קרא 'ישב', או במקום 'נפל', קרא 'נפל', נחשב

28. עיין מגילה יב ב.

29. עיין שערי תשובה תרצ א.

השיבוש כאילו דילג הקורא על המילה. ולכן אין יוצאים ידי חובה בקריאתו, ויש לחזור ולקרוא את המגילה ממקום הטעות ואילך³⁰. אין די בהשלמת המשפט החסר לבדו, משום שיש לקרוא את כל המגילה כסדרה³¹.

מנהגים בקריאת המגילה

נוהגים שכל הקהל אומר בקול רם ארבעה פסוקי גאולה מן המגילה תוך כדי קריאתה, כדי להרבות בשמחה וכדי לעורר את הילדים הקטנים. אלו הם הפסוקים: א. "אִישׁ יְהוּדִי הָיָה בְּשׁוֹשׁוֹן הַבֵּיָרָה וְשָׂמוּ מַרְדְּכַי בֶּן יָאִיר בֶּן שֹׁמְעִי בֶּן קִישׁ אִישׁ יְמִינִי" (פרק ב פסוק ה). ב. "וּמַרְדְּכַי יָצָא מִלְּפָנֵי הַמֶּלֶךְ בְּלְבוּשׁ מְלָכוּת תְּכֵלֶת וְחוּר וְעֵטְרֵת זָהָב גְּדוּלָּה וְתַכְרִיז בּוּץ וְאַרְגָּמָן וְהָעִיר שׁוֹשׁוֹן צָהָלָה וְשִׁמְחָה" (פרק ח פסוק טו). ג. "לַיְהוּדִים הָיְתָה אוֹרָה וְשִׁמְחָה וְשֵׁשׁ וַיִּקְרָ" (פרק ח פסוק טז). ד. "כִּי מַרְדְּכַי הָיְהוּדִי מִשְׁנָה לַמֶּלֶךְ אַחֲשֵׁרֹשׁ וְגָדוֹל לַיְהוּדִים וְרָצוּי לְרַב אֶחָיו דִּרְשׁ טוֹב לְעִמּוֹ וְדַבֵּר שְׁלוֹם לְכָל זֶרְעוֹ" (פרק י פסוק ג)³². לאחר קריאת הקהל, בעל הקורא חוזר וקורא פסוקים אלו בקול, כדי שהקהל ישמע אותם מתוך מגילה כשרה³³.

יש הנוהגים לנשק את התפילין כאשר קוראים את המילה "ויקר", בפסוק "לַיְהוּדִים הָיְתָה אוֹרָה וְשִׁמְחָה וְשֵׁשׁ וַיִּקְרָ"³⁴. זאת מכיוון שמילה זו רומזת לכך שהמן גזר שלא להניח תפילין, וכאשר נושעו מגזרת המן, חזרו להניח תפילין בפרהסייה. המילה "ויקר" פירושה כבוד, והנחת התפילין גורמת לכך שהגויים

30. שו"ע תרצ יד, ומשנ"ב שם, וחזון עובדיה עמ' עט. ועיין ביאור הלכה שם ד"ה אין, שכאשר חוזרים וקוראים את המגילה מחמת טעות ששינתה את משמעות המילה, אין צריך לחזור ולברך, כי לענין הברכה, חוששים לדעת הסוברים שאפילו כשהקורא טעה באופן שמשנה את המשמעות, יוצאים בקריאתו.

31. שו"ע תרצ ו.

32. רמ"א תרצ ז, ומשנ"ב שם וסימן תרפט ס"ק טז. ועיין חזון עובדיה עמ' פד, שמנהג ירושלים לקרוא בקול רם גם את הפסוק: "בְּכִלְיָהּ הָיָה נִדְדָה שְׁנַת הַסֶּלֶךְ וְכוּ" (פרק ו פסוק א). ועיין מגן אבות סימן תרצ, שמנהג מרוקו לקרוא בקול גם שני פסוקים אלו: "כִּי אִם הִחְרַשׁ תִּחְרִשִׁי בְּעַת הַזֹּאת וְכוּ" (פרק ד פסוק יד), "וְכָל מַעֲשֵׂה תְקֵפָה אֲבָרְתוּ וְכוּ" (פרק י פסוק ב).

33. רמ"א תרצ יז. ועיין משנ"ב תרצ טו, והליכות שלמה פרק יט סעיף ד, שלכתחילה יש לכוון שלא לצאת ידי חובה בקריאה האישית, אלא בקריאת בעל הקורא, הקורא ממגילה כשרה.

34. אסתר ח טז.

יכבדו את עם ישראל וייראו ממנו, כמו שנאמר: "וְרָאוּ כָּל עַמֵּי הָאָרֶץ כִּי שָׁם ה' נִקְרָא עָלֶיהָ וַיִּרְאוּ מִמֶּנָּה"³⁵.

הכאת המן

נוהגים להכות ולהרעיש בכלים שונים בכל פעם שמזכירים במגילה את המן, זכר למצוות מחיית עמלק, וכדי לגנות את הרשעים ולזלזל בהם, כפי שנאמר: "וַיִּשֶׁם רְשָׁעִים יִרְקֵב"³⁶. במשך הדורות עורר מנהג זה התנגדות וביקורת, כיוון שהכאת המן גורמת לרעש והמולה בבית הכנסת, ומתוך כך פעמים שאנשים אינם שומעים כראוי את קריאת המגילה. וכאמור, אדם שלא שמע אפילו מילה אחת מהמגילה, לא יצא ידי חובה. מלבד זאת, פעמים שהכאת המן נעשית באופן שאינו מתאים לקדושת בית הכנסת³⁷. על אף ההתנגדות והביקורת, הרמ"א חיצק מנהג זה וכתב שאין לבטלו. אולי משום שמלבד החשיבות בגינוי הרשעים, מנהג זה מוסיף הרבה שימחה, ומביא לחיבוב קריאת המגילה בקרב רבים. למרות דבריו, הקריאות לבטל מנהג זה לא פסקו, ובדורנו הגר"ע יוסף זצ"ל קרא לבטל מנהג זה³⁸, וכל זה מחשש שמחמת הרעש וההמולה, אנשים לא יצאו ידי חובת הקריאה.

35. דברים כח י. בן איש חי שנה ראשונה פרשת תצוה הלכות פורים אות ט, חזון עובדיה עמ' קח.
36. משלי יז. עיין רמ"א תרצ יז. עיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת תצוה הלכות פורים אות י, שהבן איש חי נהג להכות את המן רק פעמיים, בפעם הראשונה שמוזכר המן במגילה, ובפעם האחרונה שהוא מוזכר, ועיין דבר חברון מועדים עמ' שסח, שראוי לנהוג כן.
37. עיין הגהת השל"ה בספר עמק ברכה הלכות פורים אות עב (דף כד ב), שכתב: "ש למחות באותם יושבי כפרים שנהגים קלות ראש עד מאוד בשעת קריאת המגילה, ואין אחד מהקהל שיכול לצאת ידי חובתו לשמוע המגילה מראשו לסופו מפי הש"ץ. ויש יושבים שמורים בעפר השריפה ואין אחד מוחה בידם, אלא אדרבה, אפילו קצת מסייעים לערים שעושים כן, ואינם משגיחים כלל על קריאת המגילה. וגם לענין הכאת המן אין להכות כל מקום שנזכר המן אלא דוקא במפתחו ותו לא, כמו בקהלות גדולות, על כן מי שיש בידו למחות ואינו מוחה הוא יהא נתפס בעונש כיון שלא מיחה בידם". ועיין פרי מגדים סימן תרצ אשל אברהם ס"ק כא (מובא במשנ"ב תרצ נט) שכתב: "צא שחרם בהפסד, שמבלבלין הרבה". ועיין יפה ללב חלק ב סימן תרצ אות טו, שכתב: "נשתרבה המנהג שמכים המן, וגדולי ישראל לא היו חוששים למנהג להכות המן, ואבירי ישראל ראוי להם למחות ביד הפעוטים והפעוטות שלא ינהגו קלות ראש בבית הכנסת אשר תבקע הארץ לקולם ומאבדים כוונת הקוראים וכוונת השומעים".
38. עיין חזון עובדיה עמ' סב.

ברוב המקומות מחבבים את מנהג הכאת המון ומחזיקים בו, כפי שכתב הרמ"א³⁹. אך יש לשים לב שלא להפוך את הטפל לעיקר, ויש להקפיד הקפדה יתרה שהכאת המון לא תגרום לאי שמיעת המגילה כראוי. לכן יש להתחיל בהכאת המון רק לאחר שהקורא סיים לקרוא את כל המילה 'המן' (כולל האות נו"ן שבסוף המילה)⁴⁰, ולהפסיק בהכאה מיד כשניכר שבעל הקורא מעוניין להמשיך ולקרוא את המגילה. גם יש להתחשב באנשים שהרעש מפריע להם ואריכות הקריאה מכבידה עליהם, בייחוד בערי הפרזים, שהציבור רעב וחלש מחמת תענית אסתר; ויש להימנע מלהרעיש באופן שעלול להבהיל ולגרום צער לחלק מהציבור⁴¹. ולעולם יהיו מעשיו של אדם לשם שמיים.

השלמת מילים שלא נשמעו

אם בעקבות הרעש בבית הכנסת, אדם לא שמע כמה מילים מבעל הקורא, ישלים בזריזות את המילים החסרות מהמגילה שנמצאת לפניו. ואף אם המגילה שלפניו היא מגילה פסולה, יוצאים בכך ידי חובה, כיון שרוב המגילה נקראה ממגילה כשרה⁴².

39. וכן כתבו כמה אחרונים, עיין לבוש תרצ יז: "אין להם לבטל מנהג הנקישה שנהגו התינוקות כי לא לחנם נהגו כן". ועיין שו"ת פרי השדה חלק ג סימן מב, שכתב: "הדבר פשוט שבוודאי אין לבטל מנהג זה. ולא לחנם הופיע רוח הקודש בבית מדרשו של הרמ"א, שלאחר שהביא זה המנהג מסיים ואין לבטל שום מנהג, ולמה לא כתוב כן במקומות אחרים גם כן? אלא ודאי כיון שידוע שכל מחבר אשר כוונתו לשם שמים רוח ה' דבר בפיו, ובפרט אדונינו הרמ"א אשר כל בית ישראל נשען עליו, וידע שיהיו הרבה אנשים אשר ילעגו על זה המנהג או שיאמרו שקול הרעש צללה באזנם, לזאת הזהיר כאן באזהרה כפולה ומכופלת שלא לבטל מנהג זה". ועיין פסקי שמועות עמ' צז, בשם הגר"ח קנייבסקי והגר"ן קרליץ. ועיין שו"ת באהלה של תורה חלק ב סימן קג אות ד, שבמקומות רבים מגזימים ומכים את המן ברעש גדול מדי, ובשל כך חולים וזקנים שאינם יכולים לסבול את הרעש נמנעים מלבוא לבית הכנסת, ומי שיכול לצמצם את התופעה, יבורך.

40. לוח ההלכות והמנהגים (דלזניק).

41. עיין שו"ת באהלה של תורה חלק ב סימן קג אות ד, ודבר חברון מועדים עמ' ששח.

42. משנ"ב תרצ ס. ועיין משנ"ב סימן תרפט ס"ק יט וסימן תרצ ס"ק כו, שלכתחילה יש לקרוא את כל המגילה ממגילה כשרה, לכן יש מהדרים שתהיה לפנייהם מגילה כשרה, כדי שגם אם לא ישמעו מבעל הקורא כמה מילים, יוכלו להשלים אותן ממגילה כשרה.

הפסק בדיבור בשעת קריאת המגילה

בשעת קריאת המגילה אסור לדבר, מכיוון שהברכה שלפני הקריאה נסובה על כל המגילה, ואין להפסיק בין הברכה למצווה⁴³. וגם משום שבשעה שאדם מדבר, אין הוא שומע את בעל הקורא, וכאילו דילג על מילים⁴⁴.

אכילה ומלאכה לפני קריאת המגילה

חצי שעה לפני צאת הכוכבים, אסור לאדם לעשות דברים שעלולים להשכיח ממנו את קיום המצווה של קריאת המגילה; כגון ללכת לישון, לאכול ולעשות מלאכה שעשויה להתמשך. במקומות שחוגגים את פורים ב"ד באדר, איסור האכילה לפני קריאת המגילה כרוך בקושי, כי תענית אסתר צמודה לפורים, ומגיעים לקריאת המגילה רעבים מהתענית. מי שקשה לו, יכול לאכול אכילה קלה שלא תשכיח ממנו את המצווה, כגון לחם או עוגה בשיעור כביצה (56 סמ"ק), או פירות וירקות ובשר ודגים, גם יותר משיעור כביצה⁴⁵.

43. שו"ע סימן תרצ סעיף ה וסימן תרצב סעיף ב, ומשנ"ב תרצ כ. ועיין שער הציון תרצ יח, שאסור גם לשהות הרבה בשתיקה באמצע הקריאה, ועיין שער הציון תרצ נז, שלכתחילה אין להפסיק באמצע הקריאה למשך זמן של יותר מכדי נשימה.

44. משנ"ב סימן תרצ ס"ק יט וסימן תרצב ס"ק ט. ועיין שו"ע תרצ ד, ומשנ"ב שם יג, שכאשר אין לפני השומע מגילה כשרה, גם את המגילה עצמה אין לקרוא יחד עם בעל הקורא, שמא לא ישים לב לקריאת בעל הקורא. ועיין משנ"ב מהדורת דרשו תרצ 23, בשם הגר"נ קרליץ, שבשעה שהקורא מפסיק את הקריאה, מותר לדבר לצורך הקריאה, ולכן מותר להעיר בדיבור למאריכים בהכאת המן ומפריעים לקריאת המגילה, ועיין שער הציון תרצ מג.

45. רמ"א תרצב ד, ומשנ"ב שם. ועיין חזון עובדיה עמ' צה, שאכילת פת פחות מכביצה ופירות, מותרת לכל אדם, ולא רק למי שהתענית קשה לו. ועיין שם, שהרופא לאכול ללא הגבלה, יכול לבקש מחברו שיזכיר לו לקרוא את המגילה, ועיין משנ"ב תרצב טז, ושער הציון כט, ששמע שדבר זה מותר רק לאדם חלוש. ועיין משנ"ב שם טו, שהאיסור לאכול לפני קריאת המגילה נאמר גם לפני קריאת המגילה ביום.

פרק כא

ברכות המגילה

ברכות המגילה

תיקנו חכמים לברך את ה' לפני עשיית מצווה, כדי להודות לו על כך שזיכה אותנו לקיים את מצוותי¹, וכדי שהמצווה תיעשה מתוך תשומת לב ובכוונה, ולא כמצוות אנשים מלומדה². זהו נוסח הברכה שמברכים לפני קריאת המגילה: "ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם אשר קידשנו במצוותיו וציוונו על מקרא מגילה". מלבד ברכה זו, מברכים לפני קריאת המגילה עוד שתי ברכות. ברכה אחת היא ברכת "שעשה נסים", שתוקנה משום חביבות הנס, וזה נוסחה: "ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם שעשה נסים לאבותינו בימים ההם בזמן הזה". וברכה נוספת היא ברכת "שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה", שמברכים על כל מצווה המזדמנת פעם בשנה, כדי להודות לה' שזכינו להגיע שוב לימי הפורים ולקיים את מצוות קריאת המגילה³.

1. ספר החינוך מצווה תל ד"ה ואחרי זאת.
2. עיין ריטב"א פסחים ז ב ד"ה וכתב הר"ט, ושפתי כהן לרבי מרדכי הכהן פרשת בא עמ' שלד (מהדורת תשס"ה) ד"ה ולזה תקנו.
3. שו"ע תרצב א. עיין פרי מגדים סימן תרצב אשל אברהם ס"ק א, ומשנ"ב שם א, שבברכת "שהחיינו" יכווננו בעל הקורא והשומעים גם על שאר מצוות היום. ועיין כף החיים תרצב ד, שיוצאי אשכנז מכוונים כן בברכת "שהחיינו" שמברכים ביום, ויוצאי ספרד שאינם מברכים "שהחיינו" ביום, מכוונים כן בברכת "שהחיינו" שמברכים בלילה.

ברכת "שהחיינו" ביום

בקריאת המגילה ביום, לדעת מרן השלחן ערוך, אין מברכים שוב "שהחיינו", שכן כבר בירכו בלילה. וכך נוהגים יוצאי ספרד⁴. אבל דעת הרמ"א היא שיש לברך "שהחיינו" גם ביום, מכיוון שעיקר מצוות קריאת המגילה היא ביום, וכן נוהגים יוצאי אשכנז⁵.

נוסח הברכה לנשים

אישה שקוראת מגילה לעצמה או לחברותיה – במניין המיועד לאימהות המטופלות בילדים⁶ – תברך לפני הקריאה את ברכת המגילה לפי הנוסח הרגיל: "אשר קידשנו במצוותיו וציוונו על מקרא מגילה"⁷. ואם היא מבנות אשכנז, תברך: "אשר קידשנו במצוותיו וציוונו לשמוע מקרא מגילה". נוסח זה הוא לפי הדעה שאישה חייבת בשמיעת המגילה, ולא בקריאתה⁸.

עמידה וישיבה בקריאת המגילה ובברכותיה

בשעה שמברכים את ברכות המגילה, יש לעמוד כדי לכבד את המצווה⁹, אבל אפשר לקרוא ולשמוע את המגילה עצמה בישיבה¹⁰. ויש מיוצאי ספרד שנוהגים לשבת גם בעת הברכות, וכל אחד יעשה כמנהגו¹¹. **הקורא את**

4. שו"ע תרצב א, וחזון עובדיה עמ' סג, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק סד סעיף יג. ועיין כף החיים שם יג, שיש מיוצאי ספרד שנוהגים לברך "שהחיינו", וכל אחד יעשה כמנהגו.
5. רמ"א תרצב א. ועיין אור לציון חלק ד פרק נד שאלה יג, ועלהו לא יבול חלק א עמ' רמז, שיוצא אשכנז המתפלל במניין של יוצאי ספרד, יקדים לברך "שהחיינו" לפני שבעל הקורא מברך את הברכות, כי סדר הברכות אינו מעכב. ועיין אור לציון חלק ד פרק נד שאלה יג, שיוצא ספרד המתפלל במניין של יוצאי אשכנז, יענה "אמן" על ברכת שהחיינו, ואין בכך הפסק, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.
6. הערת הגר"י אריאל שליט"א, ועיין שו"ת באהלה של תורה חלק ב סוף סימן קה.
7. חזון עובדיה עמ' נג, אור לציון חלק ד פרק נד הערה ג. ועיין הערה הבאה.
8. רמ"א תרפ"ב, ומשנ"ב שם. ועיין שמ"ש ומגן חלק א סימן יא עמ' כד ד"ה אשר, וקיצור שלחן ערוך (טולידאנו) סימן תרל"ג ט, שכן הוא מנהג יוצאי מרוקו.
9. משנ"ב תרצ א, ושער הציון שם א, ובן איש חי שנה ראשונה פרשת תצוה הלכות פורים אות ד.
10. שו"ע תרצ א.
11. עיין חזון עובדיה עמ' סט.

המגילה **בציבור**, יברך את הברכות ויקרא את המגילה בעמידה, כדי לכבד את הציבור.¹²

ברכות המגילה כאשר הקורא כבר קיים את המצווה

כאשר מי שקורא את המגילה כבר יצא ידי חובת המצווה, והוא קורא את המגילה כדי להוציא את השומעים ידי חובה, עדיף שאחד השומעים יברך את הברכות. זאת מכיוון שהשומעים הם אלו שמקיימים את המצווה, ולא בעל הקורא.¹³ והמברך יתכוון להוציא בברכותיו את כל השומעים, והם יתכוונו לצאת ידי חובה. ועדיף כך מהאפשרות שכל אחד מהשומעים יברך בעצמו, משום שמעלת ברכה הנאמרת עבור כמה אנשים גדולה יותר, כמו שנאמר: **"בָּרַב עִם הַדֶּרֶת מְלֵךְ"**.¹⁴

ברכת "הרב את ריבנו"

לאחר קריאת המגילה מברכים ברכה נוספת, שפותחת במילים: **"הרב את ריבנו והדין את דיננו"**, שכן יש בה שבח והודאה לה' על שהושיענו מיד אויבינו, ועל כך שבמלחמה לא נפגע איש מישראל.¹⁵ יש הסוברים שברכה זו נאמרת רק בעשורה, משום שהיא תוקנה כדי לפרסם את הנס בציבור, וכן נוהגים יוצאי אשכנז וחלק מיוצאי ספרד.¹⁶ לדעה זו, גם עשר נשים נחשבות ציבור

12. שו"ע תרצ א.

13. עיין משנ"ב סימן תקפה ס"ק ה וסימן תרצב ס"ק י, ושו"ת מנחת יצחק חלק ג סימנים נג-נד. ואין הבדל בעניין זה אם הקריאה היא לגברים או לנשים.

14. משלי יד כח. עיין לוח ארץ ישראל (טוקזינסקי), וימי משתה ושמחה עמ' קיג, בשם הגרש"ז אורבך והגר"ש אלישיב, וחזון עובדיה עמ' סט, וכן כתב לנו הגר" אריאל שליט"א. ועיין פסקי תשובות תרצב יא, שיש נוהגים שכאשר קוראים את המגילה לנשים, או לפחות מעשרה אנשים, כל אחד מהשומעים מברך בעצמו.

15. שו"ע וב" תרצב א.

16. רמ"א תרצב א, וערוך השלחן שם ה, וביאור הלכה שם ד"ה אלא בצבור, וחזון עובדיה עמ' פט, ושם"ש ומגן חלק ג סימן נה אות י. ועיין כף החיים תרצב קכד, שיחיד יאמר ברכה זו בלי שם ומלכות, כדי שלא לאבד ברכה יקרה זו.

לעניין ברכה זו¹⁷. ויש חולקים וסוברים שברכת "הרב את ריבנו" דומה לשאר ברכות המגילה, והיא נאמרת גם ביחיד¹⁸, וכן נוהגים חלק מיוצאי ספרד¹⁹.

אמירת "ארור המן וברוך מרדכי"

כשפוגשים במעשים טובים של צדיקים ובמעשים רעים של רשעים, יש לשבח את הצדיקים ולגנות את הרשעים, כמו שנאמר: "זְכֹר צְדִיק לְבִרְכָה, וְרָשָׁע לְרָעָה"²⁰. ובדור שלנו, שמנשבת בו רוח פוסטמודרנית, הנותנת לגיטימציה לכל תופעה ומטשטשת את ההבחנה בין טוב לרע ובין צדיק לרשע, חשוב הדבר עוד יותר. יש צורך מיוחד להדגיש שיש טוב ויש רע, יש צדיקים והם ראויים לשבח, ויש רשעים והם ראויים לגנאי. לכן לאחר קריאת המגילה אומרים: "ארור המן, ברוך מרדכי, ארורה זרש, ברוכה אסתר, ארורים כל הרשעים ברוכים כל ישראל, וגם חרבונה זכור לטוב"²¹, כדי שההבחנה בין טוב לרע, בין הראוי לברכה ובין הראוי לגנאי, תהיה ברורה. יוצאי ספרד נוהגים לומר זאת מיד אחר ברכת "הרב את ריבנו", ויש מהם שאומרים זאת שלוש פעמים, לחזק את הדבר²². ויוצאי אשכנז נוהגים לומר זאת בסיום הפיוט "אשר הניא עצת גוים", שאומרים לאחר קריאת המגילה²³.

17. חזון עובדיה עמ' פט, אור לציון חלק ד פרק נד אות ג, וכן כתב לנו הגר"א אריאל שליט"א. ועיין הליכות שלמה תפילה פרק כג דבר הלכה ג, שחולק וסובר שאין מברכים את ברכת "הרב את ריבנו" כאשר קוראים לעשר נשים, ועיין שמ"ש ומגן חלק ג סימן נה אות י, שכן הוא מנהג סרוקו.

18. עיין אליה רבה תרצב ח, שהביא כמה ראשונים שסוברים כן.

19. בן איש חי שנה ראשונה פרשת תצוה הלכות פורים יג, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק סד סעיף יז, אור לציון חלק ד פרק נד שאלה יא: אם רוצה לברך רשאי, ואם רוצה להחמיר, יברך בלא שם ומלכות. ועיין כף החיים תרצ ככד, שיש לנוהגים כן על מי לסמוך.

20. משלי י ז.

21. מסכת סופרים יד ג, וש"ע תרצ טז. מזכירים גם את חרבונה לטובה, מכיוון שבעקבות דבריו, אחשוורוש החליט לתלות את המן.

22. עיין כף החיים תרצ צח, וחזון עובדיה עמ' צד.

23. ערוך השלחן תרצב ה. ועיין רמ"א תרצב א, וערוך השלחן שם, שבכלילה אומרים פיוט זה מתחילתו, וביום מתחילים במילים "שושנת יעקב". בקהילות רבות, שרים את קטע הפיוט מ"שושנת יעקב" ואילך, ויש לשים לב שבסמנייה המקובלת, אומרים רק את המילים "ברוך מרדכי היהודי", ויש להשלים ולומר גם "ארור המן" וכו'.

פרק כב

הלכות לבעל קורא

טוב להחמיר וליטול ידיים לפני שנוגעים במגילה, מפני קדושתה¹.
הקורא את המגילה בציבור, יברך את הברכות ויקרא את המגילה בעמידה,
משום כבוד הציבור². ויתכוון להוציא ידי חובה את כל השומעים, בברכות
ובקריאה³.

טוב ששני אנשים יעמדו לצד בעל הקורא, אחד לימינו ואחד לשמאלו⁴.
מנהג ישראל שכאשר קוראים את המגילה בציבור, אין גוללים את המגילה
כספר תורה, אלא פושטים את המגילה כאיגרת, דהיינו שפותחים את המגילה
וכופלים אותה דף על דף, כך שאינה מגולגלת אלא מקופלת, זכר לאיגרות
ששלח מרדכי⁵. כאשר מסיימים את הקריאה, גוללים את כל המגילה, ורק

1. משנ"ב קמז ד, וחזון עובדיה עמ' עז.
2. שו"ע תרצ א. עיין משנ"ב תרצו יב, בשם שו"ת בנין עולם, שאָבָל הנמצא בתוך שנת האָבָל על אחד מהוריו, או בתוך השלושים לפטירת אחד מקרוביו, לא יקרא את המגילה בציבור, אלא אם כן אין בעל קורא בקי כמוהו, ועיין חזון עובדיה עמ' סו, שמנהג יוצאי ספרד שלא לחשוש לזה, ועיין משנ"ב תרצב א, שאָבָל הקורא את המגילה בציבור, לא יברך "שהחיינו", כיוון שאין זה ראוי שאדם אָבָל יברך ברכת "שהחיינו" במעמד ציבורי; אלא אחד מהקהל שאינו אבל, יברך ברכה זו, ועיין גשר החיים פרק כג סעיף ד אות ז בשם האדר"ת, וחזון עובדיה עמ' סו, ושו"ת שבט הלוי חלק ט סימן קמו, ואשרי האיש פרק מג אות כו, שחולקים, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, ועיין אשרי האיש שם, ולוח ההלכות והמנהגים (זלזניק), שהמנהג הוא שאָבָל מברך "שהחיינו".
3. שו"ע תרצ יד.
4. בן איש חי שנה ראשונה פרשת תצוה הלכות פורים יב, חזון עובדיה עמ' ע, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק סד סעיף יא.
5. שו"ע תרצ יז. ועיין משנ"ב שם נה, וארחות רבנו חלק ג עמ' קעב (תשע"ד), ומקראי קודש לרב הררי פרק ז הערה צג, בשם הגר"ש ישראל, ושלמי מועד עמ' רעא, שרק בעל הקורא צריך לפשוט את המגילה כאיגרת, אך השומעים אינם צריכים לפשוט את המגילה כאיגרת, גם כשיש לפניהם מגילה כשרה. ועיין ליקוטי מהרי"ח חלק ג עמ' קכה, והמועדים כהלכתם (וויל) סימן

לאחר מכן מברכים את ברכת "הרב את ריבנו", שכן לאחר שסיימו את הקריאה, אין זה מכובד להשאיר את המגילה פרוסה ומקופלת ללא צורך.⁶ יש לקרוא את המגילה על פי טעמי המקרא, לדקדק היטב בקריאתה על פי הניקוד, ולהקפיד לקרוא כל מילה כפי הטייתה במלעיל או במלרע.⁷

אין להפסיק בין פסוק לפסוק ללא צורך, מפני שצריך לקרוא את המגילה כאיגרת, שנקראת בבת אחת.⁸ בין פרשייה לפרשייה, יכול בעל הקורא להפסיק מעט לצורך מנוחה.⁹

בשני פסוקים במגילת אסתר התעורר ספק מהו הנוסח הנכון, וכדי לצאת ידי כל הספקות, קוראים את שני הנוסחים.¹⁰

כאשר בעל הקורא מגיע לפסוק "בְּלִילָהּ הַהוּא נִדְדָה שְׁנַת הַמְּלָךְ" (פרק ו פסוק א) יגביה קולו, כי שם מתחיל עיקר הנס. וכאשר מגיע למילים "עַל כָּל דְּבָרֵי הָאֲגֵרֶת הַזֹּאת" (פרק ט פסוק כו) ינענע את המגילה.¹¹

כט סעיף כא, בשם הגרש"ז אוירבך והגרי"ש אלישיב, שהקורא את המגילה ביחידות, אינו צריך לפשוטה כאיגרת, ועיין כף החיים תרצ קד, שחולק. עיין משנ"ב שם נו, ובן איש חי שנה ראשונה פרשת תצוה הלכות פורים ד, שיש לפשוט את כל המגילה כאיגרת לפני הקריאה. ועיין חזון עובדיה עמ' עה, שבקרב יוצאי ספרד, יש שנוהגים להתחיל בקריאת המגילה כשהיא גלולה, ובשעה שמסיימים כל עמוד, אין גוללים אותו אלא משאירים אותו פתוח, וכשמסיימים עמוד נוסף, כופלים אותו על העמוד הקודם, וכן הלאה, כך שרק בסיום הקריאה, המגילה כולה פשוטה כאיגרת, וטוב יותר לנהוג כמנהג הראשון, לפשוט את כל המגילה בתחילת הקריאה.

6. שו"ע תרצ יז, ומשנ"ב שם.
7. עיין שערי תשובה תרצ א. עיין ערוך השלחן תרצ כ, שפעמים ששינוי ההטיה ממלעיל למלרע משנה את המשמעות, כגון במילה "באה", שכאשר היא נקראת במלעיל היא משמשת ללשון עבר, וכאשר היא נקראת במלרע, היא משמשת ללשון הווה.
8. משנ"ב תרצ נב. ועיין שער הציון תרצ נז, שלכתחילה אין להפסיק באמצע הקריאה למשך זמן של יותר מכדי נשימה.
9. ערוך השלחן תרצ כא.
10. שו"ת אגרות משה חלק ה סימן כ אות לב, ולוח ארץ ישראל (טוקצ'ניסקי), וחזון עובדיה עמ' פז. הפסוק הראשון הוא: "לְהִשְׁמִיד לְהַרְג וּלְאַבֵּד" (פרק ח פסוק יא), שהתעורר ספק אם הנוסח הנכון הוא "ולהרוג" או "להרוג". והפסוק השני הוא: "וְאִישׁ לֹא עָמַד לְפָנֵיהֶם" (פרק ט פסוק ב), שהתעורר ספק אם הנוסח הנכון הוא "לפניהם" או "בפניהם".
11. משנ"ב תרצ נב.

יש נוהגים לקרוא כמה פסוקים של צער הכתובים במגילה, במנגינה של מגילת איכה¹².

לכתחילה יש לקרוא את שמות עשרת בני המן – כולל את המילה "עשרת" – בנשימה אחת, להודיע שכולם נהרגו ונתלו כאחד. דבר זה מבטא את גודל הישועה, שהניצחון על אויבי ישראל לא היה הדרגתי אלא מהיר, מלא ומוחץ. נוהגים להתחיל את הקריאה בנשימה אחת כמה מילים לפני כן, מהמילים "חִמְשׁ מֵאוֹת אִישׁ" (פרק ט פסוק ו), מכיוון שעשרת בני המן היו שרי חמישים על אותם חמש מאות איש¹³. כדי להצליח לקרוא את כל הפסוקים האלו בנשימה אחת, קוראים פסוקים אלו במהירות. מתוך כך, התעורר חשש שהציבור לא ישמע כראוי את בעל הקורא. לכן יש נוהגים שכל הציבור קורא את הפסוקים האלו בנשימה אחת, ולאחר מכן בעל הקורא חוזר וקורא אותם בקול, כדי שהציבור ישמע פסוקים אלו ממגילה כשרה¹⁴.

12. עיין לוח ההלכות והמנהגים (זלזניק). אלו הם הפסוקים: "וְכָלִים מְכַלִּים שׁוֹנִיִּם" (פרק א פסוק ז), "אֲשֶׁר הִגְלָה מִירֵאשָׁלַיִם וְכוּ'" (פרק ב פסוק ו), "וְהַסֵּלֶךְ וְהַסֵּן יִשָּׁבוּ לְשָׂתוֹת וְכוּ'" (פרק ג פסוק טו), "וְאֶרְדָּכִי יָדַע אֶת כָּל אֲשֶׁר נַעֲשָׂה וְכוּ'" (פרק ד פסוק א), "אֲבָל גָּדוֹל לְיַהֲדִים וְצֹם וְכִי וְמִסְפָּד וְכוּ'" (פרק ד פסוק ג), "וְכֹאֲשֶׁר אֲבָדְתִי אֲבָדְתִי" (פרק ד פסוק טז), "כִּי נִמְכַרְנוּ אֲנִי וְעַמִּי לְהַשְׁמִיד לְהָרוֹג וְלֶאֱבֹד" (פרק ז פסוק ד), "כִּי אֵיכָה אֲכַל וְרֵאִיתִי בְרָעָה אֲשֶׁר יִמְצָא אֶת עַמִּי וְכוּ'" (פרק ח פסוק ו).

13. עיין שו"ע תרצ טו, ומשנ"ב שם. כדי להצליח לקרוא את הכול בנשימה אחת, קוראים פסוקים אלו במהירות, ועיין כף החיים תרצ צז, שצריך להקפיד לקרוא כל מילה מתוך המגילה. במיוחד בקריאת המילה "ואת", הבאה לפני כל אחד משמות בני המן, יש לשים לב שבעל הקורא קורא את המילה "ואת" השייכת לאותו שם, ולא את המילה "ואת" השייכת לשם אחר. מאחר ששמות בני המן כתובים בטור אחד, והמילים "ואת" כתובות בטור מקביל, שיוך מילה "ואת" לשם המתאים דורש תשומת לב, ועיין משנ"ב תרצ ז, שאם בעל הקורא טעה וקרא מילה אחת בעל פה, יוצאים ידי חובה בקריאתו. ועיין שו"ע תרצא ד, ומשנ"ב שם יט, שיש להאריך מעט בקריאת האות וי"ו במילה "ויזתא".

14. יסוד ושורש העבודה שער המפקד פרק ה, זה השלחן לגר"ש דבליצקי חלק א סימן תרצ. ועיין ערוך השלחן תרצ כג, שכתב טעם אחר, שפסוקים אלו מתארים את עיקר הישועה. ועיין צפת פענח הלכות גירושין פרק ב הלכה טז (מההשמטות), שכתב טעם אחר, שאי אפשר לקיים את החיוב לומר את עשרת בני המן בנשימה אחת על ידי 'שומע כעונה', ולכן כל אחד צריך לקרוא פסוקים אלו בעצמו.

פרק כג מתנות לאביונים

טעם המצווה

ציוו חכמים לתת בפורים "מתנות לאביונים", כדי ששמחת הפורים תהיה שלמה, וגם העניים יהיו שותפים בה. קבלת מעות במצב של קושי כלכלי מעוררת שמחה, והיא גם מאפשרת לעניים לערוך סעודת חג עשירה וחגיגית, וכך השמחה גדלה, ומקיפה את כולם¹.

מספר האביונים ומספר המתנות

מלשון הפסוק, שבו נאמר "ומתנות לאביונים" בַּרְבִּים, למדו חכמים שצריך לתת מעות לפחות לשני עניים, לכל אחד מתנה אחת². ומצווה להרבות במתנות לאביונים לפי היכולת. ועדיף להרבות במתנות לאביונים מלהרבות במשלוח מנות ובסעודת פורים³. מעבר למעלת הצדקה, יש בריבוי מתנות לאביונים גם קיום מהודר של מצוות שמחת פורים, "שאין שמחה גדולה ומפוארה אלא לשמח לב עניים ונדכאים, שהמשמח לב אלו דומה לשכינה שנאמר: לַהֲחַיִּית רֵיחַ שְׂפָלִים וְלַהֲחַיִּית לֵב נִדְכָּאִים"⁴.

1. עיין שבלי הלקט סימן רב, ועקידת יצחק אסתר ט כ-כא, ושו"ת בנין עולם או"ח סימן לו, הגהת בן המחבר.
2. עיין שו"ע תרצד א. ועיין דינים והנהגות ממרן החזון איש פרק כג סעיף יא, והליכות שלמה פרק יט סעיף כא, שיש לתת מתנות לאביונים לעניים שחוגגים פורים באותו יום שהנותן חוגג בו. למשל, בן עיר שחוגג את פורים ב"ד, צריך לתת לעניים שחוגגים את פורים ב"ד, ולא לעניים שחוגגים את פורים בט"ו, וכן להפך.
3. רמב"ם מגילה ב יז, ומשנ"ב תרצד ג.
4. ישעיהו נז טו. רמב"ם מגילה ב יז, ומשנ"ב תרצד ג.

שיעור הנתינה

נתינה בשיעור של 'שווה פרוטה', שזהו סכום מועט מאוד, נקראת 'מתנה'. ולכן מצד הדין, מספיק לתת לכל אחד מהעניים סכום כסף או דבר מאכל בשווי פרוטה⁵. אבל ראוי להחמיר ולנהוג כדעת הסוברים שיש לתת לכל עני סכום שאפשר לקנות בו ארוחה אחת⁶.

חיוב נשים וילדים במתנות לאביונים

נשים חייבות במצוות מתנות לאביונים, אף שמצווה זו תלויה בזמן, משום שגם הנשים נושעו מגזרת המן, ולא עוד אלא שנס פורים נעשה על ידי אישה⁷. אישה נשואה יכולה לתת מתנות לאביונים בעצמה⁸, או שבעלה ייתן בעבורה⁹. ילדים אינם חייבים לתת מתנות לאביונים, כיון שאין להם ממון משלהם¹⁰. וראוי שיתנו מתנה סמלית¹¹.

5. משנ"ב תרצד ב, חזון עובדיה עמ' קסו, אור לציון חלק ד פרק נח שאלה א. ועיין שבות יצחק פורים פרק ח אות ט, בשם הגר"ש אלישיב, שבזמננו אין ערך לפרוטה, ואין יוצאים בנתינתה ידי חובת המצווה.
6. עיין כף החיים תרצד ז, וחזון עובדיה עמ' קסז, ואור לציון חלק ד פרק נח שאלה א, שטוב לחוש לדעת שו"ת זרע יעקב סימן יא, שסובר כן, ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת צו הלכות פורים אות טו, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק סד סעיף ל, שנקטו להלכה כדעה זו, ועיין כף החיים תרצד יא. ועיין אשרי האיש פרק מו אות יג, שיש לתת לעני סכום חשוב שלא תהיה בושה לעני לקבלו וישמח בו, ועיין שם הערה קסב, שבשנת תשס"ב הורה הגר"ש אלישיב שהרובה להדר ולצאת ידי חובה ללא שום פקפוק, ייתן סכום של חמישים ש"ח למתנות לאביונים.
7. עיין רס"א תרצה ד, ומשנ"ב שם וסימן תרצד ס"ק א.
8. עיין שו"ע יורה דעה רמח ד.
9. הליכות שלמה פרק יט דבר הלכה כז, ועיין שם שטוב שהאיש יאמר לאשתו שהוא נותן מתנות לאביונים בעבורה. ועיין שם, שאין צריך שהאישה תקנה את המעות, אלא די שהאיש ייתן אותן בעבורה, וכן כתב לנו הגר"מ אריאל שליט"א, והטעם לכך הוא שבמתנות לאביונים, העיקר הוא הקבלה, ולכן יכול האיש לתת בשם אשתו ואין צורך שיאמר במפורש שהמתנה היא בשמה, עכ"ד, ועיין שבות יצחק פורים פרק ח אות יז, בשם הגר"ש אלישיב, שחולק.
10. אשל אברהם (בטשאטש) סימן תרצה, ד"ה בהשיעור, ארחות רבינו חלק ג עמ' קעו (תשע"ד), שו"ת קנין תורה בהלכה חלק א סימן קלב אות ב, וכן כתב לנו הגר"מ אריאל שליט"א. ועיין סידור בית יעקב ליעב"ץ דף שפג א, שחולק וסובר שיש לחנך קטנים במתנות לאביונים, וכן משמע מהפרי מגדים סימן תרצה אשל אברהם ס"ק יד.
11. כן כתב לנו הגר"מ אריאל שליט"א.

זמן קיום המצווה

יש לקיים ביום את מצוות מתנות לאביונים, כמו שנאמר במגילה: "לַעֲשׂוֹת אוֹתָם יְמֵי מְשֻׁתָּה וְשִׁמְחָה וְכוּ' וּמִתְּנוֹת לְאֲבִיוֹנִים"¹². יש שכתבו שהטעם לכך הוא שכאמור, אחת המטרות של המצווה היא שהעניים יוכלו לקיים את סעודת פורים כראוי. ולכן יש לתת את המתנות לאביונים ביום, שהוא זמן הסעודה, ולא קודם לכן, שמא העני ישתמש במעות, וכשיגיע זמן הסעודה הן כבר לא יהיו בידו¹³. מי שנותן מתנות לאביונים באמצעות גבאי צדקה, יכול לתת את המעות לגבאי בליל פורים או כמה ימים לפני פורים, שכן הגבאי מעביר אותן לעניים ביום הפורים¹⁴.

נתינת מתנות לאביונים באמצעים דיגיטליים

אפשר להעביר את מעות הצדקה לעני או לגבאי הצדקה בכל דרך שהיא, במזומן, באשראי, בהעברה בנקאית או באפליקציות ייעודיות להעברת כספים, אך זאת בתנאי שהכסף יועבר לעני כבר בפורים¹⁵. כאשר הכסף אינו ניתן ישירות לעני, יש להודיע לו על כך, כדי שיוכל ליהנות ממנו בפורים¹⁶.

12. אסתר ט כב. משנ"ב תרצה כב, וביאור הלכה תרצד א ד"ה לשני, וביאור הגר"א תרצה טו.

13. לבושי שרד על מגן אברהם תרצה יג.

14. ערוך השלחן תרצד ב, שו"ת באהלה של תורה חלק ב סימן קז.

15. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, והוסיף שבהעברה בנקאית יוצאים ידי חובת המצווה, גם כאשר חשבון הבנק של העני נמצא במשיכת יתר (מינוס), כל עוד העני יכול למשוך את הכסף מהחשבון, ואין זה נחשב כפירעון חוב של העני, שיש אומרים שאין יוצאים בו ידי חובת מתנות לאביונים, ועיין עיטורי מרדכי הלכות פורים פרק ע סעיף ג, בשם הגרמ"ש קליין, שחולק.

16. עיין ימי משתה ושמחה עמ' רמז, בשם הגר"ש אלישיב.

פרק כד משלוח מנות

טעם המצווה

מצווה נוספת שתיקנו חכמים בפורים היא מצוות משלוח מנות, כמו שנאמר במגילה: "לַעֲשׂוֹת אוֹתָם יְמֵי מְשֻׁתָּה וְשִׂמְחָה וּמְשֻׁלוּחַ מְנוֹת אִישׁ לְרֵעֵהוּ"¹. הטעם למצווה זו הוא שיהיו לכולם מאכלים לסעודת פורים בהרווחה ובשפע, ויוכלו לשמוח כראוי ובטוב לבב². ועוד טעם הוא להרבות אהבה ואחוה בישראל, שכן כאשר ביקש המן הרשע להשמיד את עם ישראל, הוא אמר לאחשוורוש: "יִשְׁנֶנּוּ עִם אֶחָד מִפְּזֵר וּמִפְּרֵד"³. כנגד זה מרבים בפורים באהבה ובאחוה, בשליחת מנות איש לרעהו⁴. וטעם שלישי הוא להרבות בשמחה בפורים⁵.

מספר המשלוחים ומספר המנות

מלשון הפסוק, שבו נאמר "מְשֻׁלוּחַ מְנוֹת" בְּרֵבִים, למדו חכמים שצריך לשלוח לפחות שתי מנות, ומכך שנאמר "אִישׁ לְרֵעֵהוּ" בלשון יחיד, למדו שמספיק לשלוח מנות לאדם אחד⁶. כך הוא מצד הדין, אך כל המרבה לשלוח מנות

1. אסתר ט כב.
2. תרומת הדשן סימן קיא. ועיין שו"ת חתם סופר חלק א סימן קצו, שתיקנו לתת משלוח מנות גם לעשירים, כדי שהעניים שמקבלים משלוחי מנות לא יתביישו.
3. אסתר ג ח.
4. מנות הלוי אסתר פרק ט פסוק יט ופסוק כב. ועיין שו"ת כתב סופר אורח חיים סימן קמא אות ב, ושו"ת באהלה של תורה חלק ב סימן קח, שמטעם זה אין יוצאים ידי חובה במשלוח מנות אנוניסי.
5. רלב"ג אסתר פרק ט פסוק יט.
6. עיין שו"ע תרצה ד. ועיין ערוך השלחן תרצה יח, שיוצאים ידי חובה בשליחת משלוח מנות לקטן, שכן גם קטן נקרא "רעהו", ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת תצוה הלכות פורים אות טז,

לחברים, הרי זה משובח⁷, כיוון שעל ידי זה מתרבה האהבה והאחוה בין איש לרעיף⁸.

במצוות משלוח מנות הצריכו חכמים לתת שתי מנות, ואילו במצוות מתנות לאביונים, הסתפקו חכמים במתנה אחת. והטעם לכך הוא שמשלוח מנות ניתן גם לעשירים, ומנה אחת אינה נחשבת בעיניהם, אבל אביונים מחשיבים גם מתנה אחת⁹. וכך משלוח מנות די לתת לאדם אחד, ומתנות לאביונים יש לתת לשני אביונים. והטעם לכך הוא ללמדנו שמצוות מתנות לאביונים חשובה יותר, ועדיף להרבות בה מאשר להרבות במשלוחי מנות¹⁰.

הגדרת 'מנה'

שתי המנות צריכות להיות מנות מאכל או משקה¹¹, אבל אין מקיימים את המצווה בשליחת בגדים, כסף ושאר חפצים, מכיוון שמטרת המצווה היא שיהיה לכולם אוכל לסעודת פורים¹². 'מנה' היא כמות של מאכל או משקה שרגילים לכבד בה אנשים, כפי המקובל באותו מקום¹³. הצורך לשלוח מנה

וחזון עובדיה עמ' קמה, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק סד סעיף לג, שחולקים וסבורים שקטן אינו נקרא "רעהו" ואין יוצאים ידי חובה בשליחת משלוח מנות לו. ועיין תשובות והנהגות חלק ג סימן רלו אות ד, שוודאי שקטן יכול לשלוח מנות לקטן אחר. ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת תצוה הלכות פורים אות טז, והלכות חגים לגר"ם אליהו פרק סד סעיף לג, שאם מניחים את שתי המנות בכלי אחד, הן נחשבות מנה אחת, שהכלי מצרפן, ועיין שו"ת שבט הלוי חלק ג סימן צו אות ד, והליכות שלמה פרק יט הערה 36, וחזון עובדיה עמ' קלב, שאין צורך לחשוש לדעה זו.

7. שו"ע תרצה ד.

8. חזון עובדיה עמ' קלג.

9. חידושי הר"ן מגילה ז א.

10. כסא דוד לחיד"א דרוש י לפרשת זכור עמ' קפט.

11. שו"ע תרצה ד, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב שם, שלכתחילה לא ייתן מנה שדרושה פעולה נוספת להכשירה לאכילה, כגון בשר חי, ועיין חזון עובדיה עמ' קיז, שמקל בכך. ועיין חזון עובדיה עמ' קכד, וקיצור שלחן ערוך עם פסקי הגר"ם אליהו סימן קמב הערה ב, שטוב להחמיר כשיטות שמשקה אינו נחשב מנה, ועיין דבר חברון מועדים עמ' שעא, שמקל בכך. ועיין חזון עובדיה עמ' קכה, שכל מנה צריכה להיות מסוג אחר של אוכל.

12. תרוסת הדשן סימן קיא, ומשנ"ב תרצה יט.

13. אשל אברהם (בוטשאטש) סימן תרצה ד"ה בהשיעור, וערוך השלחן תרצה טו, ומקראי קודש לרב הררי פרק יב הערה יז, בשם הגר"ש ישראל. ועיין לקט יושר חלק א (א"ח) עמ' קנח ענין ד, שתאנה אחת או תמר אחד נחשבים מנה. ועיין ביאור הלכה תרצה ד ד"ה חיב, וחזון עובדיה

כזו נאמר בנוגע למשלוח המנות שיוצאים בו ידי חובה, אבל במשלוחים נוספים ששולחים בתור הידור מצווה, אפשר לשלוח מנות קטנות ופשוטות, מכיוון שהמצווה כבר התקיימה במשלוח הראשון¹⁴.

נשים וקטנים במשלוח מנות

נשים חייבות במצוות משלוח מנות, אף שזו מצוות עשה שהזמן גרמא, משום שגם הנשים נושעו מגזרת המן, ולא עוד אלא שנס פורים נעשה על ידי אישה¹⁵. בני זוג יכולים לשלוח משלוח מנות אחד עבור שניהם, ובלבד שיהיו במשלוח ארבע מנות – שתיים עבור מצוות הבעל ושתיים עבור מצוות האישה, ויודיעו למקבלים שהמשלוח הוא משני בני הזוג¹⁶. אך ראוי שאישה תשלח משלוח מנות אישי לאחת מחברותיה, ובפרט לאלמנות ובודדות¹⁷. ילדים קטנים שהגיעו לגיל חינוך (גיל שש לערך), צריכים לשלוח מנות, מדין חינוך¹⁸.

משלוח מנות מאיש לאישה ולהפך

כפי שלמדנו, אחד הטעמים למצוות משלוח מנות הוא להרבות אהבה ואחוה בין איש לרעהו. כדי שלא תיווצר קרבה לא ראויה בין גברים לנשים, איש לא ישלח מנות לאישה, ואישה לא תשלח מנות לאיש¹⁹. איש יכול לשלוח

עמ' קכט, שאדם השולח מנות לאדם נכבד, ייזהר לכתחילה לשלוח מנה שמתאימה למעמדו של המקבל, ועיין חזון עובדיה עמ' קכט, ותשובות והנהגות חלק ב סימן שנד, שאדם נכבד ששולח מנות, ייזהר לכתחילה לשלוח מנות שמתאימות למעמדו.

14. חזון עובדיה עמ' קלג.

15. עיין רמ"א תרצה ד, ומשנ"ב שם.

16. הליכות שלמה פרק יט סעיף טו וסעיף יז. ועיין חזון עובדיה עמ' קלח, שחולק וסובר שדי שיהיו במשלוח המנות שתי מנות.

17. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

18. פמ"ג אשל אברהם תרצה יד, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, והוסיף שקטן יוצא במנה סמלית, כגון סוכריה על מקל וכדומה. ועיין שו"ת קנין תורה בהלכה חלק א סימן קלב אות ב, שחולק וסובר שקטנים פטורים ממשלוח מנות, ומחנכים אותם בכך שהם נושאים ומביאים את משלוח המנות של ההורים.

19. רמ"א תרצה ד, וערוך השלחן תרצה יח. ועיין רמ"א שם, ופרי חדש שם ד, ומשנ"ב שם כו, שכתבו טעם אחר, ששליחת המנות עלולה ליצור חשש של ספק קידושין, או משום שיחששו שהמנות

מנות למשפחה, ואינו צריך לייחד את משלוח המנות לראש המשפחה, וכן אישה יכולה לשלוח מנות למשפחה, ואינה צריכה לייחד את משלוח המנות לאשתו.²⁰

זמן קיום המצווה

את משלוח המנות יש לשלוח ביום, כמו שנאמר במגילה: "לַעֲשׂוֹת אוֹתָם יְמֵי מִשְׁתָּה וְשִׂמְחָה וּמְשֻׁלַּח מְנוֹת אִישׁ לְרֵעֵהוּ"²¹. הטעם לכך הוא שאחד מייעודי משלוח מנות הוא שיהיו לכולם מאכלים לסעודת פורים בהרווחה ובשפע. סעודת פורים זמנה ביום, ואילו היה אפשר לשלוח מנות בלילה, היה חשש שהמקבל יאכל את המנות בלילה, וכשיגיע היום, כבר לא יהיו בידו מנות לסעודה.²²

משלוח מנות מפירות שביעית

פירות ארץ ישראל שגדלו בשנת השמיטה הם קדושים, ויש לייעד אותם לאכילה, ולא לסחור בהם או לפרוע בהם חובות. לכן, אין להשתמש בפירות הקדושים בקדושת שביעית עבור משלוח המנות הראשון ששולחים, שכן במשלוח זה, האדם מקיים את החובה לתת משלוח מנות, ונמצא שהוא פורע חובו בפירות שביעית. אבל מותר להשתמש בפירות שביעית עבור משלוחי המנות הנוספים, שנשלחים בתור הידור, מכיוון שאין חובה לשולחם. וצריך להודיע למקבל שהפירות קדושים, כדי שישמור על קדושתם.²³

ניתנו לשם קידושין, או משום שיחששו שהמנות ניתנו כמתנה לאחר הקידושין, כדרך חתן ששולח מתנות לארוסתו. ועיין חזון עובדיה עמ' קמב, שבמקום הצורך יש להקל בזה.

20. ימי משתה ושמחה עמ' רצט, בשם הגר"ש אלישיב.

21. אסתר ט כב. רמ"א תרצה ד, וביאור הגר"א שם טו.

22. לבושי שרד על מגן אברהם תרצה יג.

23. חזון עובדיה עמ' קנד, ושו"ת באהלה של תורה חלק ג סימן נז, ושו"ת דבר חברון אורח חיים סימן תרמח. ועיין הליכות שלמה פרק יט סעיף י, ומקראי קודש לרב הררי פרק יב הערה לא, בשם הגר"ש ישראל, שמתירים להשתמש בפירות שביעית גם למשלוח הראשון, משום שהחובה לשלוח מנות אינה חובה מסוימת שניתן לתובעה בבית דין אלא חובה מחמת מצווה, ופריעת חובה כזו אינה כלולה באיסור לפרוע חוב בפירות שביעית. ועיין מאמר מרדכי שביעית עמ' צג, שאוסר לתתם לא רק במשלוח הראשון אלא גם בכל משלוח מנות שמוכרח לתת מחמת נימוס.

משלוח מנות לאָבֶל

אָבֶל היושב שבעה על אחד מקרוביו, חייב בכל מצוות הפורים²⁴, אך לא ירבה במשלוחי מנות, אלא ישלח משלוח אחד, שאין בו תפנוקים ומיני מתיקה המשמחים את הלב²⁵.

מנהג יוצאי אשכנז וחלק מיוצאי ספרד שלא לשלוח מנות לאָבֶל הנמצא בתוך שנת האָבֶל על אחד מהוריו, או בתוך השלושים לפטירת אחד מקרוביו, מכיוון שאסור לשאול בשלום אבל, ומשלוח מנות נחשב כשאלת שלום²⁶. מותר לשלוח מנות לבני ביתו של האבל, אף שמטרת המשלוח היא להביע אהבה וחיבה לאבל²⁷. חלק מיוצאי ספרד נוהגים לשלוח מנות לאבל, כיוון שלדעתם מותר לשאול בשלום אבל בשבת, ולעניין זה, דין פורים כשבת²⁸.

לחץ חברתי סביב מצוות משלוח מנות

פעמים שסביב מצוות משלוח מנות נוצר לחץ. יש מקומות שבהם רגילים לשלוח מנות לכל משפחות החברים והידידים, וכאשר משפחה אינה מקבלת משלוח מנות מחברה, היא רואה בכך ביטוי לחוסר קשר חברי, ונפגעת. כדי לעמוד בציפיות של כל החברים והידידים, אנשים שולחים משלוחי מנות רבים, הרבה מעבר למה שהיו רוצים, וזה גורם לטרחה ומעמסה ביום פורים. גם רמת משלוחי המנות היא בדרך כלל הרבה מעבר לנצרך לפי ההלכה, וכך מלבד הטרחה והמאמץ, מתווספת גם הוצאה כספית שמכבידה על חלק מהמשפחות.

24. ש"ע תרצ"ו, ומשנ"ב שם.

25. עיין משנ"ב תרצ"ו יח, ובן איש חי שנה ראשונה פרשת תצוה הלכות פורים יח, וחזון עובדיה עמ' קצג.

26. רמ"א תרצ"ו, ומשנ"ב שם, וחיי אדם כלל קנה סעיף לו, ובן איש חי שנה ראשונה פרשת תצוה הלכות פורים יח, וחוט שני הלכות אבלות עמ' תיא, ודבר חברון מועדים עמ' שעב. ועיין רמ"א תרצ"ו, ומשנ"ב שם כא, שיש שנוהגים לשלוח מנות לאָבֶל, אך לא ישלחו לו תפנוקים ומיני מתיקה, ועיין גשר החיים פרק כא סעיף ז אות י, שמקל כשיטה זו.

27. שונה הלכות עם תורת המועדים סימן תרצ"ו ס"ק יב אות ב.

28. חזון עובדיה עמ' קצג.

הכרה של סדר העדיפות ההלכתי, ויצירת אווירה של כבוד והערכה לאנשים שפועלים לפי סדר זה, עשויה לסייע לקיים את מצוות הפורים באווירה טובה. כפי שלמדנו, אין כל חובה לשלוח מנות לכל החברים והידידים, ודי במשלוח מנות אחד. ריבוי משלוחי המנות הוא מידת חסידות, שיש לעשותה ברצון ובשמחה, ולא מתוך לחץ וכורח. גם כשמרבים במשלוחי מנות, עדיף לשלוח מנות לאנשים שמערכת היחסים בינם לבין השולח זקוקה לחיזוק, או לאנשים שנמצאים בשולי החברה, מאשר לשלוח לחברים וידידים²⁹. כמו כן, עדיף להרבות במתנות לאביונים מאשר במשלוחי מנות³⁰. לכן אדם שלא קיבל משלוח מנות מחברו, לא יקפיד עליו ולא יראה בכך ביטוי לחוסר קשר. אלא ידון את חברו לכף זכות שהוא נהג כהלכה והרבה במתנות לאביונים על חשבון משלוחי המנות, או ששלח את משלוחי המנות לאנשים שמערכת היחסים שלו איתם זקוקה לחיזוק.

ראוי גם להתחשב במשפחות שההוצאה הכספית עבור החג קשה עבורם, ולבסס נורמה של שליחת משלוחי מנות פשוטים וצנועים. האנשים שמקבלים משלוחי מנות, רובם ככולם אינם זקוקים למשלוח המנות כדי לקיים סעודה נאה ומכובדת. עיקר הייעוד של שליחת המנות בזמננו הוא להרבות שמחה, אהבה ואחוזה. לשם כך, די במשלוח מנות סמלי, ואין צורך להרבות במאכלים יקרים ומשובחים.

29. פלא יועץ ערך פורים.

30. רמב"ם מגילה ב יז, ומשנ"ב תרצד ג.

פרק כה

הסעודה והשמחה

טעם המצווה

מצווה מדברי קבלה לערוך בפורים סעודה נאה ומכובדת, כמו שנאמר במגילה "לַעֲשׂוֹת אוֹתָם יְמֵי מְשֻׁתָּה וְשִׁמְחָה"¹. הטעם לסעודה זו הוא שהמן הרשע גזר על הגוף, "לְהַשְׁמִיד לְהַרְג וּלְאַבֵּד"², לכן תיקנו חכמים להודות לה' בסעודה המשמחת את הגוף³. וטעם נוסף הוא שהישועה באה על ידי סעודה ומשתה שעשתה אסתר לאחשוורוש והמן, לכן תיקנו להודות בסעודה ומשתה⁴. את הסעודה יש לעשות ביום, כמו שנאמר בפסוק "יְמֵי מְשֻׁתָּה וְשִׁמְחָה"⁵, אך גם בלילה יש להרבות קצת בסעודה ובשמחה לכבוד החג⁶.

1. אסתר ט כב. רמב"ם מגילה ב טו, וש"ע תרצה א. עיין מגן אברהם תרצו טו, שאין חובה לאכול פת בסעודה, ועיין מור וקציעה סוף סימן תרצה, שחולק וסובר שיש חובה לאכול פת, שכן אין סעודה בלא פת, ועיין חזון עובדיה עמ' קעד, שהכריע שמן הדין אין חובה לאכול פת, אך נכון לחוש לדעת המחמירים, והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שסעודה מכובדת היא בפת דווקא, וכך מברכים ברכת המזון ומזכירים "על הנסים". ועיין חזון עובדיה עמ' קעה, ונטעי גבריאל פרק עא סעיף ג, שיש להדר ולאכול בסעודה בשר בהמה, משום שיש אומרים שאין יוצאים ידי חובה בבשר עוף ודגים, שכן אין שמחה אלא בבשר בהמה. ועיין חזון עובדיה שם, שמי שקשה לו לאכול בשר בהמה, יאכל בשר עוף.

2. אסתר ג יג.

3. משנ"ב תרע ו.

4. פרי מגדים סימן תרצה משבצות זהב ס"ק א.

5. אסתר ט כב.

6. רמ"א תרצה א. פעמים שאנשים מרבים בשתיית יין בליל פורים, ולמחרת קשה להם לקיים את מצוות היום כראוי, ויש לזכור שעיקר מצוות השמחה היא ביום.

לימוד תורה לפני הסעודה

טוב ללמוד תורה לפני הסעודה, ורמז לדבר, שבפסוק "לְיַהֲדִים הִיָּתָה אֹרְחָה וְשִׁמְחָה וְשֵׁשׁ וְיָקָר"⁷, ה"אורה" – שהיא התורה – קודמת ל"שמחה"⁸. אפשר שהרעיון הפנימי במנהג זה הוא שיש להגיע לסעודת פורים עם מטען רוחני. השתייה המרובה עלולה להביא את האדם לקטנות והוללות, וכדי שהיא תביא להתעלות ולהתרוממות, יש להתכונן לפורים מבעוד מועד. יש להתמלא בתורה, ללמוד את הלכות היום ואת עניינו המיוחד, ולהתפלל לזכות לקבל את הארת היום. ככל שמתמלאים בהגיונות קודש אף לפני פורים, כך זוכים לשמחה של דבקות בה', ולהתרוממות של קדושה בפורים⁹.

זמן הסעודה

המנהג הנפוץ אצל יוצאי אשכנז הוא להתפלל מנחה בעוד היום גדול, ולאחר מכן לאכול סעודת פורים. הטעם לכך שאין מזדרזים לערוך את סעודת פורים בבוקר הוא משום שטרודים בקיום מצוות משלוח מנות ומתנות לאביונים¹⁰. ויש נוהגים לאכול סעודת פורים בבוקר¹¹, וכמה טעמים לכך: טעם ראשון הוא שזריזים מקדימים למצוות. טעם שני הוא שסעודת פורים היא כנגד הסעודה שעשתה אסתר לאחשוורוש והמן, וסעודה זו הייתה בבוקר, כדרך המלכים שסועדים בבוקר. וטעם שלישי הוא שכאשר דוחים את הסעודה לאחר מנחה, פעמים שבעקבות השתייה המרובה, אין מקיימים כראוי את מצוות קריאת שמע ותפילת ערבית במוצאי פורים¹².

7. אסתר ח טז.

8. רמ"א תרצה ב.

9. עיין דרכי משה תרצה ג.

10. רמ"א תרצה ב, ומשנ"ב שם. ועיין רמ"א שם, שאין לדחות את הסעודה יותר מדי, כיוון שרוב הסעודה צריכה להיות ביום.

11. משנ"ב תרצה ט, וחזון עובדיה עמ' קפ. ועיין כף החיים תרצה כג, שכן ראוי לעשות על פי הקבלה.

12. של"ה מסכת מגילה נר מצוה אות ט, ומשנ"ב תרצה ט.

כאשר פורים חל ביום שישי, ראוי לערוך את סעודת פורים לפני חצות, כדי שיהיה פנאי להתכונן לשבת, וכדי שסעודת שבת תיאכל לתאבון. מי שלא ערך את הסעודה לפני חצות, ישתדל לפחות להקדים את הסעודה לפני הרבע האחרון של היום (שתיים וחצי בערך)¹³.

אכילה בחבורה

ראוי להתאסף יחד, בני משפחה וחברים, ולאכול את סעודת פורים בחבורה, שכן על ידי זה מתרבות השמחה וההודאה לה', והאהבה והאחוזה בין איש לרעהו¹⁴.

שתיית יין

מרבית בשתיית יין בפורים¹⁵, כדי להרבות בשמחה, ולהודות לה' מתוך הרחבת הדעת על הנסים שעשה לנו¹⁶. ריבוי השתייה מיוחד לפורים, משום שהנסים שנעשו בפורים היו על ידי משתה. סילוקה של ושתיה מהמלכות היה על ידי משתה, בחירתה של אסתר למלכה לוותה במשתה, וגם מפלת המן הייתה על ידי משתה. לכן ההודאה על הנס גם היא מתוך משתה¹⁷. גם נשים

13. רמ"א תרצה ב, ומשנ"ב שם. כאשר מאריכים בסעודת פורים והיא נמשכת לתוך השבת, עם שקיעת החמה יש להפסיק לאכול ולשתות, להביא שתי חלות עבור לחם משנה, לפרוס עליהן מפה ולעשות קידוש. לאחר הקידוש יש לבצוע על לחם המשנה (בלי ליטול ידיים ובלי לברך "המוציא"), ולאכול לפחות 'כזית' לשם סעודת שבת. סדר זה נקרא בגמרא ובפוסקים "פורס מפה ומקדש". ועיין פסקי תשובות סימן רעא אות יד, שם מבוארים עוד כמה פרטים חשובים ונצרכים בעניין זה. ועיין פסקי תשובות תרצה ו, שיש שאינם מקפידים לאכול את סעודת פורים לפני הרבע האחרון של היום, ועושים כסדר הזה, ויש להם על מי לסמוך.

14. משנ"ב תרצה ט, ושו"ת משנה שכיר חלק ב סימן שם אות ג.

15. שו"ע תרצה ב. עיין שו"ת משנה הלכות חלק ה סימן פג, שדייק מרש"י ומהרמב"ם שראוי לשתות דווקא יין, ולא משקים משכרים אחרים, מכיוון שהנס נעשה על ידי משתה יין, ועיין שם, שמסתימת הפוסקים משמע שאין חובה לשתות דווקא ביינ. והגר"א אריאל שליט"א כתב לנו שיש לפתוח ביינ, ואפשר להמשיך אחר כך במשקאות אחרים, ועיין ארחות רבנו חלק ג (תשע"ד) עמ' קפה, שכתב כעין זה.

16. יד אפרים סימן תרצה.

17. אבודרהם סוף הלכות פורים ד"ה ואמר.

יכולות לשתות מעט יין לכבוד היום¹⁸, אבל אין להן להתבסס, משום שריבוי היין אינו יפה להן¹⁹.

שכרות

השכרות מגונה היא. על ידה אדם מאבד את דעתו, כוח השיפוט ניטל ממנו, והוא עושה דברים שליליים ומתבזה. כך אמרו במדרש: "ראה מה היין גורם למי ששותה אותו, גורם לארבעה דברים: עבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים ולשון הרע. ראה כמה היין קשה"²⁰! מקור השם יין הוא בשורש און, שפירושו צער. היין נקרא כך משום שהוא מרבה את הניאוף, ומתוך כך פורענות וצער באים לעולם²¹. כך אמרו חכמים: "אין לך דבר שמביא יללה (בכיה) לאדם אלא יין"²². לכן הזהיר אליהו הנביא את רב יהודה ואמר לו: "לא תשתכר ולא תחטא"²³. אחד הראשונים סיכם את היחס לשכרות וכתב: "השכרות איסור גמור, ואין לך עברה גדולה מזו"²⁴.

משום כך, פוסקים רבים סוברים שאין להשתכר בפורים. לדבריהם, החיוב האמור בגמרא להתבסס בפורים, משמעותו חיוב לשתות מעט יותר ממה שרגילים²⁵. ומה שאמרו חז"ל שיתבסס עד שלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי, הוא לשון הפרזה²⁶. או שכוונתם היא שמתוך השתייה יישן, וכשיישן,

18. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין ארחות רבנו חלק ג (תשע"ד) עמ' קפז, ושו"ת דבר חברון אורח חיים סימן תרמד, שטוב שתעשינה כן, וכן משמע מחזון עובדיה עמ' קעח. ועיין נטעי גבריאל פרק עג אות ד, שחולק וסובר שאין כל מצווה לנשים לשתות יין בפורים.

19. חזון עובדיה עמ' קעח, שו"ת שבט הלוי חלק י סימן יח אות ב, שו"ת רבבות אפרים חלק א סימן תנח וחלק ד סימן קעג אות י, מועדים וזמנים חלק ב סימן קצ.

20. תנחומא (בובר) פרשת שמיני סימן ז.

21. יומא עו ב, ורש"י שם ד"ה שמביא יללה.

22. סנהדרין עו ב.

23. ברכות כט ב.

24. כלבו סימן מה.

25. כלבו סימן מה, רס"א תרצה ב. ועיין שו"ת שבט הלוי חלק י סימן קז אות ב, ששיעור השתייה לדעה זו, כדי שגיע להתרוממות ושמחה, וכן משמע בפלא יועץ ערך פורים.

26. עיין ספר המאורות מגילה ז ב.

לא ידע להבחין בין 'ארור המן' ל'ברוך מרדכי'²⁷. לדעת המשנה ברורה, ראוי לנהוג כדעה זו²⁸.

יש פוסקים שחולקים על כך, ולדעתם אין להשתכר לגמרי, אבל יש לשתות יין במידה שצלילות הדעת תיפגע מעט. לדעתם דברי חז"ל שיש להתבסס "עד שלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי", כוונתם היא שלא יוכל לחשב שהגימטרייה של 'ארור המן' שווה לגימטרייה של 'ברוך מרדכי'²⁹; או שהכוונה היא שלא יוכל להשלים כראוי את הפיוט הקדום שהיו בו בתים רבים, ובסוף כל בית היו אומרים לסירוגין, 'ארור המן' ו'ברוך מרדכי', ואדם שאינו צלול, מתקשה לעקוב ולהשלים את החרוז כראוי³⁰.

אך יש פוסקים שמפרשים את הגמרא כפשוטה, ולדבריהם יש להשתכר עד שלא יידע להבחין מי ארור ומי ברוך³¹. ואף שכל השנה השכרות מגונה, בפורים ישנה הארה רוחנית מיוחדת וקדושה גדולה מאירה בעולם, ומכוחן אדם שעסוק במצוות שמחת פורים ומתאמץ שלא תארע תקלה על ידו, יכול להישמר יותר ממכשול³².

בפשטות, דעה זו שיש להשתכר בפורים אינה מובנת. דעתו של אדם היא צלם האלוקים שבו, וכיצד זה ציוו חכמים להשתכר עד שתניטל מהאדם דעתו? בספרי חסידות מובאת תשובה לכך, ומבואר טעמו של ציווי זה וזיקתו אל ענייניו של נס הפורים. בתקופת מרדכי ואסתר היה עם ישראל בשפל המדרגה, עד שניטלה ממנו כל מעלתו. מצבם של ישראל היה כל כך ירוד, שגם התשובה

27. רמ"א תרצה ב.

28. משנ"ב תרצה ה. ועיין מקראי קודש לרב הררי פרק יג הערה מא, בשם הגר"ש ישראלי, שהלכה כדעה זו.

29. מגן אברהם תרצה ג.

30. אבודרהם סוף הלכות פורים ד"ה ואמר, בשם בעל המנהגות. ועיין משנ"ב תרצה ד, שהביא פירוש נוסף.

31. אבודרהם סוף הלכות פורים ד"ה ואמר, בפירוש הראשון, ספר סדר היום סדר פורים, סידור בית יעקב ליעב"ץ שער הדגים דיני פורים פרק ז סעיף ו בשם החכם צבי. ועיין יד אפרים סימן תרצה, ש"עד שלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי", הכוונה לעד ולא עד בכלל. ועיין שפת אמת מגילה ז ב, שאין חובה להגיע לרמת שכרות שלא יידע בין "ארור המן" ל"ברוך מרדכי", אלא המצווה לשתות, ואם הגיע לשיעור שאינו יודע בין "ארור המן" ל"ברוך מרדכי", אינו חייב לשתות יותר.

32. עיין עולת ראייה חלק א עמ' תלט.

שעשו לא הייתה מספיק עמוקה ומשמעותית כדי שיהיו ראויים להיוושע בזכותה. בכל זאת, ה' הושיע את ישראל, לא לפי מדרגתם ומעשיהם, אלא מצד הדבקות העצמית בין ישראל לה'. לכן חכמים תיקנו להשתכר בפורים, להראות שהקשר בין ישראל לה' אינו מתחיל מהמחשבות ומהמעשים שלנו, אלא הוא קשר עצמי שנובע מכך שאנחנו בנים של הקב"ה. וגם במצבים שהדעה ניטלת מאתנו, אנחנו דבוקים בה' וקשורים אליו - "בְּנִים אַתֶּם לַה' אֱלֹהֵיכֶם"³³.

להלכה, אין לנהוג כדעה השלישית, ואין להשתכר עד כדי איבוד הדעת ושיבוש קיצוני של כושר ההבחנה. אפילו גדולי תורה וצדיקים גדולים, שהקפידו על קלה כבחמורה ודקדקו בכל מעשיהם שיהיו מכוונים להלכה, לא השתכרו כל כך. ובוודאי שאין לנו לנהוג כדעה זו, כיוון שתקלות גדולות עלולות לצמוח ממנה. אפשר להגיע להתבסמות יתרה, אך לא לשכרות גמורה³⁴.

את ההדרכה המעשית עד כמה ראוי להתבסס אפשר ללמוד מדברי הרמ"א, שכתב על מצוות השתייה בפורים: "אחד המרבה ואחד הממעט ובלבד שיכוון לבו לשמיים"³⁵. אפשר לנהוג כשיטות המחמירות ולהתבסס מעט, ואפשר לנהוג כשיטות המקילות ולהתבסס הרבה³⁶, העיקר הוא שהלב יהיה מכוון לשמיים. כיוון הלב לשמיים הוא דאגה שהשתייה תגרום לדברים שרצויים לפני ה': להתעלות רוחנית, להבעת רצונות כמוסים שבדרך כלל מחסומים חיצוניים ופנימיים אינם מאפשרים לאדם לבטא - רצונות של אהבת ה', אמונה, הודאה ואהבת ישראל. שתייה שמביאה לדברים אלו מותרת. אך שתייה שגורמת לפגיעה במורים או בחברים, להוללות וקלות ראש, לאי קיומה של מצווה, ואפילו מצווה אחת, כנטילת ידיים או ברכת המזון, או לעשייתה באופן שאינו ראוי - שתייה כזו אינה רצויה ויש להימנע ממנה³⁷.

33. דברים יד א. עיין שפת אמת לפורים תרל"ה ד"ה תשועתם, ותרס"א ד"ה איתא במדרש.

34. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א.

35. רמ"א תרצה ב.

36. הגדרת השיטה שיש להתבסס מעט, כשיטה המחמירה, והשיטה שיש להתבסס הרבה, כשיטה המקילה, נעשתה על פי הדרכת הגר"י אריאל שליט"א, שהעניין החשוב יותר שמגדיר מהי חומרא ומהי קולא במקרה זה, הוא הערך של אי איבוד השפיות.

37. עיין ביאור הלכה תרצה ב ד"ה עד. יש הנוהגים להשתכר, אף כשהשכרות תגרום להם שלא

לכן, השאלה עד כמה לשתות בפורים היא שאלה אישית³⁸. כל אדם צריך לשער מה תגרום לו השתייה, ואלו מעשים, דיבורים ומחשבות יתעוררו בו – אם יתעוררו צדדים נעלים של קדושה, טהרה, דבקות בה' ואהבת ישראל, או חלילה צדדים נמוכים של תשוקות שליליות, נטיות גסות ומידות רעות. ככל שהעולם הרוחני של האדם תופס מקום משמעותי בחייו, וככל שהוא מתמלא בתורה ועוסק בעניינים הקשורים לפורים לקראת החג, כך הסיכוי שההתבסמות תוציא ממנו דברים טובים גדול יותר. נוסף על כך, כמובן יש להתפלל לה' ולבקש שהשתייה תביא אור וברכה, ולא חלילה נזק ותקלה.

תפילה בשכרות

אדם ששתה משקה משכר ונעשה מבוסס מעט, רשאי להתפלל כל עוד הוא מסוגל לדבר לפני המלך³⁹. ואף שביום רגיל, אדם ששתה רביעית יין (86 סמ"ק) אינו רשאי להתפלל עד שהשפעת היין תפוג⁴⁰, בפורים, שיש מצווה לשתות יין ולהתבסס, הדבר מותר⁴¹. אך אדם שהשתכר והוא אינו מסוגל לדבר לפני המלך, אינו רשאי להתפלל. ואם התפלל בעודו שיכור, תפילתו תועבה, והוא צריך לחזור ולהתפלל כשיתפקח משכרותו⁴².

לקיים איזו מצווה, וסומכים על דברי מרן הרב קוק זצ"ל בשו"ת אורח משפט השמטות ומילואים להלכות פורים, שהמשכר ומחמת שכרותו לא קיים איזו מצווה, אין בידו עוון, שהעוסק במצווה פטור מן המצווה.

38. עיין יוסף אומץ (האן) סימן תתש.

39. עיין משנ"ב צט יז, וכף החיים צט כג, בשם הים של שלמה ביצה פרק ב ד"ה וכך הוא, שביום טוב מותר לשתוי שיכול לדבר לפני המלך להתפלל, ועיין מגן גיבורים אלף המגן סימן צט ס"ק ח, שדין פורים כדן יום טוב, ועיין עולת ראייה חלק א עמ' תמ-תמא.

40. שו"ע צט א.

41. עיין ים של שלמה שם, ואלף המגן שם, ועולת ראייה עמ' תמא. ועיין עולת ראייה שם, ששתוי אינו רשאי להתפלל, כיוון שכאשר השכל אינו מכוון את כוחות הגוף, נטיות רעות מעורבות בהם, ובשעת התפילה, שאדם מתעלה ומתקדש, וכאילו מקריב עצמו לפני ה', אין להקריב לפני ה' דבר שהרע מעורב בו; אך בפורים כוחות הגוף מתעלים ומתקדשים, ואין בהם רע, ולכן גם שתוי רשאי להתפלל.

42. שו"ע צט א, ומשנ"ב שם. ועיין מקור חיים לבעל החוות יאיר סימן צט, שחוסר יכולת ללכת כדרך העולם הוא סימן לכך שהשיכור אינו יכול לדבר לפני המלך, כמו שנאמר "חֹזֵג וְיָנַעוּ בְּשִׁכּוֹר" (תהלים קז כז). ועיין משנ"ב צט י, ובן איש חי שנה ראשונה פרשת ויחי אות נ, ואשי ישראל פרק כב סעיף כד, ששיכור אינו מצטרף למניין, ועיין כף החיים סימן נה ס"ק יד וסימן צט ס"ק טו.

על המתפלל בשכרות אמרו בגמרא שהוא כעובד עבודה זרה⁴³, והסביר אחד האחרונים ש"אין לך העזה גדולה מזו, ואין משוקץ יותר מזה ליכנס לארמון המלך בבלבול הדעת, ולכן אמרו שהוא כעובד עבודה זרה, כיוון שמראה שעבודתו לפניו יתברך אינה חשובה בעיניו כלל"⁴⁴.

כדי שתפילת מנחה תיאמר מתוך דעה צלולה ולא מתוך שכרות, נוהגים להתפלל תפילת מנחה לפני סעודת פורים⁴⁵. ועוד טעם להקדמת תפילת מנחה לסעודה הוא שאסור לעשות סעודה לפני תפילת מנחה⁴⁶.

ברכת המזון בשכרות

פעמים רבות אנשים מתבסמים בסעודת פורים, ומתעוררת השאלה אם בסיום הסעודה הם רשאים לברך ברכת המזון. נחלקו בכך הפוסקים. יש סוברים שגם שיכור שאינו ראוי לדבר לפני המלך, רשאי לברך ברכת המזון⁴⁷. דבר זה נלמד מהפסוק: "וְאָכַלְתָּ וְשָׂבַעְתָּ וּבֵרַכְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ עַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ"⁴⁸. חז"ל דרשו ש"ואכלת" זו אכילה, ו"ושבעת" זו שתייה, ופעמים שהשתייה המרכזית בסעודה היא יין, ואף במצבים אלו ציוותה התורה לברך ברכת המזון. מכאן למדו כמה פוסקים שגם אדם שיכור יכול לברך ברכת המזון⁴⁹. ויש סוברים שאסור לשיכור לברך ברכת המזון, כשם שאסור לו להתפלל⁵⁰.

והליכות עולם לגר"ע יוסף חלק א עמ' פח, שחולקים.

43. ברכות לא ב.

44. ערוך השולחן צט ד. ועיין עין איה ברכות פרק ה אות כא ואות כה, שאף שליבו של השיכור פתוח להתפלל בהתרגשות, רגשי הקודש צריכים להיות מכוונים על פי השכל, והובלת החיים על פי רגשות ללא הכונת הדעת אינה דרך ה', אלא דרכם של עובדי עבודה זרה.

45. רמ"א תרצה ב, והלכות חג בחג עמ' קפט.

46. משנ"ב תרצה ח.

47. רמ"א צט א, ומשנ"ב שם, כף החיים צט יג.

48. דברים ח'.

49. עיין ירושלמי תרומות פרק א הלכה ד, ור"ש סירילאו שם, ושלחן ערוך הרב קפה ה ד"ה ויש אומרים.

50. מגן אברהם קפה ג, בדעת השלחן ערוך שם ה.

להלכה, לכתחילה אין לברך ברכת המזון מתוך שכרות. לכן אדם שרואה שהוא קרוב להגיע לרמת שכרות שבה הוא לא יוכל לדבר לפני המלך, יזדרז לברך ברכת המזון קודם שיגיע לידי כך. ואם כבר הגיע למצב זה, יברך ברכת המזון אף שהוא שיכור⁵¹, כיוון שהמצווה לברך ברכת המזון היא מצווה מהתורה, ולכן מחמירים בה⁵².

קריאת שמע וברכותיה מתוך שכרות

בסיום סעודת פורים, ניגשים לפעמים להתפלל תפילת ערבית, ופעמים רבות בזמן זה חלק ממשנתפי הסעודה עדיין מבוססים. כמבואר לעיל, שיכור שאינו יכול לעמוד לפני המלך אינו רשאי להתפלל תפילת עמידה, ולכן מי שהגיע למצב של שיכור שאינו ראוי לדבר לפני המלך, לא יתפלל תפילת עמידה. לגבי מצוות קריאת שמע וברכותיה, התעוררה מחלוקת אם שיכור שאינו יכול לדבר לפני המלך, יכול לקיימה. יש סוברים שכשם שאסור לו להתפלל, כך גם אסור לו לומר את קריאת שמע וברכותיה⁵³. ואף שמותר לשיכור שאינו יכול לעמוד לפני המלך לברך ברכות, קריאת שמע חמורה יותר, כיוון שצריך בה כוונה יתרה⁵⁴, ודין ברכות קריאת שמע כדין קריאת שמע. ויש סוברים שדווקא להתפלל אסור לשיכור, כיוון שתפילה היא עמידה לפני ה' ויש לעמוד לפני ה' בדעה צלולה. אך מותר לו לקרוא את קריאת שמע וברכותיה, כיוון שבזמן אמירת קריאת שמע וברכותיה, אין הוא עומד לפני ה'⁵⁵.

להלכה, אדם שהשתכר עד כדי כך שאינו יכול לדבר לפני המלך, יקרא את קריאת שמע בעודו שיכור, ולא ידחה את קיום המצווה לזמן שאחר שיתפקח, שמא יירדם ויפסיד את קיום המצווה. אך לא יאמר את ברכות קריאת שמע, שמא הלכה כדעה שאסור לשיכור לומר את ברכות קריאת שמע, וברכותיו

51. שו"ע הרב קפה ה'ד"ה ולכתחלה, משנ"ב קפה ו, כף החיים צט יג, ילקוט יוסף נטילת ידים וברכות סימן קפה הערה ז.
 52. שו"ע הרב שם.
 53. רמ"א צט א, ומשנ"ב שם.
 54. שולחן ערוך הרב סימן קפה סוף סעיף ג.
 55. משנ"ב צט ח, בשם הרמב"ן והלבוש.

הן ברכות לבטלה. ולאחר שיתפקח יברך את ברכות קריאת שמע, ויקרא שוב את קריאת שמע, שמא לא יצא ידי חובה בקריאה הראשונה, ויתפלל תפילת ערבית⁵⁶.

מותר לשיכור לברך את כל שאר הברכות, לפי שמספיק לכוון בהן כוונה מועטה⁵⁷.

שיכור גמור

אדם שהשתכר מאוד עד כדי כך שאין הוא מודע למעשיו ('שיכור כלוט'), דינו כשוטה הפטור מהמצוות, ואם הוא בירך ברכה או קיים מצווה בעודו שיכור, אין במעשיו ממש. ואם לאחר שהתפקח משכרותו, עדיין ניתן לברך את אותה ברכה או לקיים את המצווה, עליו לחזור ולברך את הברכה ולקיים את המצווה⁵⁸.

אכילת זירעונים

יש נוהגים לאכול בפורים זירעונים, כאורז וקטניות, זכר לזירעונים שאכלו אסתר ודניאל ברצונם להימנע מאכילת מאכלות אסורים שהובאו להם מהיכל המלך⁵⁹.

השתתפות אָבֵל בסעודת פורים

אָבֵל הנמצא בתוך שנת האָבֵל על אחד מהוריו או בתוך השלושים לפטירת

56. משנ"ב צט ח, והליכות שלמה תפילה פרק ה סעיף יד, וכן כתב לנו הגר"א אריאל שליט"א. ועיין תהלה לדוד (אורטנברג) סימן קפה סוף ס"ק ב, שחולק וסובר ששיכור שקורא את קריאת שמע, צריך לקוראה עם ברכותיה.

57. רמ"א צט א, וש"ע הרב קפה ה ד"ה ושאר כל הברכות, כף החיים צט יג. ועיין משנ"ב צט יא, שהגר"א חולק וסובר שאין לברך שום ברכה מתוך שכרות.

58. משנ"ב סימן צט ס"ק יא וסימן קפה ס"ק ו.

59. רמ"א תרצה ב, ומשנ"ב שם. ועיין לבוש תרצה ב, שעושים בפורים זכר לזירעונים שאכל דניאל כשהיה בהיכל נבוכדנצר מלך בבל, משום שדניאל הוא התך המוזכר במגילה, ונס פורים בא גם על ידו. ועיין משנ"ב תרצה יא, שאוכלים את הזירעונים בלילה, ועיין ערוך השלחן תרצה ט, שאוכלים אותם ביום.

אחד מקרוביו, רשאי להתארח אצל חברים לסעודת פורים⁶⁰, אך לא ירז בשמחת פורים, אלא ישמח כהרגלו בכל שנה⁶¹. ואף שבדרך כלל אסור לאָבֵל להתארח אצל חברים, בסעודת פורים הדבר מותר, כיוון שזו סעודת מצווה⁶², ועוד שהדרך הראויה לקיים את מצוות שמחת פורים היא לאכול את הסעודה בחבורה, ולא אסרו על אָבֵל לעשות דבר שהוא צריך לעשותו לפי הדין⁶³.

מנהג התחפושות

יש נוהגים להתחפש בפורים לדמויות שונות, וללבוש אביזרי לבוש משונים ומיוחדים⁶⁴. הטעם העיקרי למנהג התחפושות הוא להרבות בשמחה. ישנם עוד טעמים רבים למנהג זה, ונזכיר כאן שניים מהם. טעם אחד הוא שנס פורים אירע בדרך הטבע. שם ה' אינו מוזכר במגילה, ובמבט שטחי אפשר לראות בכל סיפור המגילה צירוף מקרים. הקב"ה כביכול הסתיר את עצמו וכאילו שם מסווה על פניו. אבל האמת היא שהכול היה בהשגחה אלוקית מיוחדת, כדי לגלות את אורם של ישראל. לכן אנו מתחפשים בפורים, כדי להזכיר לעצמנו שגם כאשר הנהגת ה' אינה ניכרת ואינה גלויה, ובמבט חיצוני נראה כאילו חלילה כוחות אחרים מובילים את המציאות, לא כך הוא. ומתחת למסכות ולהסתרים מסתתרת יד ה', המובילה את המאורעות ומכוונת אותם לטובתם של ישראל⁶⁵.

טעם שני הוא שכאמור, בזמן מרדכי ואסתר היה עם ישראל בשפל המדרגה.

60. ישכיל עבדי חלק ח אורח חיים סימן כ עמ' כו, יבקשו מפיהו (פסקי הגר"ש אלישיב) פורים חלק ב עמ' תיז, חזון עובדיה עמ' קפ, בדי השולחן שצא כט, דברי סופרים קיצור הלכות אבלות (תשע"ו) עמ' תקיח. ועיין דברי סופרים שם, שהדבר מותר גם בתוך שלושים ימי האבלות הראשונים על פטירת אב או אם.

61. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, והוסיף שהמשתתפים רשאים לשמוע מוזיקה גם כשיש אָבֵל בעיה, אך אין לאבל לרקוד, אלא אם כן הוא היחיד שאינו רוקד, כיוון שאז ההימנעות מלרקוד היא אבלות בפרהסיא.

62. ישכיל עבדי חלק ח אורח חיים סימן כ עמ' כו, חזון עובדיה עמ' קפ, בדי השולחן שצא ב.

63. דברי סופרים קיצור הלכות אבלות (תשע"ו) עמ' תקיח, יבקשו מפיהו חלק ב עמ' תיב-תיז. ועיין יבקשו מפיהו שם עמ' תטו, שההיתר להתארח אצל חברים הוא רק כאשר שמחים בסעודה כפי שרגילים כל השנים, ולא בצורה מופרזת.

64. רמ"א תרצו ח.

65. עיין ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' ר. ועיין שם שהביא עשרים ושניים טעמים למנהג התחפושות.

מבחינה חיצונית, כמעט ולא היה ניכר הבדל בין ישראל לגויי הארץ. ה' הושיע את ישראל לא לפי מדרגתם ומעשיהם, אלא מצד הקשר העצמי שבין ישראל לה'. לכן אנו מתחפשים בפורים, לגלות שגם אם חיצונית, אדם מישראל נראה שונה מאוד מכפי שהוא באמת, ולפעמים אפילו הוא נראה כגוי ויהדותו אינה ניכרת כלל – המהות הפנימית לעולם אינה משתנה. ומתחת ל'תחפושת' שוכנת בקרב כל יהודי נשמה גדולה, החפצה ומשתוקקת להתקרב לה' ולהידבק בו.

תחפושת של איש לאישה ולהפך

בעבר היו קהילות שבהן גברים התחפשו לנשים, ונשים לגברים. בדרך כלל אסור לגבר ללבוש בגדי אישה, ולאישה אסור ללבוש בגדי גבר, שנאמר: "לא יִהְיֶה כְּלִי גֵבֶר עַל אִשָּׁה וְלֹא יִלְבֹּשׁ גֵּבֶר שְׂמֹלֶת אִשָּׁה"⁶⁶. אף על פי כן, כמה פוסקים יישבו מנהג זה, שאיסור "לא ילבש" הוא רק כשמטרת הלבשה היא להתקשט ולהתייפות, אך כשהמטרה היא לשם שמחת פורים, היא מותרת. ויישבו עוד, שבגד המשמש גברים ונשים כאחד, אין בו איסור "לא ילבש", ומכיוון שבפורים גברים לובשים בגדי נשים ולהפך – בפורים כל בגד נחשב לבגד המשמש את שני המינים⁶⁷. אבל רוב הפוסקים חולקים על כך, וסוברים שאיסור "לא ילבש" נאמר גם כשמטרת הלבשה היא לשם שמחה; והעובדה שבפורים גברים לובשים בגדי נשים ולהפך, אינה הופכת את הבגד לבגד המשמש גברים ונשים כאחד; וכן הלכה. לכן גם בפורים, אסור לאיש ללבוש בגדי אישה, ולאישה אסור ללבוש בגדי איש⁶⁸.

66. דברים כב ה. שו"ע יורה דעה קפב ה.

67. שו"ת מהר"י מינץ סימן טו, ורמ"א תרצו ח.

68. משנ"ב תרצו ל, וחזון עובדיה עמ' קצט. ועיין שו"ת אור לציון חלק ד פרק סא הערה ה, ואשרי האיש פרק מח אות ה, שקטנים יכולים לסמוך על דעת המקילים, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, והוסיף שבמקום שיש חשש שהדבר יתפרש כפריצת גדר, יש מקום למנוע זאת מסיבה חינוכית, עכ"ד. ועיין דינים והנהגות מסרן החזון איש פרק כג אות יג, שהחזון איש הקפיד על אב שבתו הקטנה לבשה בפורים מכנסיים, ועיין חזון עובדיה עמ' קצט, שגם לילדים נכון להחמיר. ועיין משנ"ב תרצו ל, שאין למחות בגבר שלובש פריט לבוש נשי אחד, או באישה שלובשת פריט לבוש גברי אחד, משום שיש סוברים שבאופן זה האיסור הוא מדרבנן, וכשהאיסור הוא רק מדרבנן, אין למחות במי שסומך על סברת המקילים.

פרק כו

פורים בערים המוקפות חומה ובערים שאינן מוקפות חומה

פרזים ומוקפים

חג פורים שונה הוא מכל החגים. את כל החגים, כל עם ישראל חוגג באותו יום, אך את פורים חוגגים בשני ימים שונים. רוב עם ישראל חוגג את פורים בי"ד באדר, ותושבי הערים המוקפות חומה, חוגגים בט"ו באדר. כמו שנאמר במגילה: "עַל כֵּן הַיְהוּדִים הַפְּרָזִים הַיֹּשְׁבִים בְּעָרֵי הַפְּרָזוֹת (ערים שאינן מוקפות חומה) עָשִׂים אֶת יוֹם אַרְבַּעָה עָשָׂר לְחֹדֶשׁ אָדָר שְׁמִחָה וּמְשֻׁתָּה וַיּוֹם טוֹב"¹. מן ההדגשה בפסוק שהחוגגים בי"ד הם תושבי הפרזים, משמע שתושבי הערים המוקפות אינם חוגגים את פורים בי"ד, אלא בט"ו.

הטעם לכך שלא כל עם ישראל חוגג את פורים באותו יום הוא שחג פורים נקבע ביום המנוחה מהמלחמה, ולא כל עם ישראל נח מהמלחמה באותו יום. רוב עם ישראל נלחם באויביו בי"ג באדר, ונח מהמלחמה בי"ד באדר. אך יהודי שושן נלחמו באויביהם בי"ג ובי"ד באדר, ונחו מאויביהם רק בט"ו באדר².

1. אסתר ט יט.

2. עיין משך חכמה שמות יב טז, שהטעם לכך שפורים נקבע ביום המנוחה הוא שעיקר שמחתנו אינה במפלת האויבים, אלא בהצלתנו. ועיין דרשות חתם סופר לפורים דף רב עמוד ב, שכתב להפך, שיש לקבוע את יום החג ביום מפלת האויבים, ואת פורים קבעו ביום המנוחה מפחד האומות.

פרק כו - פורים בערים המוקפות חומה ובערים שאינן מוקפות חומה

לא רק בשושן חוגגים את פורים בט"ו באדר, אלא בכל הערים המוקפות חומה מימות יהושע בן נון, וכל זה כדי שיהיה זכר לנס המיוחד שהיה בשושן. הסיבה שנזקקו בשושן ליום מלחמה נוסף היא שרבים מאוהבי המן ובני משפחתו גרו בשושן, ויהודי שושן לא הספיקו להרוג את כולם ביום אחד. לכן, אסתר ביקשה מאחשוורוש שיאפשר להם להמשיך להרוג באויביהם גם למחרת. הייתה לכך חשיבות מיוחדת, כי כפי הנראה, אוהבי המן שגרו בשושן היו בעלי תפקידים בארמון המלוכה, והיה חשש שינסו בעתיד להרים ראש ולפגוע בעם ישראל. מחסדי ה' שאחשוורוש התרצה לבקשת אסתר, ובזכות זה הרגו יהודי שושן עוד שלוש מאות איש מאוהבי המן. כדי שנזכור את הנס המיוחד שהיה בשושן, תיקנו חכמים שתושבי שושן יחגגו את פורים בתאריך שונה מכל עם ישראל, בט"ו באדר. אלא שחכמים חששו שהעיר שושן תיחרב, ולא יהיה זכר לנס המיוחד שהיה בשושן, לכן קבעו שבכל הערים הדומות לשושן ומוקפות חומה, יחגגו את פורים בט"ו באדר, וכך זיכרון הנס שהיה בשושן יישאר לדורות³. ומכיוון שבתקופת מרדכי ואסתר, ארץ ישראל הייתה חרבה ולא היו בה ערים מוקפות חומה, לכן קבעו שכל עיר שהייתה מוקפת חומה בימות יהושע בן נון, תיחשב עיר מוקפת חומה. זאת משום כבודה של ארץ ישראל, שלא ייווצר מצב שעיר בחוץ לארץ עדיפה על ארץ ישראל באיזה עניין, ויובלט חלילה חורבנה של ארץ ישראל⁴.

מקומות הסמוכים לעיר המוקפת חומה או נראים ממנה

לא רק בערים המוקפות חומה חוגגים את פורים בט"ו באדר, אלא גם במקומות הנראים מן הערים המוקפות חומה, ובלבד שהמרחק ביניהם אינו מרחק גדול מאוד. וכן חוגגים את פורים בט"ו באדר גם במקומות הסמוכים לערים המוקפות חומה, אף שאינם נראים מהן, כגון מקום הנמצא בגיא עמוק הנסתר מהעיר⁵. הטעם לכך הוא שתושבי המקומות הסמוכים והנראים לעיר

3. עיין אור חדש למהר"ל אסתר ט יג, ותרגום למגילת אסתר ט ו.

4. ר"ן מגילה א א (בדפי הרי"ף). ועיין רמב"ן מגילה ב א, וב"י סימן תרפח, שכתבו טעמים אחרים.

5. שו"ע תרפח ב, ומשנ"ב שם. עיין מגילה ב ב, שבצמוד לדין 'סמוך' ו'נראה', נאמרה הגבלה, שצריך שהמקום יהיה בתוך שיעור מיל (כ-960 מטר) לעיר המוקפת חומה. הפוסקים נחלקו אם דברי

מצויים בעיר, וחכמים לא רצו שבעיר אחת חלק מהאנשים יחגגו את פורים, וחלקם יתנהגו כביום חול. לכן הם קבעו שגם המקומות הסמוכים והנראים לעיר יחגגו בט"ו, וכך כל הנמצאים בעיר יחגגו את פורים יחד.⁶

ירושלים וערים מסופקות

העיר היחידה בעולם שידוע בוודאות שהיא מוקפת חומה מימות יהושע בן נון, היא ירושלים, ולכן היא היחידה שחוגגים בה את פורים בט"ו באדר בלבד.⁷ בארץ ישראל יש כמה ערים שהתעורר ספק לגביהן אם הן מוקפות חומה מימות יהושע בן נון – כחברון, צפת, יפו ועוד.⁸ בערים אלו, חוגגים את פורים יומיים: היום העיקרי הוא י"ד באדר, שהוא היום שחוגגים בו את פורים ברוב העולם, ובו מרבים בשמחה וקוראים את המגילה בברכותיה;⁹ והיום המשני בחשיבותו הוא ט"ו באדר, ובו מקיימים שוב את כל מצוות היום

הגמרא נאמרו בנוגע לדין 'נראה', ו'סמוך' צריך להיות ממש צמוד לעיר, כשיעור עיבור העיר (כ-35 מטר). או שדברי הגמרא נאמרו ביחס לדין 'סמוך', ו'נראה' יכול להיות גם רחוק יותר ממיל, ובלבד שלא יהיה רחוק כמה פרסאות מהעיר (עיין משנ"ב תרפח ו, ושער הציון שם, ופסקי תשובות תרפח א-ה). לא הארכנו בזה, משום שהוראה זו מסורה לרב המקום. עיין ביאור הלכה תרפח ב ד"ה א, בשם החיד"א, שמקומות הסמוכים לערים שיש ספק אם הן מוקפות חומה, חוגגים בהם רק ב"ד, משום שדין 'סמוך ונראה' הוא חידוש, ונאמר רק ביחס לעיר ודאית ולא לעיר מסופקת. ועיין חזון איש אורח חיים סימן קנג ס"ק ג, שחולק, שמכיוון שדין 'סמוך ונראה' נלמד מפסוק, אין לחלק בין הכרך עצמו למקומות הסמוכים והנראים, ללא מקור מפורש. ועיין חזון עובדיה עמ' קיב, שהכריע כחיד"א, וכן הכריע הגר"י אריאל שליט"א, ועיין חזון עובדיה שם, שכאשר המקום הסמוך מחובר ברצף בתים לעיר המסופקת, טוב להחמיר ולנהוג פורים גם בט"ו. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שהמנהג הוא שחוגגים יומיים רק בערים המסופקות ולא מחוץ להן.

6. טורי אבן מגילה ג ב.
7. דבר חברון מועדים עמ' שסד.
8. פסקי תשובות תרפח ט. ועיין שם, שהערים המסופקות הן: טבריה, חברון, צפת, שכם, חיפה, עכו, גוש חלב, יפו, לוד, רמלה, יריחו ובית שאן, ועיין שם הערה 54, לעניין אשקלון ובאר שבע. ועיין הליכות שלמה פרק כ הערה 33, שיש לנהוג יומיים רק במקומות שכך נהגו בהם מקדמת דנא, לכן יש לברר את המנהג המדויק בכל מקום אצל רב המקום.
9. שו"ע תרפח ד, ומשנ"ב שם. ועיין משנ"ב תרפח יא, שבאמירת ברכות המגילה ב"ד באדר, אין חשש ברכה לבטלה, שכן בן עיר מוקפת חומה שקרא את המגילה ב"ד, יצא בדיעבד ידי חובה.

פרק כו - פורים בערים המוקפות חומה ובערים שאינן מוקפות חומה

מספק¹⁰. אך אין מרבים בו בשמחה כפי שמרבים בי"ד¹¹, ואין מברכים בו את ברכות המגילה¹², ואין קוראים בו בתורה את הקריאה המיוחדת לפורים¹³.

אמירת "על הנסים" בערים המסופקות

לגבי אמירת "על הנסים" בט"ו באדר בערים שיש ספק אם הן מוקפות חומה מימות יהושע בן נון, התעוררה מחלוקת. יש הסוברים שיש לומר "על הנסים", בדומה לשאר מצוות היום שמקיימים מספק, וכן נוהגים חלק מיוצאי ספרד¹⁴. ויש הסוברים שאין לומר "על הנסים" מספק, וכן נוהגים יוצאי אשכנז וחלק מיוצאי ספרד. זאת כיוון שבשאר מצוות היום, אין שום חיסרון בעשיית המצווה, גם אם יתברר שהמקום אינו מוקף חומה; אבל באמירת "על הנסים", אם יתברר שהמקום אינו מוקף חומה, נמצא שהפסיק באמצע התפילה שלא לצורך¹⁵.

10. שו"ע תרפח ד, ומשנ"ב שם. ועיין ביאור הלכה סימן תרצה סעיף ד ד"ה או, בשם הפרי חדש, שאין צריך לשלוח מנות גם בט"ו באדר, ועיין ביאור הלכה שם, שהפרי מגדים ספקפק בזה, ועיין בן איש חי שנה ראשונה פרשת תצוה הלכות פורים אות יז, וכף החיים תרפח כג, בשם רבי חיים ויטאל, ולוח ארץ ישראל (טוקצינסקי), ושו"ת יביע אומר חלק ז אורח חיים סוף סימן ס, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק סד סעיף ה, שיש לשלוח מנות גם בט"ו.

11. בן איש חי שנה ראשונה פרשת תצוה הלכות פורים אות יז.

12. שו"ע תרפח ד.

13. לוח ארץ ישראל (טוקצינסקי), חזון עובדיה עמ' קיד, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק סד סעיף ה.

14. משנ"ב תרצג ו, וחזון עובדיה עמ' קיד.

15. לוח ארץ ישראל (טוקצינסקי), בן איש חי שנה ראשונה פרשת תצוה הלכות פורים אות יז, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק סד סעיף ה. עיין חזון עובדיה עמ' קצט, ואשרי האיש פרק סח אות ג, שאיסור עשיית מלאכה נוהג רק בי"ד, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, ועיין כף החיים תרצו טו, שחולק וסובר שאיסור עשיית מלאכה נוהג בשני הימים. ועיין חזון עובדיה שם, שבטבריה יש להחמיר שלא לעשות מלאכה בשני הימים, מכיוון שהספק בטבריה אינו ספק במציאות אלא ספק בדיון, אם הים נחשב כחומה. והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו לענין טבריה, שיש להורות כפי המנהג המקובל שם, וביררנו אצל הרב אהרן אוירבך, בנו של הגרא"ד אוירבך זצ"ל, שהיה רבה של טבריה כשישים שנה, והשיב לנו שאביו זצ"ל החמיר בדבר, אך מנהג רוב העולם בטבריה להקל בעשיית מלאכה בט"ו באדר.

י"ד באדר למוקפים וט"ו באדר לפרזים

י"ד באדר הוא יום שמחה גם לתושבי הערים המוקפות חומה, ועליהם להרבות בו קצת במשתה ושמחה. וכן ט"ו באדר הוא יום שמחה גם לתושבי הערים שאינן מוקפות חומה, ועליהם להרבות בו קצת במשתה ושמחה¹⁶.

תושב ירושלים שנוסע לעיר שאינה מוקפת חומה

כאמור, תושבי ירושלים חוגגים את פורים בט"ו באדר, ותושבי שאר המקומות חוגגים את פורים בי"ד באדר. מה דינו של תושב ירושלים שנסע בי"ד באדר לתל אביב (או לעיר אחרת שאינה מוקפת חומה), ובדעתו לשהות שם בי"ד באדר, ולחזור למחרת לירושלים? האם שהותו בתל אביב בי"ד באדר מחשיבה אותו כתושב תל אביב לאותו יום, והוא מתחייב בכל מצוות היום; או שגם בעודו בתל אביב, הוא ממשיך להיחשב תושב ירושלים, מכיוון שאינו דר בקביעות בתל אביב, אלא רק שוהה שם יום אחד? מבואר בגמרא שאדם נחשב בן המקום שנמצא בו, אף שהוא נמצא בו רק יום אחד. דבר זה נלמד מהפסוק: "עַל כֵּן הִיְהוּדִים הַפְּרָזִים הַיֹּשְׁבִים בְּעָרֵי הַפְּרָזוֹת (ערים שאינן מוקפות חומה) עֲשִׂים אֶת יוֹם אַרְבַּעַה עָשָׂר לְחֹדֶשׁ אֲדָר שְׂמֵחָה וּמְשֻׁתָּה וְיוֹם טוֹב"¹⁷. לכאורה המילים "הַיֹּשְׁבִים בְּעָרֵי הַפְּרָזוֹת" מיותרות, כי כבר נאמר לפני כן "הִיְהוּדִים הַפְּרָזִים". אלא הן נכתבו כדי ללמד ש"פרוז בן יומו נקרא פרוז", כלומר אדם נחשב בן המקום שנמצא בו, אף שנמצא בו רק יום אחד¹⁸.

אם כן, תושב ירושלים שנסע בליל י"ד באדר לתל אביב (או לעיר אחרת שאינה מוקפת חומה), כדי להיות שם בפורים, והגיע לתל אביב לפני עלות השחר, דינו כתושב תל אביב לאותו יום, ועליו לחגוג את פורים בי"ד באדר¹⁹.

16. רמ"א תרצה ב.

17. אסתר ט יט.

18. מגילה יט א, וש"ע תרפח ה. דין זה מסתעף להרבה פרטים ומצבים, והבאנו להלן את המצבים השכיחים, ועיין פסקי תשובות תרפח יא-יב, שהרחיב בעניין זה.

19. משנ"ב תרפח יב. ועיין פסקי תשובות סימן תרפח הערה 103, וילקוט יוסף (תש"פ) עמ' שמ, שבמקרה זה, אם חזר בליל ט"ו לירושלים, הרי הוא מתחייב בפורים פעם נוספת, אך את ברכות

פרק כו - פורים בערים המוקפות חומה ובערים שאינן מוקפות חומה

ואם נסע לתל אביב בי"ד באדר ביום לאחר עלות השחר, אינו צריך לחגוג את פורים בי"ד באדר. זאת כיוון שבשעת עלות השחר - הזמן שבו חל החיוב - הוא לא היה בתל אביב²⁰. עלות השחר נקבע לזמן הקובע את חלות החיוב, מכיוון שהמצווה המרכזית בפורים היא קריאת המגילה, וקריאת המגילה ביום היא הקריאה העיקרית, והיא חלה בעלות השחר²¹.

מן הדין ש"פרוז בן יומו נקרא פרוז", למדו בספרי החסידות רעיון רוחני, והוא שכל אדם, בכל מצב רוחני שהוא שרוי בו, יכול להתקרב אל ה' בפורים ולקבל את ההארות המיוחדות ליום זה. גם אדם שלפני פורים היה רחוק מה' יתברך, ולא היה שייך להארת הפורים, אם הוא מתקרב לה' ביום הפורים ורוצה לקבל את הארת היום, הוא מתקבל בשמחה, וזוכה לקבל את כל שפע הקדושה המושפע ביום זה - "פרוז בן יומו, נקרא פרוז"²².

תושב עיר שאינה מוקפת חומה שנוסע לירושלים

תושב תל אביב (או עיר אחרת שאינה מוקפת חומה) שחגג את פורים בתל אביב, ובלי לט"ו באדר עלה לירושלים כדי לשהות שם למחרת, והגיע לירושלים לפני עלות השחר, נחלקו הפוסקים בדינו - אם הוא מתחייב שוב בפורים, או שכיוון שכבר קיים את מצוות הפורים בי"ד, אינו מתחייב שוב בפורים. ומספק, פסקו שעליו לקיים שוב את כל מצוות הפורים, אך ישמע את ברכות המגילה מאחר, כדי שלא להיכנס לחשש ברכה לבטלה²³.

המגילה ישמע מאדם אחר, כי לעניין הברכה חוששים לשיטה הסוברת שמי שחגג את פורים בי"ד אינו מתחייב לחגוג את פורים שוב בט"ו.

20. משנ"ב תרפח יב.

21. עיין משנ"ב תרפח יב.

22. קובץ מילין קדישין תשס"ז עמ' שח. ועיין נחת השלחן (גולדשטיין) סוף סימן תרפח.

23. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, וכן כתב הגר"ד לייאור שליט"א בדבר חברון מועדים עמ' ססד. ועיין פסקי תשובות סימן תרפח הערה 137 ואילך, ותורת המועדים עמ' רלט. ועיין ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' שנ, בשם הגר"ע יוסף, שמעיקר הדין הוא פטור לגמרי, ומסידת חסידות יחזור ויקיים את מצוות היום. ועיין דבר חברון מועדים עמ' שסו, והלכות חג בחג פרק ט סעיף יג, שתושב עיר שאינה מוקפת חומה, שחגג את פורים בי"ד, ונסע בלי לט"ו לעיר שיש ספק אם היא מוקפת חומה, אינו צריך לקיים שוב את מצוות החג.

תושב תל אביב שנסע לירושלים בט"ו באדר לאחר עלות השחר, לדעת כולם אינו צריך לחגוג את פורים בט"ו באדר, שכן בשעת עלות השחר – זמן חלות החיוב – הוא לא היה בירושלים²⁴.

24. פסקי תשובות תרפח סוף אות יב.

פרק כז

הספד, תענית ועשיית מלאכה

הספד ותענית

י"ד וט"ו באדר הם ימי שמחה לכל ישראל, בין לתושבי הערים המוקפות חומה, ובין לתושבי הערים שאינן מוקפות חומה, ואסור להספיד ולהתענות בהם, שכן דברים אלו מעוררים צער ופוגעים בשמחה¹. לכן מי שנוהג להתענות ביום פטירת אביו או אמו, ויום פטירתם חל באחד מימים אלו, לא יתענה, אף אם הוא אינו חוגג את פורים באותו יום. למשל, תושב ירושלים לא יתענה בי"ד באדר, אף שאת פורים הוא חוגג בט"ו באדר. וכן תושב תל אביב לא יתענה בט"ו באדר, אף שאת פורים את הוא חוגג בי"ד באדר. איסור ההספד הוא בין בשעת הלוויה, בין ביום השבעה ובין ביום השלושים².

עשיית מלאכה

נהגו ישראל שלא לעשות מלאכה בפורים³, כדי להיות פנויים לעסוק במשתה ובשמחה⁴. המזלזל במנהג ועושה מלאכה, לא יראה ברכה מאותה מלאכה⁵. המלאכה האסורה היא מלאכה שעשייתה כרוכה בטורח וגיעה, אבל מלאכה

1. שו"ע תרצו ג.
2. ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' תשפג.
3. שו"ע תרצו א. ועיין שו"ע תרצו ב, שתושבי הערים המוקפות חומה רשאים לעשות מלאכה בי"ד באדר, וכן להפך.
4. עיין שו"ת יביע אומר חלק ו אורח חיים סימן מז אות א.
5. שו"ע תרצו א. ועיין ביאור הלכה שם ד"ה אין, שהאחרונים נחלקו האם המנהג כולל גם את ליל פורים, ועיין חזון עובדיה עמ' קצה, ואשרי האיש פרק סח אות ג, שהכריעו להקל.

קלה, שעשייתה אינה מסיחה את הדעת משמחת היום, מותרת⁶.
המנהג שלא לעשות מלאכה בפורים אינו כולל מלאכות הנצרכות לחג,
מלאכות העשויות לצורך מצווה, מלאכות שתכליתן למנוע הפסד כספי,
ומלאכות שיש שמחה בעשייתן, כהכנת צורכי חתונה⁷.

6. משנ"ב תרצו ו, וסידור בית יעקב ליעב"ץ שער הדגים דיני פורים פרק ט אות א, וקובץ הלכות לגר"ש קמינצקי פרק ה סעיף ג.
7. שו"ע תרצו א, ושער הציון שם ג. ועיין משנ"ב תרצו ג, וסידור בית יעקב ליעב"ץ שם, שמסחר מותר בפורים, אך לא ירבה בו, שלא יתבטל משמחת פורים. ועיין חזון עובדיה עמ' קצה, שטוב להחמיר במסחר, ועיין שם, שכל מלאכה שמותרת בחול המועד, מותרת בפורים.

פרק כח

דיני 'פורים משולש'

בשנה רגילה, מקיימים את כל מצוות הפורים ביום אחד. אך כאשר ט"ו באדר – פורים בערים המוקפות חומה – חל בשבת¹, אין מקיימים בירושלים את כל מצוות הפורים בשבת, אלא מקיימים את חלקן ביום שישי, חלקן בשבת וחלקן ביום ראשון². בשנים כאלו, חג פורים דמוקפין מכונה 'פורים משולש', כיוון שהוא נחגג בשלושה ימים³. וכך הוא סדר הדברים: ביום שישי קוראים את המגילה ונותנים מתנות לאביונים, בשבת קוראים בתורה את הקריאה המיוחדת לפורים ואומרים "על הנסים", וביום ראשון שולחים מנות וסועדים סעודת פורים⁴.

1. י"ד באדר אינו יכול לחול בשבת.

2. ש"ע תרפח ו.

3. עיין הלכות חגים לגר"ס אליהו פרק סה סעיף א, דבר חברון מועדים עמ' שסט.

4. ש"ע תרפח ו, ומשנ"ב שם. ועיין הליכות שלמה פרק כא סעיף ב, ופורים משולש לגר"ש דבליצקי פרק ט סעיף ב, שבערים המסופקות ראוי להחמיר בכל דיני פורים משולש, ועיין פורים משולש לגר"ש דבליצקי פרק ו הערה ה ופרק ט הערה ב, בשם ספר חמרא וחי, שחולק וסובר שבערים המסופקות אין צריך להחמיר ולנהוג דיני פורים משולש, והגר"י אריאל שליט"א כתב לנו שברוב הערים המסופקות לא נהגו להחמיר בזה, ובערים שנהגו להחמיר ימשיכו במנהגם, אך בשאר הערים המסופקות שלא נהגו כן, אין צורך להחמיר ולנהוג פורים משולש. ועיין פורים משולש לגר"ש דבליצקי פרק ו סעיפים א-ב, שבערים המסופקות אין קוראים בשבת את הקריאה המיוחדת לפורים, ואין אומרים את תפילת "על הנסים" במקום הראוי לה, כיוון שיש בדבר חשש הפסק, אלא אומרים "על הנסים" בסוף התפילה ובסוף ברכת המזון.

הקדמתן של קריאת המגילה ונתינת מתנות לאביונים ליום שישי

הסיבה לכך שמקדימים את קריאת המגילה ליום שישי ואין קוראים אותה בשבת היא שחכמים חששו שאדם שאינו יודע לקרוא את המגילה, ייקח את המגילה בידו וילך לחברו שיודע לקרואה, כדי שילמד אותו לקרוא כראוי, ויעבור בכך על איסור הוצאה מרשות היחיד לרשות הרבים⁵. והסיבה לכך שמקדימים את מצוות מתנות לאביונים ליום שישי היא שמצוות מתנות לאביונים צריכה להיות סמוכה למצוות קריאת מגילה, כיוון שהעניינים מצפים לקבל את מתנותיהם סמוך לקריאת המגילה כמו בכל שנה, ודחיית המצווה לזמן אחר תגרום להם צער ועוגמת נפש⁶.

דחייתם של הסעודה ומשלוח המנות ליום ראשון

הסיבה לכך שדוחים את סעודת פורים ליום ראשון ואין מקיימים אותה בשבת היא שנאמר במגילה: "לַעֲשׂוֹת אוֹתָם יְמֵי מְשֻׁתָּה וְשִׁמְחָה"⁷. מפסוק זה למדו חכמים שמצוות המשתה והשמחה צריכה להיות ביום כזה שהיא זו שעושה אותו ליום משתה ושמחה, ולא ביום שהוא יום שמחה גם ללא מצוות המשתה והשמחה. שבת היא יום שהשמחה נוהגת בו ללא קשר למצוות המשתה והשמחה, מה שאין כן יום חול, שמצוות הסעודה והשמחה בו הן אלו שהופכות אותו ליום משתה ושמחה. לכן לא ניתן לקיים בשבת

5. משנ"ב תרפח טו. ועיין לבוש תרפח ו, שאין דוחים את קריאת המגילה ליום ראשון, כיוון שנאמר במגילת אסתר על קריאת המגילה "וְלֹא יַעֲבֹר" (אסתר ט כז). ועיין משנ"ב תרפח יח, וערוך השולחן תרפח יז, ופורים משולש לגר"ש דבליצקי פרק ה סעיף ב, שמותר לעיין בשבת במגילת אסתר הכתובה על קלף, כיוון שחכמים גזרו שלא לקרות בה בשבת לשם מצוות קריאת המגילה, אך מותר לעיין בה לשם לימוד, ועיין חיי אדם כלל קנה סעיף י, וקיצור שולחן ערוך (גאנצפריד) קמא יז, וחזון עובדיה עמ' ריג, שחולקים וסוברים שאסור לעיין בה והיא מוקצה בשבת.
6. שו"ע תרפח ו, ומחצית השקל שם יא, על פי מגילה ד ב. ועיין חזון עובדיה עמ' רטו, שיש להסמיק את נתינת המתנות לאביונים לקריאת המגילה, כיוון שקריאת המגילה גורמת לפתוח את לב האנשים לתת מתנות לאביונים בעין יפה.
7. אסתר ט כב.

את מצוות הסעודה⁸. והטעם לכך שדוחים את הסעודה ליום ראשון ואין מקדימים אותה ליום שישי, הוא שהסעודה צריכה להיעשות ביום שבו נחו היהודים מהמלחמה, ולא ביום שבו הם נלחמו, ויום שישי (י"ד באדר) הוא היום שבו היהודים בשושן נלחמו באויביהם⁹.

גם את מצוות משלוח מנות מקיימים ביום ראשון, כיוון שטעם מרכזי למצוות משלוח מנות הוא שיהיה לכולם מאכלים לסעודת פורים בהרווחה ובשפע, ולכן יש לשלוח מנות ביום שבו מקיימים את מצוות הסעודה¹⁰.

דיני יום שישי (י"ד באדר)

כאמור, ביום שישי מקיימים את מצוות קריאת המגילה ואת מצוות מתנות לאבינונים, ונכון ללבוש בגדי שבת ביום זה, לכבוד מצוות אלו¹¹. גם מרבם קצת ביום זה במשתה ובשמחה, כיוון שיום זה הוא יום שמחה לתושבי הערים שאינם מוקפות חומה¹².

8. משנ"ב תרפח יח. ועיין משנ"ב תרפח יח, שמהר"ל חביב חולק על השלחן ערוך, ולדעתו יש לקיים את מצוות סעודת פורים ואת מצוות משלוח מנות בשבת, ועיין מקראי קודש לרב הררי נספח י סעיף 11, בשם הגר"א שפירא, וחזון עובדיה עמ' רכה, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק סה סעיף יד, ופורים משולש לגר"ש דבליצקי פרק ה סעיף יא, שטוב לחשוש לדעת מהר"ל חביב ולשלוח משלוח מנות לאדם אחד בשבת, ועיין הלכות חג בחג עמ' קו, שהרצה להחמיר גם ישתה יין יותר מהרגלו, אך לא ישתכר, ועיין שו"ת האלף לך שלמה סוף סימן שפה, שאסור להשתכר בשבת, ועיין פורים משולש לגר"ש דבליצקי שם, שחולק וסובר שטוב להחמיר ולקיים שתיית יין 'לבסומי' גם בשבת.

9. אבני נזר אורח חיים סימן תקיד. ועיין מאירי מגילה ה א ד"ה סעודת, שסובר שיש לקיים את סעודת פורים ביום שישי, ועיין מקראי קודש לרב הררי נספח י סעיף 11, בשם הגר"א שפירא, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק סה סעיף י, ופורים משולש לגר"ש דבליצקי פרק ב סעיף כב, שסוברים שהמחמיר לעשות סעודה גם ביום שישי, תבוא עליו ברכה.

10. משנ"ב תרפח יח, וילקוט יוסף (תש"פ) עמ' תכג. ועיין כנסת הגדולה אורח חיים סימן תרצה הגהות טור ד, וחזון איש אורח חיים קנה ב, שחולקים וסוברים שיש לקיים את מצוות משלוח מנות ביום שישי, ועיין כף החיים תרפח לח, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק סה סעיף י, ופורים משולש לגר"ש דבליצקי פרק ב סעיף כב, שהמחמיר לשלוח מנות לאיש אחד גם ביום שישי, תבוא עליו ברכה.

11. פורים משולש לגר"ש דבליצקי פרק ב סעיף ג, ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' שעד.

12. רמ"א תרצה ב.

בכל שנה יש להשתדל לקרוא את המגילה בעשרה, כדי לפרסם את הנס¹³, אך בשנים שבהן חוגגים פורים משולש ומקדימים לקרוא את המגילה ביום שישי, יש להקפיד על כך יותר¹⁴. זאת כיוון שיש סוברים שכאשר קוראים את המגילה שלא בזמנה המקורי, חובה לקרוא בעשרה, כדי לפרסם את הנס, והקורא אותה שלא בעשרה, לא יצא ידי חובתו¹⁵. ואף שאין הלכה כדבריהם, לכתחילה יש לחשוש לדעתם¹⁶. לכן נשים הרגילות לקרוא את המגילה ביחידות בביתן, תשתדלנה ללכת לבית הכנסת ולשמוע את המגילה בציבור¹⁷, או שתצרפנה לקריאתן נשים נוספות וכך תהיינה עשר נשים בקריאת המגילה; ודי בכך כדי שהקריאה תיחשב קריאה בציבור, כיוון שהצורך בעשרה הוא כדי לפרסם את הנס, ואף נשים מפרסמות את הנס¹⁸.

ביום שישי, אין אומרים את תפילת "על הנסים" בתפילה ובברכת המזון, כיוון שפורים בערים המוקפות הוא בט"ו באדר, ומקדימים ליום שישי או מאחרים

13. שו"ע תרצ"ח, ומשנ"ב שם.

14. עיין הליכות שלמה פרק כא סעיף ד, עיין חזון עובדיה עמ' ר"ג: מצוה סן המובחר, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק סה סעיף ט, אשרי האיש פרק מט אות א, פורים משולש לגר"ש דבליצקי פרק ב סעיפים ו-ז. ועיין ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' שפ, שאנשים שכבר שמעו את קריאת המגילה מצטרפים לעשרה.

15. עיין שער הציון סימן תרצ"ט ס"ק נט וס"ק סא, בשם כמה ראשונים.

16. עיין הליכות שלמה פרק כא סעיף ד, עיין חזון עובדיה עמ' ר"ג: מצוה סן המובחר, הלכות חגים לגר"ם אליהו פרק סה סעיף ט, אשרי האיש פרק מט אות א, פורים משולש לגר"ש דבליצקי פרק ב סעיף יא. וביתר ביאור: עיין מגילה ה א, שכאשר קוראים את המגילה שלא בזמנה, יש לקרוא בעשרה. הראשונים נחלקו האם הצורך בעשרה הוא רק לכתחילה, או שהוא מעכב. לדעת רש"י ובעל המאור, זהו רק לכתחילה, ולדעת הר"ף, הרמב"ם, הרשב"א והרמב"ן, הצורך בעשרה מעכב. עוד נחלקו הראשונים האם קריאה שלא בזמנה היא רק כאשר קוראים את המגילה ב"ג באדר (עיין מגילה ב א מתי הדבר אפשרי), או גם כאשר בני העיירות המוקפות חומה קוראים את המגילה ב"ד באדר. דעת בעל המאור, הרשב"א, הריטב"א והר"ן, שקריאה ב"ד נחשבת קריאה שלא בזמנה, ודעת הרמב"ם והמאירי, שקריאה ב"ד נחשבת קריאה בזמנה (עיין חזון עובדיה עמ' ר"ג הערה ב, שהאריך בזה). ועיין משנ"ב תרצ"א, שחשש לדעת המחמירים ופסק שבני עיירות המוקפות חומה שקוראים את המגילה ב"ד באדר ללא סניין, לא יברכו על קריאתה, ועיין במקורות המופיעים בראש הערה זו, שחולקים על המשנה ברורה וסוברים שיברכו.

17. הליכות שלמה פרק כא הערה ו, ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' שעו, אשרי האיש פרק מט אות א.

18. אשרי האיש פרק מט אות א, פורים משולש לגר"ש דבליצקי פרק ב סעיף ח, ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' שפ. ועיין פורים משולש שם, וילקוט יוסף שם, שבשעת הדחק אפשר לצרף נשים לרוב גברים. ועיין משנ"ב תרפ"ב, שהסתפק אם קטנים מצטרפים לעשרה לעניין זה.

ליום ראשון רק את המצוות שאי אפשר לקיימן בשבת, אבל את תפילת "על הנסים" אפשר לומר בשבת, ולכן אין צורך להקדימה ליום שישי¹⁹.

נוהגים שלא לעשות מלאכה ביום שישי, מלבד מלאכה הנצרכת לשבת, כפי שאין עושים מלאכה בפורים²⁰. ויש פוסקים המתירים לעשות מלאכה ביום שישי²¹.

דיני שבת (ט"ו באדר)

בשבת אומרים "על הנסים" בתפילה ובברכת המזון²²; ונוסף על פרשת השבוע, קוראים בתורה את הקריאה המיוחדת לפורים²³. כמו כן, דורשים בשבת זו בענייני פורים, כדי לזכור את עניינו של היום²⁴, וכדי לפרסם את הנס²⁵.

טוב להוסיף תבשיל או מאכל בסעודת שבת לכבוד פורים²⁶.

19. משנ"ב תרפח יז. ועיין משנ"ב שם וסימן תרצג ס"ק ו, שאדם שטעה ואמר ביום שישי "על הנסים" אינו צריך לחזור, כיוון שגם ביום זה נעשו נסים לעם ישראל.

20. כף החיים תרפח מט, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק סה סעיף ד, אשרי האיש פרק מט אות ד, פורים משולש לגר"ש דבליצקי פרק ב סעיף כה.

21. חזון עובדיה עמ' רטז. ועיין שם, שהמחמיר ולא עושה מלאכה, תבוא עליו ברכה.

22. שו"ע תרפח ו, וכף החיים תרפח מד, לוח ארץ ישראל (טוקצינסקי), חזון עובדיה עמ' ריח, פורים משולש לגר"ש דבליצקי פרק ה סעיף ד. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק סה סעיף יב, שחולק וסובר שאין לומר "על הנסים" בברכת המזון בברכת "עודה לך", אלא יש לומר בסוף הברכה: "הרחמן הוא יעשה לנו נסים ונפלאות כשם שעשה לאבותינו בימים ההם בזמן הזה, בימי מרדכי ואסתר וכו'", ועיין חוג הארץ למהר"י אלגאזי הלכות פורים סימן ז, שטעם שיטה זו הוא שחז"ל תיקנו לומר "על הנסים" בברכת המזון רק ביום שבו נוהגת מצוות סעודת פורים.

23. שו"ע תרפח ו.

24. משנ"ב תרפח טז, כף החיים תרפח מא, חזון עובדיה עמ' רכ, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק סה סעיף טז. ועיין פורים משולש לגר"ש דבליצקי פרק ה הערה נה, שהפוסקים נחלקו אם יש לדרוש בענייני הלכה או בענייני הגדה, ויש להחמיר ולדרוש בזה ובזה, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, ועיין פורים משולש שם, שאדם שאינו יכול ללכת לדרשה, ילמד בעצמו בענייני פורים.

25. פורים משולש לגר"ש דבליצקי פרק ה הערה נה, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק סה סעיף טז.

26. הליכות שלמה פרק כא הערה ז, אשרי האיש פרק מט אות יג, חזון עובדיה עמ' רכ, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק סה סעיף יד. ועיין חזון עובדיה עמ' רכ, שראוי גם לשתות יין או שכר לזכר הנס.

דיני יום ראשון (ט"ז באדר)

יום ראשון (ט"ז באדר) הוא היום שנוהגת בו מצוות המשתה והשמחה²⁷. סועדים בו את סעודת פורים²⁸, מתבסמים ביין²⁹, ונוהגים בו את מנהג התחפושות³⁰. נוסף על מצוות המשתה והשמחה, יש לקיים ביום זה גם את מצוות משלוח מנות³¹; ולובשים בגדי שבת לכבוד מצוות היום³².

אף שמצוות השמחה נוהגת ביום זה, אין אומרים בו "על הנסים", כיוון שיום זה אינו פורים אלא רק משלימים בו את מצוות הסעודה והשמחה, שאי אפשר היה לקיים בשבת³³. ויש שסוברים שטוב לומר בסוף ברכת המזון של סעודת פורים "הרחמן הוא יעשה לנו נסים ונפלאות כמו שעשה לאבותינו בימי מרדכי ואסתר וכו'", כדי להזכיר את עניין פורים בסעודה, ואין בכך כל חשש, כיוון שמוותר להוסיף בקשות בסוף הברכה³⁴.

בתפילות היום אין אומרים וידוי ונפילת אפיים, וכן אין אומרים את הפרק "לְמַנְצֵחַ וכו' יַעֲנֶה ה' בְּיוֹם צָרָה"³⁵ שקודם "ובא לציין", כיוון שיום זה הוא יום משתה ושמחה³⁶. ומותר לעשות מלאכה ביום זה³⁷, וטוב להימנע מעשיית מלאכה מחצות היום ואילך, כדי להיות פנויים לקיים את מצוות היום³⁸.

27. פורים משולש לגר"ש דבליצקי פרק ח סעיף יא.

28. שו"ע תרפח ו.

29. פורים משולש לגר"ש דבליצקי פרק ח סעיף יא.

30. נטעי גבריאלי פורים המשולש פרק כ סעיף א.

31. משנ"ב תרפח יח.

32. פורים משולש לגר"ש דבליצקי פרק ח סעיף ב, הלכות חג בחג עמ' קד.

33. עיין שו"ע תרפח ו, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק סה סעיף יט, וילקוט יוסף (תש"פ) עמ' תכה, פורים משולש לגר"ש דבליצקי פרק ח סעיף א. ועיין אשי ישראל (פויפר) פרק מט הערה עו, שאדם שטעה והזכיר על הנסים בתפילה, ימשיך בתפילתו, ואינו צריך לחזור למקום שטעה.

34. עיין כף החיים תרפח מח, וחזון עובדיה עמ' רכז, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק סה סעיף יט, והלכות חג בחג עמ' קז. ועיין מקראי קודש לרב הררי פרק טו הערה לד, בשם הגר"ש ישראל, שחולק.

35. תהלים פרק כ.

36. כף החיים תרפח מז, ומקראי קודש לרב הררי פרק טו הערה לו, בשם הגר"ש ישראל, והלכות חגים לגר"מ אליהו פרק סה סעיף כ, וילקוט יוסף (תש"פ) עמ' תכד.

37. אשרי האיש פרק מט אות ד, פורים משולש לגר"ש דבליצקי פרק ח הערה כו.

38. אשרי האיש פרק מט אות ד, פורים משולש לגר"ש דבליצקי פרק ח סעיף יג והערה כו.

גם תושבי הפרזים מרבים קצת בסעודה ומשתה ביום זה³⁹, ואין אומרים בו תחנון⁴⁰.

תושב עיר שאינה מוקפת חומה שעולה לשבות בירושלים

תושב עיר שאינה מוקפת חומה שחגג את פורים ביום שישי בעירו, ועלה לשבות בירושלים, נחלקו הפוסקים בדינו. יש סוברים שהוא מתחייב שוב בפורים, ועליו לקיים את מצוות הפורים כתושבי ירושלים⁴¹, ויש סוברים שכיוון שכבר קיים את מצוות הפורים ב"ד, אינו מתחייב שוב בפורים⁴², וכן הלכה⁴³.

תושב ירושלים שנוסע לשבת לעיר שאינה מוקפת חומה

אדם שהיה בירושלים ביום שישי י"ד באדר, ונסע לשבת לעיר שאינה מוקפת חומה, נחלקו אחרונים בדינו. יש סוברים שכיוון שהוא היה בירושלים ביום

39. שו"ת עולת שמואל לגר"ש קוידר מפראג סימן קי, נמוקי אורח חיים סימן תרפח, דרכי חיים ושלום סימן תתנז, מקרא קודש (אורבך) סימן לו ליקוטי רימ"א ס"ק ג.

40. לקט הקמח החדש סימן קלא ס"ק נב, הליכות שלמה פרק כא סעיף ח, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין אשרי האיש פרק מט אות טו, וקובץ מבית לוי חלק טו עמ' מו, בשם הגר"ש וזנר, שחולקים וסוברים שיש לומר תחנון.

41. דיני פורים משולש לגר"א שפירא בתוך מקראי קודש לרב הררי נספח י סעיף 8, הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק סה סעיף כב, אשרי האיש פרק מט אות ו, פורים משולש לגר"ש דבליצקי פרק ה סעיף טז, שו"ת דבר חברון אורח חיים סימן תרכב.

42. עיין הר צבי אורח חיים חלק ב סימן קיח ד"ה וכבואי, אור לציון חלק א סימן מו, ילקוט יוסף (תשי"פ) עמ' שפב. ועיין הליכות שלמה פרק כא סעיף א, שכתב טעם נוסף לכך שתושב תל אביב שעלה לשבות בירושלים אינו מתחייב בפורים, משום שבשנה שבה חל פורים משולש, מעמדו של בן כרך נקבע על פי מקום הימצאותו בי"ד באדר (היום שבו קוראים את המגילה בערים המוקפות חומה), וכיוון שבי"ד באדר הוא לא היה בירושלים, לא חלים עליו דיני פורים משולש.

43. כן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, והוסיף שרצוי שיעשה זכר לפורים בשבת וביום ראשון, אך לא יאמר בשבת "על הנסים" במקום הרגיל, אלא בסוף התפילה ובסוף הברכה. ועיין פסקי תשובות סימן תרפח סוף אות יד.

שקוראים בו את המגילה בירושלים, דינו כתושב ירושלים ועליו לקיים את כל המצוות כפי שמקיימים בירושלים; כלומר עליו לומר "על הנסים" בשבת, ולעשות סעודה ולשלוח מנות ביום ראשון⁴⁴. ויש סוברים שאדם זה הפקיע מעצמו את מצוות הפורים, כיוון שביום י"ד באדר, היום שבו מתחייבים במצוות הפורים בערים שאינן מוקפות חומה, הוא היה בעיר מוקפת חומה, ובט"ו באדר, היום שבו מתחייבים במצוות הפורים בערים המוקפות חומה, הוא היה בעיר שאינה מוקפת חומה⁴⁵. כדי שלא להיכנס לחשש הפקעת מצוות הפורים, ראוי שבשנה שחל בה פורים משולש, תושבי ירושלים לא ייסעו לשבות בשושן פורים בעיר שאינה מוקפת חומה. ומי שצריך לשבות בעיר שאינה מוקפת חומה, יקדים לנסוע למחוז חפצו ביום חמישי בלילה (אור ליום שישי), כדי שבעלות השחר של יום שישי יהיה בעיר שאינה מוקפת חומה, ויתחייב בכל מצוות הפורים ביום שישי⁴⁶.

תושב עיר שאינה מוקפת חומה שנסע לירושלים במוצאי שבת, אינו מתחייב באף מצווה ממצוות הפורים⁴⁷.

44. הליכות שלמה פרק כא סעיף א. ועיין דבר הלכה שם ב, שהטעם לכך הוא שכיוון שבשנה שבה נוהג פורים משולש עיקר מצוות הפורים אינן נהגות בט"ו באדר, היום הקובע את מעמדו של האדם הוא י"ד באדר, שבו מקיימים את מצוות קריאת המגילה ומתנות לאביונים.

45. פורים משולש לגר"ש דבליצקי פרק ב הערה פב עמ' עח (מהדורת תשפ"א) ד"ה ומי שנסע, בדעת כמה ראשונים.

46. דיני פורים משולש לגר"א שפירא בתוך מקראי קודש לרב הררי נספח י סעיף 5, פורים משולש לגר"ש דבליצקי פרק ב הערה פב, ילקוט יוסף (תש"פ) עמ' שפג, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א. ועיין דיני פורים משולש לגר"א שפירא שם, שבמקום צורך מותר לתושב ירושלים לנסוע ביום שישי לשבות בעיר שאינה מוקפת חומה, ויקיים את מצוות הפורים כתושב ירושלים (אף שהוא נמצא בעיר שאינה מוקפת חומה), ועדיף שאת משלוח המנות ישלח (בעצמו או על ידי שליח) לתושב ירושלים, וכן כתב לנו הגר"י אריאל שליט"א, שאדם שיצא מירושלים ביום שישי, צריך לקיים את מצוות הפורים בשבת וביום ראשון לחומרה. ועיין הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק סה סעיף כא, ופורים משולש לגר"ש דבליצקי פרק ב הערה פב עמ' פ ד"ה הראת לדעת, שכיוון שחיובו במצוות הפורים אינו ודאי, אין הוא רשאי להפסיק באמצע הברכה לומר "על הנסים", אלא יאמר "על הנסים" בסוף התפילה ובסוף ברכת המזון, ועיין דיני פורים משולש לגר"א שפירא שם סעיף 5 וסעיף 11, שחולק וסובר שיאמר "על הנסים" במקום הראוי.

47. הלכות חגים לגר"מ אליהו פרק סה סעיף כב, אשרי האיש פרק מט אות ו.

הערות למעיין

- א. המשפט הראשון בכל הערת שוליים מציין את המקורות שמהם נלקחו הדברים.
- ב. כאשר מופיעים במשפט הראשון כמה מקורות המופרדים על ידי פסיק (ללא וי"ו החיבור ביניהם), הדברים מופיעים **בכל אחד** מהמקורות המצוינים. לדוגמה: כאשר מצוין "חיי אדם קלח ב, משנ"ב תקנד ה", הכוונה היא שהדברים מופיעים במלואם גם בחיי אדם וגם במשנה ברורה.
- ג. כאשר מופיעים במשפט הראשון כמה מקורות המופרדים על ידי פסיק עם וי"ו החיבור ביניהם, הדברים אינם מופיעים במלואם בכל מקור בפני עצמו, אלא רק בצירופם יחד. לדוגמה: כאשר מצוין: "שו"ע תקנד ב, ומשנ"ב שם יג", הכוונה היא שהמקור לדברים הוא בצירוף דברי השלחן ערוך והמשנה ברורה יחד.
- ד. כאשר מקור מופיע במשפט הראשון ללא המילה "עיין" לפניו, הדברים מפורשים במקור.
- ה. כאשר במשפט הראשון המילה "עיין" מופיעה לפני המקור, אפשר שהדברים אינם מפורשים במקור אלא קרובים לו.

